

AXESS

magasin

Utrotningshootat?

SAMHÄLLE
I Glasgows
ruskiga kvarter 10

TEMA
Den nya
inskränktheten 26

KULTUR
Dåliga poeter
bättre än sitt rykte 56

för en:

"Tidigare vräkte jag i mig tabletter mot magsyra. Jag ångrar att jag inte gick till doktorn tidigare."

Sedan tonåren har Gunnar haft besvär med magen. Något som gjorde arbetet på däckfirman besvärligt. *"Jag visste inte riktigt vad det var, jag hade käkat receptfria syrabindare i många år. Det blev till slut en vana".* Men det skulle dröja till mitten av 1990-talet innan Gunnar besökte vården. Läkaren genomförde en inspektion av magsäcken. Det var ett solklart fall. Hos Gunnar hade en viss magsårsbakterie fått fäste. En kombination av läkemedel sattes in. *"De ordinerade en fjortondagarskur. Sedan dess har jag inte behövt stoppa i mig fler piller. Otroligt! Om jag ångrar något? Det skulle väl vara att jag inte gick till läkaren tidigare".*

GUNNAR, MAGSÅR OCH PROTONPUMPSHÄMMARE

KUNGL. BIBL.

2003 -12- 12

STOCKHOLM

- de forskande läkemedelsföretagen

FÖR ALLA:

I KAMPEN MOT MAGSÄR HAR PILLRET SEGRAT ÖVER SKALPELLEN

Magsär är en folksjukdom som drabbar var tjugonde vuxen någon gång i livet. För 20 år sedan upptäcktes att bakterien *Helicobacter pylori* kunde orsaka infektion i magsäcken och magsär. För att utrota bakterien började man använda en kombination av två antibiotika tillsammans med en protonpumpshämmare. Upptäckten av bakterien ledde till att Barry J. Marshall och J. Robin Warren belönades med Nobelpriset i medicin 2005. Pillret vann över skalpellen. För samhället har det inneburit miljoner i sparade operations- och övriga vårdkostnader.

Via nätet växer i nutiden en trivialiserad klanmentalitet fram. Där underblåses positionering och teflonmässigt tyckande på bekostnad av egensinnighet, estetisk konsekvens och kunskapsdjup.

En värld i fritt fall?

Så fort någon påtalar att tiderna tycks försämrats och att samtidens ungdom inte når upp till samma nivåer som tidigare generationer vad gäller kunskap, bildning och intellekt, vet man att det inte tar lång tid innan någon besserwisser påpekar att det där med att klaga på yngre generationer, ja det gjorde man redan på Sokrates tid. Denna synpunkt har jag dock aldrig förstått mig på.

En första och inte helt oviktig anledning är att de ord som ofta tillskrivs Sokrates om att "vår tids ungdom inte älskar något annat än lyxen och lättjan. Unga män och kvinnor uppför sig sämre än någonsin. De föraktar varje auktoritet och hyser ingen respekt för åldern" etcetera överhuvudtaget inte återfinns i Platons dialoger. Däremot uttalades de obestriddligen i ett tal om svensk ungdom som vår integrations- och jämställdhetsminister Nyamko Sabuni höll så sent som för drygt ett år sedan – även då emellertid felaktigt attribuerade till Sokrates.

Utan att påstå att orden i själva verket härrör från Sabuni – vilket inte är fallet, då de cirkulerar runt i media i åtminstone femtio år – vill jag dock påpeka att även om Sokrates nu skulle ha antytt att det fanns problem hos det uppväxande släktet, bör man kanske erinra sig att Platon under snart 2 500 år har varit en självklar referenspunkt i vår kulturhistoria. Att hävda att det efter Platon ägde rum en kulturell nedgång förefaller således inte helt gripet ur luften med tanke på att den västerländska kulturhistorien aldrig där-
efter frambragt en filosof lika inflytelserik som han.

Överhuvudtaget finns det något problematiskt med att instinktivt hänvisa till äldre tiders klagomål på ungdomen, varenda gång som det påpekas att utvecklingen inte tycks gå åt rätt håll. Det verkar kort sagt som om man med dylika hänvisningar underförstår att det skulle vara naturgivet att kulturer ständigt utvecklas mot högre mått av optimering – och att det alltså aldrig förekommer definitiva tillbakagångar, avmattningar eller tillfälliga vågdalar i olika samhällens och kulturers livscyklar.

NÅGRA SOM PÅ SISTONE OFTA BLIVIT bemötta med denna sorts argument är Susan Jacoby och Mark Bauerlein. I Susan Jacobys bok *The Age of American Unreason* angrips vad som rätt och slätt kan kallas den nutida fördumningen från vänster. Jacoby ser de kristna fundamentalisterna tillsammans med medias fokusering på det efemära, internetkulturens distraherande karaktär samt undervisningsväsendets missriktade försök att inte vara elitistiskt som en ödesdiger blandning, i synnerhet när den kombineras med det förakt för intellektuell verksamhet som löpt som en underström genom den amerikanska historien. Detta har lett till att vi fått en intellektuell

elit som koketterar med sitt intresse för trivialiteter, en amerikansk president som åberopar Jesus som filosofisk förebild och en befolkning som tror på fantasifulla konspirationer, andarnas makt och överhuvudtaget aldrig läser böcker.

I boken *The Dumbest Generation* ger å sin sida professor Mark Bauerlein 1960-talsvänstern (och i synnerhet dess systematiska nedbrytning av allt som kunnat andas borgerlig bildningstradition) den yttersta skulden för den obildning som han ser breda ut sig och som han belägger med en rad undersökningar som exempelvis visar att amerikanska ungdomar inte vet vilka som är deras lokala politiska representanter, vilka som var USA:s allierade under andra världskriget och så vidare. Nutidsmänniskans internetvanor har givit upphov till en horisontell kommunikation där man skapar nätverk av likasinnade. Istället för att odla ett intresse för det annorlunda, för det som inte är på tapeten just nu,

speglar man sig i varandra för att på så sätt få sin självbild bekräftad. Följden är en trivialiserad klanmentalitet som underblåser positionering, attityd och teflonmässigt tyckande på bekostnad av egensinnighet, estetisk och politisk konsekvens samt odling av kultur-
arv och kunskapsdjup.

Och föräldragenerationen har kapitulerat, ängsliga som alla är för att förses med epitet som "reaktionär" och "gnällig".

BAUERLEIN ÄR ENSE MED JACOBY om att en stor del av skulden ligger i internetanvändandet samt i mediernas trivialisering, vilket också är de två huvudfrågor som tas upp i detta nummer av Axess, där vi närmar oss liknande problem som Jacoby och Bauerlein. John Lloyd skriver om medieutvecklingen utifrån några aktuella exempel, medan Nicholas Carr funderar över vad internet egentligen gör med våra hjärnor. Nicholas Carrs artikel kastar indirekt – tillsammans med Jacobys och Bauerleins böcker – ett kritiskt ljus över det svenska utbildningsväsendets beredskap att konsekvent anpassa undervisningen till informationsteknologins senaste rön och produkter.

I den mån som datorerna saboterar snarare än underlättar kunskapsinhämtning generellt sett, tycks skolornas datorsatsningar kunna beskrivas som synnerligen kontraproduktiva. De har inneburit att den distraherande kulturen sökt sig in i själva fundamentet av utbildningsväsendet, alltså den plats i ungdomars liv som i bästa fall hade kunnat fungera som en motvikt till den trivialiserande kultur som vuxit sig allt starkare i det omgivande samhället.

Johan Lundberg
JOHAN LUNDBERG, CHEFREDAKTÖR

ILLUSTRATION: HELENA DAVIDSSON NEPPELBERG

AXESS nr 9 december 2008

SAMHÄLLE 6-15

EN RÄDSLANS POLITIKER

6 Jörg Haiders död innebar slutet på en märklig politisk karriär, präglad av främlingsfientlighet och populism. Men österrikarnas inskränkthet och rädsla för förändringar lever kvar, enligt Andreas Danielsen.

ATT GÖRA KLIPP PÅ KAFKA

8 I en liten lägenhet i Tel Aviv gömmer sig en kulturskatt. Arne Lapidus berättar historien om de två gamla systrarna som sitter på okända delar av Franz Kafkas litterära kvarlåtenskap.

DEN GODA VILJANS KATASTROF

10 Glasgow hyllas regelmässigt för sin blänkande återuppbyggnad. Men staden gömmer delar som hör till de fattigaste och mest nedgångna i Europa. Politikens välmående omsorg gav upphov till social upplösning, skriver Asle Toje.

FRIZON 16-23

GRÄNSPOLISERNA GER INTE UPP

16 Debatten om det multikulturella Sverige kan inte föras sakligt och ifrågasättande. Uppfattningar som avviker från en färdig mall stämplas som rasistiska av självutnämnda experter, menar Karl-Olov Arnstberg.

INTERVJU 42

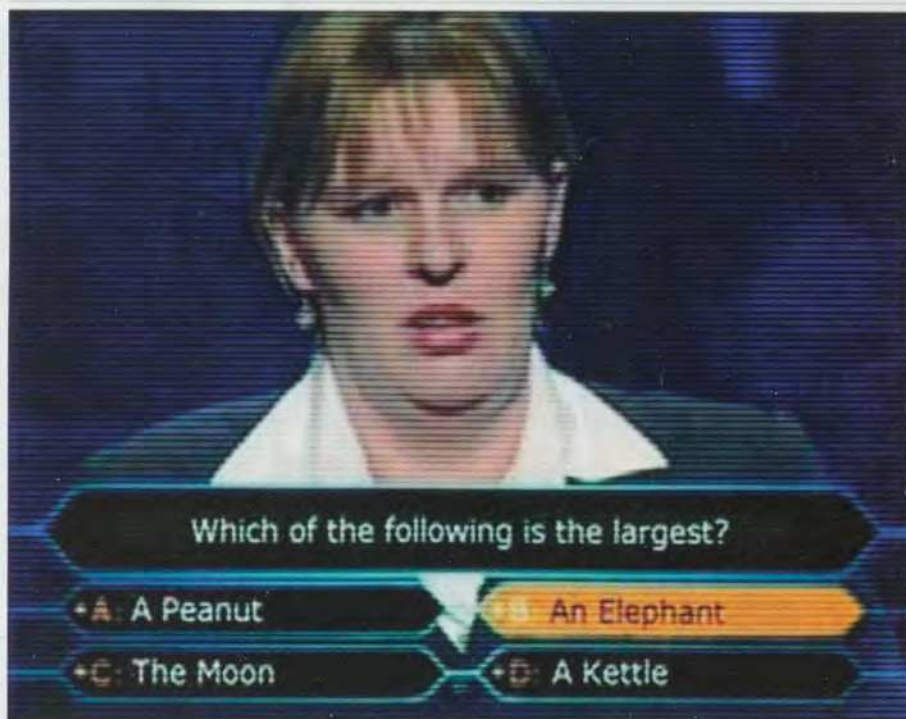
"VI REGISTRERADE SVENSKA MEDBORGARE"

Björn Cederberg träffar Werner Grossmann, den siste chefen för Stasis utlandsspionage, och får veta att Sverige sågs som ett viktigt och vacklande land, vars hållning var möjlig att påverka.

TRADITION 46-49

ALLA VILL VARA GEORGE ORWELL

Var och en, från höger till vänster, vill och kan hitta sin George Orwell. Men hans personlighet var motsägelsefull och kan inte utan vidare överföras på andra. En nyutkommen bok försöker sammansmälta George Orwell med Evelyn Waugh. Det är ingen enkel uppgift, konstaterar Johan Hakelius.

TEMA 26-40 DEN NYA INSKRÄNKTETEN

Vi har aldrig haft tillgång till så mycket information som nu. Ändå visar många undersökningar att vårt vetande minskar. Den intensiva och utbredda användningen av internet bidrar till att förmågan att tillägna sig kunskap gradvis avtar. Nicholas Carr, John Lloyd, Mats Wiklund och Inger Enkvist beskriver en utveckling som leder till ökad inskränkthet.

KULTUR 50-59

NÄR SANNING OCH NÄRVARO BLEV EN LYX

54 Den grävande journalistiken är på utdöende, hävdar Mats Bergstrand. Journalister idag ägnar sig i högre grad åt att friserar pressmeddelanden än åt undersökande reportage.

SVERIGES SÄMSTA POESI VAR BÄTTRE ÄN SITT RYKTE

56 Pär Sandin ger sig i kast med äldre tiders litteraturhistoriska böcker och kan konstatera att det inte alltid är den litterära kvaliteten som avgör vad som går till historien.

RECENSIONER 60-74

NÄR TENIKEN STYR MÄNNISKAN

60 Martin Heidegger tillhör de 1900-talsfilosofen som diskuterade tekniken som hot eller möjlighet. Hans Ruin har läst ett antal nyutkomna böcker om teknikfilosofi.

VÄRLDSKRIGETS MINSTA BESTÅNDSDELAR

68 Peter Englund *Stridens skönhet och sorg* behandlar första världskriget, sett genom ögonen på en rad människor vilkas liv påverkades av kriget. Klas-Göran Karlsson imponeras av en bok med såväl stark autenticitetskänsla som stor empati.

KONTAKT Axess Magasin är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Redaktionsassistent: Anna Ridderstad
Grafisk form: John Bark

Redigering: Fredrik Sandberg
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Målning av Constantin Hansen/Bridgeman/IBL, grafik Beatrice Bohman.
Nästa nummer: 3 februari 2009
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 450 kr. Studerande 200 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Micro).
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Agneta Hagander
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Internet: www.axess.se

En rädslans politiker

Jörg Haiders död utlöste sorg och saknad hos många österrikare. Men oron för förändring och den insulära inställningen till omvärlden lever kvar.

ÖSTERRIKE "Jörg Haider var en anständig människa. Det får man egentligen inte säga här i 'Röda Wien', men han sa vad folk tänkte. Han var modig."

Vår vanligtvis tillbakadragna granne, den pensionerade Frau Schumacher, överrumpade oss härnäst med denna kommentar om den nyligen förolyckade Haider. Det var endast en av många spontana reaktioner som ter sig förbluffande utanför Österrike.

I Haiders hemprovins Kärnten, som han hade styrt sedan 1999, utbröt ett kollektivt chocktillstånd. Tiotusentals människor vittnade om sin bedrövelse i kondoleansböcker och begäpade den hädangångne på lit de parade. Olycksplatsen blev över en natt en vallfartsort, omgärdad av hundratals brinnande ljus. Haiders foto sattes i otaliga skyltfönster och svarta fanor hissades utanför byggnader. Begravningen hade statskaraktär och såväl presidenten som statsministern och ärkebiskopen deltog. I Kärnten omtalades han som "vår hjälte", "kämpen för en rättvis värld", "kungen av Kärntens hjärtan".

HAIDER VAR EN KONTROVERSIELL och polariserande gestalt, inte bara utanför Österrike. Men de flesta politikernas uttalanden efter dödsfallet undvek de mörka sidorna och tog fasta på hans odiskutabla politiska talang och förmåga att väcka debatt. Återhållsamheten, särskilt bland Haiders motståndare, beror delvis på oviljan att smäda de döda. Men en minst lika viktig orsak är att kritiska omdömen, inte minst från de stora partiernas företrädare, skulle alienera breda lager i väljarkåren.

Bara veckor före Haiders fränfalle hade han firat en av sina största triumfer. Hans parti Allians för Österrikes framtid (BZÖ) hade fått 11 procent av rösterna i parlamentsvalet. Resultatet manifesterade Haiders återkomst i nationell politik efter flera svaga val och uppbrottet 2005 från sitt tidigare parti, det mer traditionella missnöjespartiet Österrikes frihetliga parti (FPÖ).

Haiders popularitet kan delvis förklaras

med hans karismatiska personlighet, i hemprovinsen kompletterad med högst personliga och klassiskt populistiska styresmetoder utan institutionella mellanhänder. Han skall exempelvis som guvernör ha ägnat en dag i veckan åt audienser med undersåtar som önskade dryfta konkreta problem. Många berättelser florerar om hur han och hans medhjälpare med sina checkhäften bistod medborgare i trångmål.

MEN HAIDERS väljarstöd kan inte enbart tillskrivas hans charm. Grunden för hans framgång var hans skicklighet att ge ord åt missnöje och kollektiva föreställningar. Haider vann internationell ryktbarhet som FPÖ-ledare genom sina lovsånger till Nazitysklands sysselsättningspolitik och till SS-eteraner som stod fast vid sina övertygelser. Som son till aktiva nazister personifierade Haider Österrikes komplexa förhållande till sitt förflutna under efterkrigstiden. Medlöperiets skuldtyngda samvete skulle samsas med den kollektivt inpräntade officiella versionen av Österrike som offer. Haider tillgodosåg ett delikat behov – att förringa skuldproblematiken. Samtidigt knöt han i praktiken an till en tradition inom FPÖ och dess föregångare, Förbundet för självständiga (VdU), som ursprungligen delvis bestod av tidigare nazister. Partiets ledare 1958–1978, Friedrich Peter, behövde inte ens smussla undan sitt förflutna som Obersturmführer i SS. Han hade ju bara som alla andra lytt order. Inte ens nazistjägaren Simon Wiesenthals avslöjande 1975 att Peter hade tjänstgjort vid ett förband som begått massmord kunde skingra den kollektiva förnekelsens dimma. Dess utbredning bekräftades istället av att den socialdemokratiska (och judiska) statsministern Bruno Kreisky försvarade Peter, som tidigare hade stött Kreiskys minoritetsregering och betraktats som en potentiell koalitionspartner. (Kreisky, som i samband med detta beskyllde Förintelse-överlevaren Wiesenthal för att ha varit nazist-kollaboratör, fälldes för ärekränkning.)

Men likväl var Haider ingen nazist och FPÖ inget NSDAP. Partiets popularitet började dessutom växa på allvar först under 1990-talet – efter att nazistbyken hade börjat tvättas i Waldheim-affärens kölvatten och skuldfrågan avdramatiserats. Det fanns förmodligen människor som drogs till Haider och FPÖ när myten om Österrikes oskuld sprack, men detta förklarar inte högerpopulismens massiva och varaktiga popularitet. Inte bara Haiders nya parti BZÖ rönt framgång i höstens parlamentsval. FPÖ fick nästan 18 procent – utan Haider. Sammantaget utgör de två partierna den näst största politiska kraften efter socialdemokraterna. Även andra länder har missnöjespartier, men knappast med ett sådant väljarstöd.

En orsak till populismens framgång har varit socialdemokraternas (SPÖ) och det konservativa folkpartiets (ÖVP) storkoalition under större delen av efterkrigstiden. Missnöjet med rådande tillstånd har osökt förpassats till politikens ytterkanter. Grogrunden för BZÖ och FPÖ är också det regelrätta missnöjet: mot invandringen, mot EU, mot det förhatliga etablissemanget i Wien, mot globaliseringen, mot alla de krafter som upplevs hota österrikarnas traditioner och identitet. BZÖ och FPÖ företrädervarken någon sammanhängande samhällsvision eller ekonomisk politik. Deras ledare är utpräglade populisterna och opportunisterna som alltefter konjunkturen plockar element från både höger och vänster. Bland de förförda återfinns både arbetare i städernas förorter och nationalkonservativa på landsbygden.

ÖSTERRIKARNAS FÄBLESS för missnöjespolitik är även rotad i deras historiskt komplexa förhållande till den egna nationella identiteten. Habsburgmonarkins multinationella karaktär medförde att dess dominerande folkgrupp, tyskarna (som dock numera var en minoritet), fick en ambivalent inställning till sin identitet. De var tyskar, men samtidigt en del av ett imperium vars

✧ Jörg Haider väckte den björn som sov.

FOTO: FRITZ PRESS/CONTRAST/GAMMA

grundförutsättning var dess övernationella natur. Efter kejsardömet upplösning skapade eller anslöt sig övriga nationaliteter till olika nationalstater. Det som blev över blev staten Österrike. Stefan Zweig beskrev landet som "en osäker, grå och livlös skugga av den forna kejsarliga monarkien (...) en stympad bål, som blödde ur alla ådror". Österrikarna hade egentligen önskat uppgå i Tyskland, men första världskrigets segrarmakter vägrade och tvingade landet till självständighet.

Österrikes mellankrigshistoria kom inte oväntat att präglas av bristen på nationell

sammanhållning. Endast halvhjärtade försök gjordes att konstruera en egen nationell identitet, medan Tysklands dragningskraft växte i takt med tidens ekonomiska och politiska turbulens. Kulmen nåddes 1938 med Anschluss, annekteringen till Nazityskland, som tros ha välkomnats av en majoritet av österrikarna.

STATEN ÖSTERRIKES "misslyckande" under mellankrigstiden medförde efter 1945 en målmedveten och omsorgsfull strävan att skapa en separat österrikisk nationell identitet inom ramen för en "normal" national-

stat. Det lyckades, men som ofta hos omogna nationer komprimerades bristande självförtroende med en insulär inställning till omvärlden och ett svartsjukt bevakande av den nyfunna nationella särarten.

Det är onekligen paradoxalt att det europeiska folk som har längst erfarenhet av mångnationell samverkan verkar ha svårast att förlikas sig med EU-anpassning, globalisering och invandring. Haider var skickligare än någon annan i att artikulera sina landsmäns ängslan för förändring, men populismens förutsättningar har överlevt honom.

✧ ANDREAS DANIELSEN

Att göra klipp på Kafka

När Kafkas bäste vän och levnadstecknare Max Brod emigrerade till Israel förde han med sig ett antal Kafkamanuskript som nu hamnat på villovägar.

ISRAEL. En kulturkamp har blossat upp kring en liten lägenhet på Spinoza-gatan i centrala Tel Aviv. Där på bottenvåningen i ett nedgången hus, i kattstank, fukt och damm, finns en del av Kafkas litterära kvarläten-skap. I lägenheten sitter två äldre systrar som har tänkt att göra sig en rejäl hacka på dokumenten. Men litteraturforskare över hela världen, Israels statsarkivarie, museer och till och med den israeliska polisen vill ha ett ord med i laget. Franz Kafka, den store humoristen, ler förmodligen roat i sin him-mel åt spektaklet.

Ingen utom de båda damerna vet exakt vilka dyrgripar som döljer sig innanför den katttrispade dörren. Eller i vilket skick de be-finner sig. Det stinker "fruktansvärt" inifrån lägenheten, säger mannen som sköter den lilla gräsplätten utanför huset.

Samlingen tillhörde ursprungligen Max Brod, författarens gode vän som "gav vär-liden Kafka" genom att bryta ett högtidligt löfte till sin kompis: att bränna alla manus-kript efter dennes död.

Brod flydde undan nazisterna med sista taget från Prag 1939. Han var sedan fram till sin död 1968 uppburen dramaturg på Habi-ma, Israels nationalteater. Brod hade i alla år en trogen sekreterare, Esther Hoffe, också hon från Prag, som så småningom blev hans älskarinna. Hon bevakade svartsjukt både Brod och alla hans papper.

FRU HOFFE AVLED FÖRRA ÅRET vid 101 års äl-der. Hon blev med åren tämligen excentrisk; strax före sin död tvingades hon av hälso-vårdsnämnden att göra sig av med ett antal av alla de hundar och katter hon delade lä-genheten med.

Grannarna hade klagat på lukten. Men det finns fortfarande katter i lägenheten, som sköts av hennes båda döttrar, Chava och Rut. Kafka-pappren övergick i Esther Hoffes ägo efter Brods död och hon var klart medveten om deras värde. Under de senaste

decennierna lät hon inga forskare ens kom-ma i närheten av dem.

Trots att det enligt israelisk lag är förbju-det att föra ut dokument av stor historisk be-tydelse utan tillstånd av statsarkivet, försök-te hon sälja dem utomlands. Engång blev hon till och med gripen av polisen på flygplatsen med värdefulla brev och manuskript i бага-get. Esther Hoffe lyckades dock göra minst ett stort klipp. Hon sålde 1988 originalmanu-set till Kafkas *Processen* för en miljon pund – på en auktion hos Sotheby's i London.

DET ÄR OKLART HUR mycket som verkli-gen finns kvar av samlingen. Det kan röra sig om originalversioner av Kafkaverk, om Brods dagböcker och om Brods Kafkarela-terade korrespondens. Kafkaforskare över hela världen har i årtal väntat på att få sä-ta tänderna i materialet.

De två döttrarna Hoffe har i alla fall tänkt sig att dryga ut pensionen ordentligt. Arkiv och museer i Tyskland och andra länder har redan hört av sig.

En stor del av Kafkas efterlämnade pap-per finns redan i Tyska litteraturarkivet i Marbach i Tyskland. Det har kommit dit från olika källor. Esther Hoffe har av allt att döma genom åren lyckats sälja ett antal do-kument till arkivet – som nu vill ha mer.

– Vi betalar marknadspris. Vi vet hur vär-defulla Kafkas papper är, säger professor Ul-rich Raulff, arkivets chef, till den israeliska tidningen *Haaretz*.

Men han har redan fått en varning av Is-raels riksantikvarie Yehoshua Freundlich. "Jag vill fästa er uppmärksamhet på arkiv-lagen som förbjuder utförsel från Israel ut-an mitt tillstånd av material som är viktigt för det judiska folkets kultur och historia", skriver Freundlich till Raulff.

Den tyske professorn försäkrar att han inte tänker bryta mot israelisk lag.

– Det rör sig om privat egendom och så vitt jag förstår förbjuder lagen oss inte att

köpa materialet och visa det för allmänhe-ten, säger han.

Den israeliske riksarkivariens krav på att dokumenten ska stanna i landet på grund av deras betydelse "för det judiska folket" får stöd av vissa israeliska litteraturvetare. Men inte alla. Det vore ett "litterärt brott" att flytta dokumenten från Israel, säger pro-fessor Mark Gelber vid institutet för tysk-studier på Ben Gurion-universitetet i Be-ersheba.

– Allmänheten och Kafkas läsare inser in-te i vilken utsträckning han var involverad i judiska och sionistiska angelägenheter. Om de visste det, skulle de naturligtvis önska att hans papper stannade här, säger han.

Andra säger att pappren hör hemma i det centrala Kafka-arkivet i Tyskland eftersom sionismen inte spelade någon central roll i författarens liv – även om det står klart att Kafka, som dog 1924, under de sista åren stu-derade hebreiska och funderade på att ut-vandra till det dåvarande brittiska manda-tet Palestina. Den israeliske litteraturveta-ren Dan Meron slår fast att Kafka hade en minst sagt ambivalent inställning till sio-nismen.

Han rörde sig i det judiska Prags sionis-tiska kretsar bland vänner som Max Brod, Hugo Bergmann och andra som senare kom att spela en framträdande roll i Israels kul-turliv. Men Kafka ignorerade helt den nyhe-breiska, "sionistiska" litteraturen samtidigt som han entusiastiskt engagerade sig i den östeuropeiska jiddischkulturen.

"Drömmarna om att flytta till Palestina följde honom i årtal, men samtidigt gjorde han inget för att uppfylla dem (förutom sina misslyckade studier i hebreiska) ... Han såg till att drömmen inte kunde förverkligas", skriver Meron.

DET STÅR KLART ATT Kafka mot slutet av sitt liv åtminstone lekte med tanken att utvand-ra till Israels land och börja ett nytt liv i Le-vanten. Hans hebreisklärarinna, Puah Ben-Tovim Menczel, berättade många år senare i Jerusalem om ett besök i Berlin hos Kafka och dennes sista kärlek, Dora Diamant:

"De planerade att öppna restaurang i Tel Aviv. Dora skulle laga maten och han skul-le servera. Dora visste naturligtvis inget om matlagning och ni kan tänka er Kafka som kypare! Å andra sidan kunde man träffa på sådana par i Tel Avivs restauranger på den tiden." Det blev aldrig något Kafé Kafka i Tel Aviv. Däremot blev det 84 år efter författa-rens död en strid om delar av hans kvarlä-tenskap i en liten lägenhet på Spinozagatan i samma stad.

✶ ARNE LAPIDUS

Vår livlösa relation till döden

I det moderna samhället är döden en onaturlig del av livet. Men vår kulturs försök att beseгра det oundvikliga hindrar oss från att verkligen erfara livet.

DÖDEN Vilket samhälle förmår hysa döden? Vårt gör det inte.

Hos oss har den fördrivits till periferin och förklätts i terminologi; den enda död vi känner är den frånvarande, den som stuvats undan i bårhus och slakthus. Vår kollektiva mytologi är en berättelse om teknologiska segrar, obegränsad tillväxt, förbättring, förnygring; en berättelse som inte lämnar något utrymme för död.

En liknande tendens beskrivs av Sigmund Freud i essän "Tidsenligheter om krig och död", nyligen återutgiven på svenska. Freud noterar att vi talar om döden med något närmast ursäktande i rösten: hon dog av bröstcancer, en bilolycka, ett slag mot huvudet. Betonandet av omständigheterna kring dödsfallet vittnar, menar Freud, om en motvilja att kännas vid döendets nödvändighet: sist och slutligen dör vi alla av döden.

Skrämda av denna insikt avlägsnar vi döden från vardagen; med gatlyktors elektriska ljus sveper vi undan varje dödsskugga från stadsrummets golv. Men ändå tränger döden upp ur sprickorna, bara gestaltad istället för reell. Den faktiska döden skyfflas undan, men i dess fiktionaliserade motsvarighet vältrar vi oss som grisar. Den död vi känner är löpsedlarnas och kriminalromanernas. Genom fiktionen kan vi närma oss döden utan att hotas i övertygelsen om vår odödlighet.

ROTEN TILL VÅR RÄDSLA för döden återfinns, som så ofta hos Freud, i människans undre rum. I dessa grotkliknande håligheter hukar för Freud ännu urmänniskan vid sin lägereld, med sina spjut och trollformler. Det var denna inre vilde som i historiens barndom, ställd inför en nära anhörigs död, drabbades av insikten om sin egen förgänglighet.

Till fiendens död förmådde den arkaiska människan förhålla sig kallsinnig, men med den älskades död var det en annan sak:

de människor vi har närmast är för oss inte enbart något annat än vi, utan bär drag av likhet med oss själva. Först då vi bevittnar livets flykt från en människa vi älskar anar vi enligt Freud att vi själva går samma hänsynslösa öde till mötes – först då öppnas våra ögon för vår egen dödlighet.

Lösningen för Freuds urmänniska blev att hantera döden genom att förneka den; att genom aggressiv filosofisk krigföring utvidga livets domäner till att också omfatta tillvaron efter döden. Inför "den älskades lik" såddes fröet till religionernas odödlighetstro, läran om själen och de etiska teorierna.

FREUD BERÖR OCKSÅ de ritualer som kringgärdade urmänniskans orsakande av en annans död. Han beskriver symboliska handlingar för rening och botgöring som vittnar om en respekt för döden som saknas hos den moderna människan. Men snarare än att vår förmåga att känna förändrats, som Freud föreslår, är det metoderna för dödan- det som mekaniserat mordet och avlägsnat det från mördaren.

Den död som Freuds urmänniska orsakade var en död som ofrånkomligen knöt honom till sig, och som därmed utgjorde en påminnelse om hans egen sårbarhet. Det moderna dödan- det, å andra sidan, är ett som inte kräver deltagande. Vi behöver inte längre konfronteras med vår egen död varje gång vi orsakar en annans.

Kulturens försök att beseгра döden är ett försök att bemästra livet, att slippa se sin egen organiska skörhet, sin omutliga kroppslighet.

Ett samhälle byggt på en ideologi av obe- roende, teknologisk manipulation och över- skridande av varje fysisk begränsning är dåligt rustat att försonas med döden. Och där- med, som Freud påpekar, också oförmöget att verkligen erfara livet.

✶ HELENA GRANSTRÖM

Hans Baldung
Grien, *Eva, ormen
och döden*, 1512.

PHOTO: THE BRIDGEMAN ART
LIBRARY/VEB

Den goda viljans katastrof

Politikers omhändertagande attityd har bidragit till att delar av Glasgow är fast i permanent utslagning och slum.

De svagaste tog ivrigt "ansvar för eget lärande": de slutade lära sig. Arbetarklass blev bidragsklass.

STADSPLANERING Glasgow är Storbritanniens tredje största stad. Delar av den skimrar av ekonomisk framgång – glasfasader och låtsasgamla pubar. Denna artikel handlar inte om de delarna. Den handlar istället om platser som Possilpark, Easterhouse, Pollok och Castlemilk. Stadsdelar som sitter fast i efterverkningarna av snabb avindustrialisering, arbetslöshet, urbant förfall och bidragsberoende.

På pappret är Glasgow en förfärlig plats att bo på. Nyckeltal gällande antalet dråp, fall av lungcancer och tonårsgraviditeter hör till de högsta i Europa. Invånarna i staden har lägre förväntad livslängd än dem i Irak. Det är svårt att tro när man promenerar under de gröna trädkronorna på Kelvinside. Det är också svårt att förstå när man läser offentlig statistik. Siffrorna för staden är oväntat genomsnittliga. Arbetslösheten på 6,34 procent är till exempel överraskande låg.

För att lösa detta socioekonomiska mysterium måste vi knäcka en kod. Och koden är postnummer: det handlar om stadsdelar. Det handlar om "arbetarklassen". Ordet sätter fantasin i rörelse – industriarbetaren, pöbeln, fackföreningskampen, lekmanpredikanten. Platser där verkligheten är påträngande: hård, smutsig, ofta laglös. Och få platser uppfyller fördomarna så bra som Glasgows gamla arbetarkvarter, där gatorna idag ligger som glesnade tandrader – vandaliserade hus, ödetomter och otrivsamma pubar och bingo hallar.

Jag tar en öl på krogen The Brazen Head. I jeans och t-shirt hade jag hoppats på att smälta in. Det gör jag inte. En lokalinvånare kommer fram till mig: "Är du missionär?" När jag skakar på huvudet får han en lömsk glimt i ögonen: "Men du är religiös?" – en kuggfråga i en stadsdel känd för sekteristiskt våld. Innan ölen är slut har jag erbjudits både heroin och att få skallen insparkad.

Jag frågar en av bänknötarna varför de goda tiderna inte har hjälpt den gamla arbetarklassen? Svaret: "Varför jobba för en tia när du kan få den gratis?" Bidrag lockar mer än låglönearbete. Arbetarklass blir bidragsklass. Många kommer aldrig ut i arbetslivet. Antalet förtidspensionärer under 25 år ökar snabbt. Politikerna har gjort sitt bästa för att gömma de arbetslösa i ett otal kategorier som var för sig är små, men som sammantagna innebär att 60 procent i vissa stadsdelar saknar arbete.

Skottland har traditionellt varit ett socialdemokratiskt fäste med ledorden: jämlikhet, omfördelning och välfärdsstat. Sätillvida var Labourpartiet en pionjär genom att ge socialbidrag till hela befolkningsgrupper. De såg inte riskerna med att skapa en självrekryterande bidragskast. De tänkte helt enkelt inte på den sociala upplösning som blir resultatet när folk fräntas den självkänsla som kommer av att förtjäna sitt eget uppehälle.

Socialbostäderna är en annan viktig faktor i den sociala kris som drabbat Glasgow. Välmänta försök att förbättra livsvillkoren ledde till att hela stadsdelar revs och ersattes av enorma socialbostadsprojekt. Krönikören Simon Jenkins kallar detta "det elakartade arvet från 60-talets auktoritära esteter". Förorten är det verkliga arvet efter modernismen och dess vilja att bygga ett nytt och "bättre" samhälle – med maskinen som förebild.

RESULTATET ÄR RADER av hyreshus utan butiker, kaféer eller nöjesutbud. Easterhouse har 40 000 invånare, men ett enda snabbköp och två pubar. Det sociala projektets stadsdelar såg moderna ut när de byggdes. Med sina grå fasader ser de idag ut som vad de är: den lägsta pinnen på samhällsstegen. Författaren Colin MacFarlane kallar Glasgows förorter de värsta slumområdena norr

✧ En social utopi som blivit getto.

FOTO: ASLE TOJE

om Neapel. Värre än de vanvårdade gatorna Parkhead och Shettleston, som med sina ruttnande villor undkom modernisterna.

Theodore Dalrymple, ledande brittisk högerintellektuell, argumenterar i boken *Our Culture – What's Left of It* för att bidragsklassen med sina extrema sociala problem är ett äkta barn av välmående vänsterintellektuella. Missriktad tolerans för asocialt beteende, kriminalitet och normupplösning har skapat ett "socialdemokratiskt helvete": världens dyraste fattigdom. Genom omfördelning har man skapat ett samhälle som är farligare för dem på samhällets boten än det man reformerade sig bort från.

Jag träffar konstnären Michael Durning i Irvine, en halvtimme söder om Glasgow. Han är målare och representant för en ny generationskottar som försöker hindra att mer av den skotska kulturhistorien ödeläggs. En ung man som med sina klara ögon och smittande entusiasm för det förflutna påminner om 1800-talets nationalromantiker.

Större delen av Irvine, Durnings födelsestad, revs. Många av tavlorna på hans väggar är målade utifrån sådana förbleknade

fotografier. Han är frustrerad över vad han uppfattar som en nihilistisk kultur. "Det är som ett otäckt socialt experiment. Att ta ifrån folk stoltheten i att försörja sig själva och se dem gå under för egen maskin. Arbetslöshet, social upplösning och raserande av det skotska kulturarvet är tre sidor av samma sak."

TILLBAKA I GLASGOW. På kaféet 78 St. Vincent träffar jag av en händelse Jonathan Campbell, en framgångsrik bankman med rött hår och fräknar. Han berättar om sin egen väg ut ur det sociala bottenskiktet. "Det är kanske inte politiskt korrekt att säga det, men det var den pinkfloydske lektorn som räddade mig. Han ställde krav och såg till att jag tillägnade mig den kunskap och kultur som krävs för att nå upp till den första pinnen på den sociala stegen."

En ny rapport från det skotska lärarförbundet tycks bekräfta tesen att pedagogiska innovationer kan bidra till att minska den sociala rörligheten. Campbell är mindre diplomatisk, han säger rätt ut att "snällism" har raserat den offentliga skolan i Skottland – att medelklassen drar upp stegen efter sig. Barn som har kunskap och kul-

tur hemma klarar sig, medan barn med sämre hemförhållanden förlorar i social rörlighet. De svagaste tog ivrigt "ansvar för eget lärande": de slutade lära sig.

I en intervju med tv-kanalen ABC kommer Glasgows polischef John Carnochan med en parallell synpunkt. Han hävdar att det handlar om fostran. Han förklarar att många av dessa barn också saknar den mest elementära uppfostran. Anledningen? Barn till tonåringar blir ofta själva gravida i tonåren. Det är ett sätt att flytta hemifrån. Ensamstående mödrar får nämligen gratis lägenhet av socialen. Det säger sig själv att den uppfostran som överförs måste bli minimal. Resultatet är den mest beryktade av alla skotska arketyper: "Neden".

ORDET "NED" ÄR en folklig förkortning för "non-educated delinquent", utbildad förbrytare. På sätt och vis är nederna Glasgows främsta ambassadörer. Ingen som besöker staden kan undgå att stöta på en Ned, som enligt ordboken är en arbetslös vit ung man från arbetarklassen som klär sig i joggingdress. Nederna är kända för sitt asociala beteende. Ungdomar ända ned i tioårsåldern är med i gäng som Billy Boys och Toryglen

Toi. Till Nedernas varumärken hör klädmärket Burberry, kaffelikören "buckfast" och urskillningslöst våld.

Jag stämmer möte med läkaren Ronan Mullan utanför centralsjukhuset i Glasgow, en tårta i viktoriansk stil. Här kommer offren in varje kväll. Över hundra mord om året. Han stod själv i våldsepidemins frontlinje när han 1997 började arbeta på sjukhuset som nyutbildad läkare. Han berättar att "det var som att komma till en krigszon. Knivskador, skottskador, skador av slagträn. Vi bokstavligen halkade i blod i korridorerna." Mycket av våldet är rusrelaterat. Av 100 mord är 45 kopplade till alkohol, 19 till narkotika och 15 till bådadera.

Medan jag strosar bort från Glasgows östra delar kan jag inte frigöra mig från känslan att här finns en viktig lärdom att göra. Världens dyraste fattigdom har uppstått i skärningspunkten mellan socialdemokrati och modernism. Brist på fostran och utbildning skapar permanent arbetslöshet som leder till social upplösning som i sin tur leder till våld. Detta är ett förebådande och en varning för Skandinavien.

✶ ASLE TOJE

ÖVERSÄTTNING: JIM JAKOBSSON

En hårsman från svensk revolution

För 90 år sedan hotades det svenska samhället av våld, uppror och kaos. In i det sista var det osäkert om sammanbrottet skulle kunna undvikas.

HISTORIA Vilka händelser väljer vi att minnas? Just nu laddar den jubileumsfirande nationella överheten inför skilsmässan från Finland 1809, medan 1658 devalverades till en lokal angelägenhet för de gamla danska landskapen. Det är inte årets enda egendomlighet. 1968 har ynglat av sig böcker, helsidor och radiominnen, medan 1918 – som nog är det närmaste vi kommit en riktig revolution – inte har fått en rad i tidningarna.

Det hade börjat sjuda redan året innan. Den ryska februarirevolutionen livade upp den svenska vänstern, som bröt sig loss från socialdemokratien. Det gamla partiets unguttrar – Per Albin, Gustav Möller – tävlade med utbrytarna i revolutionär retorik. Första världskriget skärpte försörjningsläget. Ententens avspärning och gulaschernas export till Tyskland började göra ont i folkhushållet, och de statliga reglernas maximipriser dämpade böndernas lust att leverera. Här och var blev det hungerkravaller, på ännu fler ställen demonstrationer. Vänstern agiterade för revolution, statsmakterna lade militären i beredskap, men Hjalmar Branting styrde in sin rörelse mot rösträtt och vänsterregering efter höstens val.

I valet fick socialdemokraterna och liberalerna en kraftig övertikt i andra kammaren. Branting och den liberale partiledaren Nils Edén började prata sig samman om en regering. Kungen kontrade och försökte hitta en egen ministär, helst en samlingsregering under talmannen Johan Widén, en tamare liberal än Edén, men efter några veckors vända fick han finna sig i att be Edén bilda regering.

DET FÖRSTA ÅRET KOM vänsterregeringen ingenvart. Författningsfrågan var huvuduppgiften, men den gick i stå. Tack vare den 40-gradiga kommunala rösträttsskalan behållskade högern första kammaren, som valdes av landstingen och de stora städer-

na. Högern vägrade röra sig. Den hade gått med på lika rösträtt för män till andra kammaren 1907, men slog nu vakt om den kommunala graderingen, och var inte heller beredd att låta kvinnorna rösta. Eftersom båda kamrarna måste rösta för nya lagar kunde första kammaren effektivt blockera vänsterregeringens proposition våren 1918.

Men hungern och kriget gav rösträttskraven ny kraft. Under sommaren och hösten 1918 ökade försörjningsproblemen. Bristen på livsmedel pressade upp priserna, men det var inte bara konsumenterna som var klämda. Regleringen av livsmedelsförsörjningen gjorde det svårt för bönderna att höja priserna på det de sålde, samtidigt som de fick betala mer för insatsvarorna. På Kristi Himmelsfärdsdag ordnade bönderna möten över hela Västergötland, där de vädjade till kungen om hjälp i sitt betryck.

Mitt i sommaren nådde spanska sjukan Sverige. Den spred sig snabbt över landet och skördade tiotusentals offer det närmaste året. Samtidigt stegrades kriget. I mars 1918 hade Sovjetryssland dragit sig ur kriget genom freden i Brest-Litovsk. På våren satsade Tyskland på en sista kraftig offensiv på västfronten, för att bryta igenom och säkra segern innan USA hunnit föra över alla sina styrkor till Europa.

DEN 2 OKTOBER FÖRESLOG den socialdemokratiska partisekreteraren Gustav Möller sitt verkställande utskott att regeringen skulle kalla in en urtima riksdag. Riksdagen borde dels skjuta upp värnpliktsövningarna, dels besluta om dyrtidstillägg för stats-tjänstemännen, vars låsta löner inte täckte de ökade kostnaderna för bränsle och livsmedel. Men det kunde bli mer. Då partiledarna träffade talmännen den 8 oktober avslutade Edén: "Jag fruktar att hur vi lägger propositionen kan vi icke förhindra att det kommer fram en del, om icke herrarna vid detta bord åtager sig att få kamrarna med på beslut."

Då knakade det redan runtomkring. I landet ökade förtvivlan över livsmedelssituationen. Regeringen tvingades ta till allt mer drastiska regleringar för att spannmål, kött och potatis skulle räcka till. Samtidigt skärptes situationen i Tyskland. Sommarens kraftansträngning hade brutit samman, och i början av oktober tvingades den tyska ledningen söka vapenstillstånd. I början av november ökade oroligheterna. Den 9 november 1918 bröt revolutionen ut i Berlin. Kejsaren abdikade och flydde till Holland med kronprinsen.

RÄDSLAN FÖR SMITTA var stor. Trycket i röst-rättsfrågan ökade. Vid regeringens tisdagsberedning den 5 november förklarade de socialdemokratiska statsråden och civilminister Axel Schotte att det var nödvändigt att slopa skattestrecken till andra kammaren. Den 7 november bad Edén kungen att tala med högerledarna om möjligheten att komma överens i rösträttsfrågan.

Oron hade nu spridit sig. Kungen såg den ene tyske fursten efter den andra mista sin ställning. Drottning Victoria hade fastnat bland revolutionärerna när hon besökte sina föräldrar i Karlsruhe. Gustaf V packade sina saker på Slottet för att snabbt kunna ge sig iväg. Inom högern hade Swartz gått vidare efter samtalen med Edén. Insikten att det var nödvändigt att nå en uppgörelse började sprida sig.

Men läget var inte alldeles entydigt. Inom socialdemokratien hade Per Albin Hansson, Gustav Möller och Rickard Sandler gjort yviga utspel och flaggat för storstrejk och andra utomparlamentariska påtryckningar. Konkurrenten med vänstersocialisterna kunde inte negligeras. Men fackföreningsledarna höll emot – erfarenheterna från storstrejken 1909 hade gjort dem försiktiga. Dessutom stämde den finska utvecklingen till eftertanke. De rödas uppror och försök att ta makten hade kvästs i blod våren 1918. Den fredliga vägens förespråkare kunde låta exemplet tala.

Söndagen den 10 november ordnade socialdemokratiska partiet en stor livsmedelsdemonstration. Tåget samlade 10 000 deltagare, defilerade förbi Riksdagshuset, Kungliga slottet – där deltagarna höjde leven för republiken – och Kanslihuset vid Mynttorget, där Thorsson och Påboda stod på trappan. Efter demonstrationen tog Edén och de två ministrarna emot en delegation från demonstrationen. När man talat färdigt om livsmedelsfrågorna framförde Per Albin Hansson att många deltagare önskade snabba åtgärder i författningsfrågan. Statsministern svarade att han hoppas

✧ **Gustaf V tar emot blommor. 1918 var hans popularitet däremot inte på topp. Kungen hade en väska packad och var beredd att fly landet om revolutionen skulle bryta ut.**

att dessa frågor skulle kunna lösas så snart som möjligt. Även i Norge och Danmark utbröt stora oroligheter runt den 10 november – den revolutionära oron kröp närmare.

KUNGEN OCH KRONPRINSEN (min barndoms Gustaf VI Adolf) bearbetade högerledarna. Edén talade med förstakammarhögerns starke man Ernst Trygger, som inte kunde ge besked förrän den 15 november, och samma uppskov begärde Arvid Lindman, den ledande högermannen i andra kammaren.

Så länge kunde regeringen inte vänta. Efter intensiva diskussioner bestämde sig regeringen den 12 november för att lägga en proposition till urtima. De närmaste dagarna arbetade man frenetiskt för att hin-

na gå ut med en kommunké redan den 14 november. Syftet var att ta loven av det stora opinionsmöte som skulle äga rum inom Stockholms arbetarekommun denna kväll.

Haken var att den urtima riksdagen inte fick besluta i författningsfrågor. Regeringsprogrammet blev därför en blandning av sådana förslag som redan urtima kunde ta ställning till och sådant som man måste förelägga 1919 års lagtima riksdag. Alla grundlagsändringar måste dessutom bekräftas av en ny riksdag efter mellanliggande andra kammarval, vilket betydde att först 1921 års lagtima riksdag skulle kunna fatta de slutgiltiga besluten.

Redan från början var regeringen överens om att slopa den 40-gradiga skalan och införa kvinnlig rösträtt. Den hukade sig för

kraven på republik och slopande av första kammaren. Den svåraste frågan gällde skattestrecket, villkoret att man måste betala skatt för att få kommunal rösträtt. Men den 23 november lade regeringen fram propositionen, till stora delar skriven av statsministern själv.

DEN AVGÖRANDE FRÅGAN var hur högern skulle ställa sig. Det revolutionära hotet hängde över processen. Regeringen vidtog militära beredskapsåtgärder; ett pansarskepp ankrade på Strömmen. Högers grepp om första kammaren gjorde det möjligt för den att avslå förslagen, men då skulle regeringen avgå, med alla de risker det kunde medföra i den eldfångda situationen.

Inte bara kungahuset pressade högern. Redarna i Göteborg telegraferade till Lindman, Swartz och Trygger den 27 november att gå med på regeringens krav. Några dagar senare gjorde bank- och industrimän med anknytning till Stockholms Enskilda och Handelsbanken en uppvaktning med samma inriktning. Till slut vek sig högern, mot smärre eftergifter om rösträttsåldern. Högern fick också igenom att det kommunala skattestrecket bibehölls, om än i försvagad form.

Riksdagsdebatten ägde rum den 17 december. Statsministern tackade förstakammarens majoritet för att den medverkat till att lösa den allvarliga krisen på ett sätt "som lägger svensk demokrati i stat och kommun på samförståndets breda och fasta grund". Trygger kunde inte hålla tillbaka sin bitterhet. Han beklagade att hans parti tvingats vika för en "uppgiterad folkopinion". "Men aldrig under de 24 riksdagar, jag förut bevisat, har jag känt en så stor tvekan." Sedan vände han sig mot några av sina egna. Han klandrade "dem, som i svag undfallenhet redan från början underminerat det berättigade motståndet mot en alltför långt gående författningsändring", nämligen "vissa högerkretsar [som] alltifrån början gripits av klenmodighetens och hopplöshetens förlamande inflytande".

Uppgörelsen höll, och blev därmed regeringen Edéns avgjort viktigaste politiska insats. Den lagtima riksdagen våren 1919 fattade de förväntade besluten, som sedan bekräftades av 1921 års lagtima riksdag. Därmed var den kvinnliga rösträtten införd och första kammarens vetomakt bruten. Den stora rösträttsreformen var i sin huvuddrag fullbordad. Dramatiken mynnade ut i en reform av den kommunala rösträtten – en ganska svensk upplösning på det som nästan kunde ha blivit en revolution.

✧ **GUNNAR WETTERBERG**

Upprättad efter politisk utrensning

Sverige är ett land där dålig karaktär är förlåtlig, men inte felaktiga åsikter. Detta blev tydligt när Migrationsverkets Lennart Eriksson fick sparken för sina Israelsympatier.

STATLIGA VERK Mellanöstern är numera en del av svensk inrikespolitik, har det sagts. Ställd inför en mikrofon kommer få svenska politiker och tyckare att ursäktas sig: "Jag kan för litet för att yttra mig om Mellanöstern."

Vill du privatisera skolorna? Förstatliga näringslivet? Inget av detta kan anföras mot dig så länge du sköter ditt jobb i staten. Men ve den ämbetsman som har fel åsikt om Mellanöstern!

När Migrationsverkets verksamhetschef Eugène Palmér beslutade peta Lennart Eriksson från jobbet som enhetschef hänvisade han till Erikssons sympatier för Israel, vilka redovisats på internet. Palmér såg också ett stort aber i Erikssons politiska hemvist – han ansågs stödja moderaterna, landets näst största parti. Eriksson stämde sin arbetsgivare, staten. Saken har väckt förvåningsvärt liten uppmärksamhet, de som velat följa turerna i detalj har varit hänvisade till Merit Wagers förträffliga blogg – <http://meritwager.wordpress.com/>

Domen föll vid Mölndals tingsrätt den 10 november och blev ett svidande bakslag för åsiktskommissarierna. Uppsägningen är ogiltig, slog rätten fast, och Migrationsverket får punga ut med ett skadestånd på 100 000 kronor, ovanpå Erikssons rättegångskostnader på 149 000 – pengar skattebetalarna gärna använt till något roligare än att trakassera folk i ogjort väder.

UNDER AFFÄREN HAR Migrationsverkets chefsjurist Staffan Opitz betecknat Hamas som en befrielserörelse. Att detta svär mot Sveriges officiella ståndpunkt är allvarligt nog, dessutom rör det sig ju om ännu en intern Mellanöstern-åsikt. Är den åsikten, alltså Opitz åsikt om Hamas, mer tillåten än Erikssons åsikt om Israel? Ja, svarar Opitz, blind för komiken, hans egen åsikt "saknar relevans".

En ljuspunkt i detta mörker har varit Birgitta Elfström, jurist och före detta kollega till de nämnda herrarna vid Migrationsverket. Elfström är en känd Palestina-aktivist

som säkert har reservationer mot Erikssons syn på Mellanöstern. Men hon har under rättegången vittnat om att Erikssons Israel-vurm inte påverkat hans yrkesmässiga bedömningar. Elfström har därmed inte bara visat ett sällsynt prov på integritet, hon har därtill visat att hon – till skillnad från Palmér och Opitz – förstått vår förvaltnings grundprincip.

Denna skandal är toppen på ett isberg. Sverige är ett land där kravet på korrekta åsikter kastar en skugga över allt fler verksamheter. Dålig karaktär förlåter vi galant; fel åsikter leder till mobbning, utfrysning och sparken.

Denna kultur har drabbat Migrationsverket med speciell kraft. Visst har verket, som denna affär visat, sin andel narraktiga pedanter. Men de allra flesta i dess stab sliter heroiskt med infernaliskt svåra uppgifter. Hyckleriet, hjärtlösheten, motsägelserna och den mänskliga resursförstöring som präglar svensk invandrings- och flyktingpolitik är deras arbetsmiljö.

VI SKALL AKTA OSS för att låta Migrationsverket bära hundhuvudet – det är just det politikerna vill. Politikerna vägrar ta itu med invandrings- och flyktingfrågorna därför att de är livrädda för åsiktskommissarierna, rädda för att kallas "rasister". Men när våra yrkespolitiker envisas med att sopa de frågorna under mattan banar de väg för en ny sorts politiker; politiker som helst av allt vill förvandla invandringen till en stridsfråga.

Efter upprättelsen förklarade Lennart Eriksson att "saken gällde egentligen inte mig, den gällde demokrati och frihet och Israels rätt att existera". Som jag ser det är Israel irrelevant. Det handlade om svenskarernas rätt att tjäna sitt bröd utan godtyckliga husförhör i samvetsfrågor. Låt oss hoppas att domen i Mölndal blir prejudicerande, så att makthavare tänker sig för innan de trampar åsiktsfriden under fötterna.

✧ NATHAN SHACHAR

Ett utdöende spel som gör comeback?

SPEL Jag beslutade mig för att köpa riktiga schackpjäser, av svensk tävlingsmodell med tillhörande bräda. Det är en fröjd att hålla i de välsvavade pjäserna, med perfekt proportion i förhållande till schackrutornas storlek – speciellt i hårda blyxtpartier, då klumpiga, men snygga pjäser blir ett hinder.

Det är väl bara att promenera ner till en väl sorterad bokhandel så hittar man rätt, tänkte jag.

Efter att ha letat runt, och bara hittat små portabla schack för semesterresan – omöjliga att spela på – gav jag upp.

Jag googlade schackbutiker, men sidorna var nedstängda. Jag hörde med min lokala schackklubb och fick ett tips. Det var som om han viskade om en langare av narkotika.

– Det finns bara en butik kvar som säljer riktiga schackpjäser, och den ligger i Göteborg. Säg att du har fått tipset från oss, vi har så få sponsorer.

Så nu får jag skicka pjäser och bräda med post till Sveriges huvudstad, från den sista bastionen i landet. Frakten för den skrymmande brädan kostar dubbelt så mycket som själva masoniten, kring 160 kronor.

På sina håll hävdas det att vi blir alltmer ytliga, besatta av konsumtion och billig lättköpt kultur. Vi orkar inte koncentrera oss längre än fem sekunder. Intelligensen är hotad.

Så när jag hade Sveriges sista schackbutiksägare på tråden var jag tvungen att fråga om intresset för det ädlaste av spel minskat. Och visst. Dramatiskt dessutom. Och framför allt de senaste fyra, fem åren, sedan pokern slog igenom.

Pokern?

– Vi försöker hålla tyst om det, sade han.

Det var ju också en strategi, tänkte jag när jag lade på.

Men schackets lågkonjunktur kanske inte har så mycket med sluttande intelligenskurvor att göra, försöker jag intala mig. Spelet är ju förknippat med terrorbalansen under det kalla kriget, strategiernas århundrade.

Under det senaste decenniet har vi ju trots allt mer levit i det politiska och ekonomiska systemet Texas Hold'em.

Frågan är: Vad ska komma nu, när alla pokerspelare är skuldsatta upp till öronen?

Jag slänger en blick på den blänkande brädan och de nylackerade pjäserna, som till slut kom fram. Kan-ske ändå.

✧ FREDRIK SANDBERG

"USA måste utgå från sin svaghet"

GLOBALISERING New York Times-kolumnisten Thomas Friedman lanserade för ett par år sedan sin "First Law of Petropolitics". Han tyckte sig se ett samband mellan oljerika diktaturers agerande och priset på råolja. Ju högre det ligger, desto mer urholkas yttrandefrihet, rättssäkerhet, fria val och fri press. Och omvänt: ju lägre oljepriser, desto mer mottagliga blir staterna för krav på demokrati och öppenhet mot omvärlden.

När Thomas Friedman genomförde sin hypotesprövning hade priset för ett fat råolja börjat stiga dramatiskt och mycket riktigt visade skurkstaterna som Iran, Venezuela, Ryssland och Nigeria ett ökat förakt för demokrati, både hemmavid och i sitt internationella umgänge. Friedman noterade också att repressiva regimer som Kuwait, Egypten och Saudiarabien talade om behovet av större öppenhet och ekonomiska reformer när ett fat råolja såldes för dryga 20 dollar men att reformprocessen gick i stå när priset tredubblades.

I en telefonintervju frågade jag Thomas Friedman om hur han nu, efter det att oljepriset stigit till astronomiska höjder och de senaste månaderna dramatiskt sjunkit, uppfattar sin lag. Är den fortfarande relevant?

– Det är för tidigt att säga. Om oljepriset ligger kvar på mellan 40–50 dollar om ett år kan situationen vara på väg att förändras. Men jag noterade att Mahmoud Ahmadinejad skickade ett gra-

✧ Thomas Friedman.

tulationsbrev till Barack Obama och berömde honom. Å andra sidan gjorde Dmitrij Medvedev samtidigt en helt annan typ av uttalande, mycket aggressivt. Vi får se.

Thomas Friedmans berömmelse vilar på hans journalistik, belönad med tre Pulitzerpriser, men också ett författarskap där böcker som *The Lexus and the Olive Tree*, *Longitudes and Attitudes* och *The World is Flat* har sålt i miljonupplagor. Inriktningen ligger på globaliseringen och dess konsekvenser för hög som låg, miljardkoncerner som grillbarer. Hans språk är rakt och effektivt, kryddat med anekdoter och klatschiga oneliners. Men kunskaperna och informationen är förstklassiga och inställ-

ningen till läsarna präglad av ivrig folkbildarnit.

I sin senaste bok, *Hot, Flat and Crowded*, tar sig Friedman an klimathotet och behovet av alternativa energikällor. Jag frågar honom vilka möjligheter Barack Obama har att göra USA mindre beroende av olja.

– Min utgångspunkt är att priset är vad som räknas. Och som det ser ut nu: *it's not gonna happen*. Vad jag väntar på är om han är beredd att införa skatter som kommer att göra det dyrare att släpa ut koldioxid. En annan sak som står i vägen för honom är den amerikanska ekonomins tillstånd. Ingen vet hur det ska utvecklas. Så många faktorer samverkar. Men Obamas största hinder för en ny energipolitik kommer inte utanför USA utan inifrån: det här är vårt problem som vi själva har skapat.

Ett par veckor efter presidentvalet sade Thomas Friedman i tv-programmet *Meet the Press* att den största utmaningen för amerikansk utrikespolitik blir att basera politiken på ett tillstånd av ömsesidig svaghet.

– Nästa utrikesminister måste agera utifrån att både vi och omvärlden är svag: Ryssland, Kina och Indien. Och vad innebär det, till exempel, för vårt förhållande till Iran? Från geopolitisk synpunkt är det här en helt ny situation för oss. Vi kan inte längre tala om för andra länder vad de ska göra.

✧ MATS WIKLUND

Djursexflugan når nya höjder

MEDIA På Naturhistoriska Riksmuseet pågår just nu en utställning med så kallade "regnbågsdjur". I *Aftonbladet* hyllas utställningen därför att den visar att många djur har sex lite hur som helst och att djur således tycks ha sex "mest för nöjes skull".

I vilken mån som denna "sexualiserade" bild av djuren spelat in för den senaste sextrend som *Expressen* å sin sida har kartlagt vill jag låta vara osagt.

Att medlemmarna i det av *Expressen* undersökta "djursexnätverket" har låtit sig inspireras av utställningen på Naturhistoriska museet är väl föga troligt – även om man kan peka på bestickande likheter mellan de aktiviteter hos djuren som man fokuserar på på museet och det faktum att nätverket "hyr under falskt namn in sig i lokaler dit djur förs för sexträffar".

På det "djursexcentrum" som *Expressens* reportrar nästlat sig in i påstås det bedrivs någon sorts undervisning: "Nätverket ger ingående instruktioner i hur man har sex med djur – främst hundar, hästar och åsnor – och hur man undviker att ertappas".

Med tanke på svenskars förtjusning i detta med att skapa kurser och utbildningar i allt mellan him-

mel och jord, kan jag knappast säga att jag blir speciellt förvånad.

Men även den som nu inte ägnat speciellt mycket energi åt att fundera över dessa frågor, kan inte undgå att bli nyfiken på hur undervisningen rent konkret går till och vad man rent konkret lär ut på "djursexcentret". I synnerhet frågan om hur man "undviker att ertappas" sätter onekligen fantasin i rörelse. Kan man tänka sig råd som: "Observera att de sedvanliga sexuella hemlighetsmakeriet med älskarinnor på billiga motell bör undvikas när det handlar om åsnor".

Den utövare av djursex som *Expressen* intervjuat (och som om vore det inte så opassande skulle kunna beskrivas som "spindeln i nätverket") är för övrigt noga med att påpeka att "det snarare var hunden som ville ha sex med honom än tvärtom", vilket är ett påstående som inte direkt motbevisas av de "värmande", sexglada djuren på museet, där *Aftonbladets* skribent i synnerhet fäst sig vid "det stora fotot på kungspingviner", av vilka "var femte (i fångenskap) kan definieras som homo. På bilden visas dessa homopar i rosa. Av djuren strax framför har en försetts med en lika ro-

sa halsduk." Att det skulle vara samma isberg som pingvinerna befinner sig på, som åsyftas när Johan Beck Friis, djurskyddsansvarig på Sveriges veterinärförbund, beskriver djursexnätverket som "toppen av isberget" får väl likaledes uteslutas.

Dock är det svårt att bortse från ett helt annat faktum, nämligen att det alltid tenderar att skapas nya normsystem som kan vara nog så rigida – och detta även inom sammanslutningar där man inte tvekar att, för att citera *Aftonbladet* igen, "se den mänskliga sexualiteten som mer öppen för variationer". I *Expressens* kartläggning av "djursexnätverket" beskrivs på följande sätt en av de merhängivna medlemmarna, vilken uppenbarligen utgett sig för att vara mer intresserad av sex med djur än han egentligen är: "Flitig besökare på träffarna. Väl insatt i nätverket. Har av andra medlemmar anklagats för att mest vara ute efter att titta på tjejer som har sex med djur."

Varför mannen ifråga gått med i nätverket förblir givetvis en gåta men en kvalificerad gissning är att det bara handlat om att bli poppis och få kompisar genom att, om uttrycket tillåts, haka på den senaste flugan.

✧ JOHAN LUNDBERG

Gränspoliserna ger inte upp

Diskussionen om det mångkulturella samhället försvåras av att ett antal centralt placerade skribenter undviker att diskutera sakfrågorna. Istället stämplas de olik tänkande som "rasister", "islamofober" eller "xenofober".

✶ KARL-OLOV ARNSTBERG

Tre muslimska flickor engageras och får göra "halal-tv" vilket betyder att de i åtta program på bra sändningstid skildrar Sverige med muslimska ögon. I SVT:s programinformation sägs att Cherin, Dalia och Khadiga har en djup och levande tro samt att "I Halal-tv gör de nedslag i den svenska verkligheten, med humor och med allvar".

Halal-tv måste väl vara ett bra exempel på en Public Service som följer med sin tid? Den uppmärksammar inte bara religionen utan också en stor minoritet i Sverige. Vi lever ju i ett mångkulturellt samhälle. Precis som det finns nyheter på samiska bör väl muslimska intressen tillgodoses. Det finns för övrigt minst tio gånger fler muslimer än samer i Sverige.

Lite oväntat tycker många samhällsdebattörer att det inte alls är ok. Flickorna fick ju inte jobbet som programledare på grund av sin journalistiska kompetens utan därför att de var djupt troende muslimer. Bland andra ställer sig Pernilla Quis, lektor vid Malmö högskola, kritisk. Hon skriver att inte bara hon utan också många muslimer skäms för Halal-tv. I *Sydsvenska Dagbladet* får hon skarpt mothugg från journalisten Kim Olthed. Det är istället Pernilla Quis som ska skämmas. Hon överlåter problemformuleringsprivilegiet till Sverigedemokraterna. Vad Kim Olthed menar är inte klart för mig som läsare och kanske inte heller för henne själv. Vad hon vill råder det däremot ingen tvekan om.

Personangrepp avsedda att tysta meningsmotståndare är sedan många år ett standardgrepp i invandrardebatten.

Vänsterintellektuella proffsdebattörer, vanligen bosatta i Sveriges innerstäder och socialt förankrade i en snäv krets av likasinnade, har i invandringsfrågor en förhållandevis färdig mall för sin förståelse av samhället. De skriver en del om berikande mångkultur men framför allt ägnar de sig åt att slå hårt mot sina meningsmotståndare.

Ett exempel är den artikel Stefan Jonsson skrev i *Dagens Nyheter* dagen före julafton år 2005. Bakgrunden är att Brottsförebyggande rådet släppt en statistisk rapport om brottsligheten bland personer födda i Sverige och utomlands. Folkpartisten Mauricio Rojas läste rapporten innan den offentliggjordes och på DN Debatt skrev han att sociokulturell bakgrund kan förklara varför vissa grupper visar upp en högre brottslighet än snittet. Tolkningen utlöste en storm av protester, också från Brottsförebyggande rådet. Stefan Jonsson kallade Mauricio Rojas för rasist, ja han till och med hävdade att studiet av olika kulturer i sig var rasism:

"Det som kännetecknar rasismen av i dag är just att den ersatt ordet ras med ordet kultur. Rasist är någon som förklarar människors beteenden med hänvisning till deras kultur."

Det är varken första eller sista gången *Dagens Nyheter*s kulturredaktion påstår att samhällsvetenskapens kulturbegrepp är liktydigt med rasism. En månad senare publicerar man en lång essä av en doktorand i litteraturvetenskap, Helena Karlsson. Förbluffande ofta är det litteraturforskare och inte samhällsvetare som DN:s kulturredaktion anser veta mest och bäst i invandringsfrågor. I sin minst sagt grumliga analys skriver Helena Karlsson:

"Det som en gång var en biologisk rasism, byggd på idén att det skulle finnas vissa inneboende anlag hos olika raser eller etniska grupper, är i dag snarast en kulturell rasism, som bygger på idén om olikheten hos människor från olika kulturer. Den som förr sa: 'Min ras är bättre än din' säger 'Jag har min kultur, du har din'."

Liksom i Jonssons artikel är poängen att komma åt kulturbegreppet. Dock verkar det inte som om alla på *Dagens Nyheter* drar åt samma håll i denna fråga. Ledarskribenten och förre kulturchefen Hen-

✧ Självutnämnda vakter drar upp tydliga gränslinjer som inte får överträdas i debatten om det mångkulturella samhället.

FOTO: PER JOHANSSON/IBL BILDBYRÅ

rik Berggren, riktar en försiktigt formulerad men ändå tveklös kritik mot denna utskåpning av ett centralt begrepp. Han skriver:

"I den nyligen timade debatten om invandrare och brottslighet var det tyvärr alltför många som ville hålla ut barnet tillsammans med smutsvattnet. /.../ Men vill vi verkligen bannlysa alla kulturella förklaringar ur forskning och samhällsdebatt?"

Att i snart sagt alla sammanhang lyfta fram individen före kollektivet är signifikativt för vår egen tid. Att lyfta fram det kulturella perspektivet och göra uttalanden om folkgrupper och etniska minoriteter blir därför för dessa debattörer tabu, även när det är möjligt att urskilja aldrig så typiska mönster. Positioneringen är problematisk och även om förespråkarna aldrig skulle erkänna det, så >>

är den i grunden etnocentrisk. Ett smakprov, återigen från Stefan Jonsson:

"När rasisten ser ut över dagens samhälle ser han inte människor. Han ser grupper, vilkas 'sociokulturella arv' avgör hur individerna i varje grupp beter sig."

Detta avståndstagande skapar fler problem än det löser. Samhällsvetenskapliga utsagor är i hög utsträckning just generaliseringar, det är det som är poängen – med det tillägget att det handlar om med olika metoder kontrollerade generaliseringar. Om *Dagens Nyheter*s kulturredaktion bara är insiktslös eller vet något som är oss andra förborgat är svårt att säga men bannlysningen drabbar en rad akademiska discipliner, exempelvis etnologi, kultursociologi och kulturantropologi. Stefan Jonsson är dock inte ensam om denna kamp mot en rasism som verkar sticka upp sitt fula tryne snart sagt överallt. Till gränspoliserna – de som aktivt motarbetar en fri och saklig debatt i invandringsfrågor – hör också tongivande journalister som Kurdo Baksi och Zanyar Adami. Den sistnämnde fick med den nu nedlagda tidskriften *Gringo* Stora journalistpriset som årets förnyare år 2005. Vilken typ av förnyelse han stod för klargör journalisten Dilsa Demirbag Sten:

"För att belysa en relativt ouppmärksam typ av rasism beskrev jag i en av mina DN-krönikor hur en av mina tidigare pojkvänner blev behandlad av mina kurdiska landsmän. Pojkvännens mor var finska, fadern från Västindien. Själv var han född och uppvuxen i Sverige och hudfärgen var det enda som skvallrade om att han inte var etnisk svensk. Men för många av mina landsmän var han bara en neger och de försummade inget tillfälle att kritisera mitt val av pojkvän. Visste jag inte att svarta var dumma, lata och bar på könssjukdomar? Visste mina föräldrar att jag var ihop med en 'aidssmittad svarting'? /.../ Mina rader väckte ont blod på många håll. Och visst, min avsikt var till en viss del att provocera. I det nummer av *Gringo* (september-04) som kom efter att DN publicerat min krönika, ägnades ett uppslag åt ämnet och Masoud Kamali kallades in som expertkommentator. Han förklarade att jag hade attackerat mina egna för att accepteras av den vita makten."

När gränspoliserna ilsknar till kallar de sina meningsmotståndare för houseniggers, främlingsfientliga, rasister, fascister och nazister. Det är inte alltid så noga vilket invektiv de tar till, så länge dessa skändar och stämplar. De är förvissade om att de skyddar demokratin och vet utan att närmare syna meningsmotståndarnas argument att dessa har fel. Taktiken är effektiv. Det finns inte många forskare, politiker eller debattörer som tål att offentligt bli betecknade som rasister eller xenofober.

Det är fullt möjligt att det finns debattörer som bejakar såväl rasism som nazism, men det är ändå inte detta som invandrardebatten handlar om. Det är framför allt en politisk debatt. Gemensamt för de kritiker som blir utsatta för denna störtflod av invektiv är att de anser att Sverige tagit emot alltför många invandrare. Samtidigt brukar de påpeka att väldigt få av dessa är flyktingar i ordets egentliga mening.

Dessa invandringskritiska röster har rätt. Med hänsyn till sin folkmängd har Sverige under det sena 1900-talet varit ledande i Europa när det gäller att bevilja asyl. Kritikerna använder begreppet massinvandring. Det kan få en gränspolis att gå i takt men i sak är begreppet inte vilseledande.

I maj 2008 hyllar Stefan Jonsson i två långa artiklar på DN:s kultursida sociologiprofessorn Masoud Kamali för den forskning han ledde som förra regeringens integrationsutredare. En dryg månad senare skrev Kamali själv en artikel på SvD Brännpunkt och gav ett

smakprov. Enligt honom bör invandringsfrågor inte hanteras i massmedia, det underblåser bara rasismen. Dessutom förklarade han att de politiska partier som inte delar hans uppfattning av det rasistiska Sverige bara är "falska kopior av originalet", alltså Sverigedemokraterna.

Det som kännetecknar Kamali och den grupp forskare han omger sig med är att de entydigt skyller svenskarna för friktionen mellan svenskar och invandrare. Stefan Jonsson skriver:

"Här har vi årtal av undersökningar och kunskapsinhämtning på hög vetenskaplig nivå, genomförda av landets främsta experter på etniska relationer och integrationsfrågor. Det är dryga dussintalet volymer som med hjälp av alla tänkbara internationella jämförelser, statistiska undersökningar, djupintervjuer och fältstudier kartlägger diskrimineringen i skolan, medierna, näringslivet, rättsväsendet, partierna, arbetslivet, hälsovården, handeln och polisväsendet. Och landets politiska och opinionsbildande kretsar tror sig kunna kassera alltsammans utan seriös besiktning."

När andra forskare är så tysta som här var fallet kan det bero på att de inte vill driva kritik mot kollegor i media. Det kan också vara rena självbevarelsesdriften; den som är kritisk mot denna samling av ideologiskt positionerade texter kan räkna med att bli skändad. Ytterligare ett alternativ är att forskarsamhället betraktar gruppen i allmänhet och Kamali i synnerhet som virrpannor. Att så är fallet framgår av följande kommentar från en mycket kompetent forskare i ett privat mejl till mig:

"Deras definition av rasism och diskriminering är så gapande bred att varje negativt uttalande om en grupp enkelt kan sorteras in som rasism. /.../ Synnerligen intressant och skrämmande hur dessa begrepp har kidnappats och omdefinierats av denna forskargrupp."

Hur det är möjligt att vara rasist trots att man själv tror sig om att vara tolerant förklarar Kamali med sin teori om "vi och dom". När ett "vi" berättar "historien om Sverige" är det viktiga det som inte berättas, det som faller utanför historien och därmed utanför majoritetsbefolkningens självförståelse. Nationen är en "levande berättelse" som förändras med tiden. Centralt i denna teori är, att för att kunna upprätthålla en dominant berättelse om ett vi som är en majoritet, måste det finnas ett dom som står i motsats till detta vi. En utsaga om vilka vi är medför därför med nödvändighet också en utsaga om vilka vi inte är. Det är denna dolda berättelse om oss själva som Kamali anser att han lyfter fram. Eftersom vi inte känner denna ger det honom stora friheter. På vilket sätt detta är vetenskap återstår att visa.

Ett av de yttranden som definitivt borde diskvalificera Kamali i det offentliga samtalet är "Det är *ein Volk, ein Reich*, som driver den neokoloniala och eurocentriska västvärlden". När man fortsätter att granska vad den mannen mera sagt, blir man generad å det akademiska samhällets vägnar. Publicerandet av Muhammed-karikatyerna jämför han med korstågen. När ungdomar med ursprung i Nordafrika brände bilar i franska förorter kallade han detta för en revolt. Eller vad sägs om att jämföra feminister som kritiserat muslimsk fundamentalism med nazister, liksom att likställa den demokratiskt valde presidenten i USA med Hitler, Stalin, Khomeini och Mussolini? Jämförbarhet är han inte heller särskilt förtjust i, eftersom det strider mot den patriarkaliska familjehierarki som han tydligt markerat att han gillar. Han har också hävdat att det pågår ett korståg mot honom, med statsvetarprofessorn Bo Rothstein som härförare.

Oavsett skälet finns det hos Stefan Jonsson inte ens ansatsen till

vare sig kritisk hållning eller tveksamhet. Han driver tesen att svenska forskare och debattörer tiger om Kamalis forskning, inte därför att resultaten är av generande låg kvalitet utan därför att dessa sanningar är besvärande. Det är i sig ett starkt kontroversiellt antagande eftersom det implicerar att de tigande forskarna är rasister eller åtminstone ger rasismen sitt tysta godkännande i enlighet med receptet *Den som tiger samtycker*.

Nedan ges några smakprov på vad andra forskare säger om samma Masoud Kamali som av Stefan Jonsson koras till landets främste. Det handlar om yttranden i samband med att Kamali sökte tjänster vid Uppsala och Umeå universitet. Han rankades mycket lågt och särskilt uppmärksammades gapet mellan teori och empiri. Först den sakkunnige vid Umeå universitet och därefter Uppsala:

"Kamali visar i skrifterna om integration teoretisk kompetens men kopplingen till empirin är svag. Slutsatserna är ofta illa underbyggda. /.../ När det handlar om integration och diskriminering i Sverige är hans arbeten präglade av förutfattade meningar och dålig metod."

"Kamali har i sin forskning tagit upp intressanta och originella frågor och hans beläsenhet är omfattande. Analysen och diskussionen i hans forskning lider dock i alla hans arbeten av en tendens till svepande generaliseringar. Det finns särskilt i hans forskning om invandrandes relationer till myndigheter i Sverige ett stort glapp mellan övergripande alltför allmänna teorier och en relativt obearbetad redovisning av empiri."

Också för det EU-projekt han kom att leda fick han skarp kritik av en fransk forskare som redovisade flera grova generaliseringar och rena själv motsägelser i Kamalis texter. Han konstaterar att den låga kvaliteten på forskningen leder till en "major international scandal, to say nothing of a national scandal."

Det är tydligt att Kamalis anseende inom forskarvärlden och bland seriösa kritiker är lågt. Hur reagerade då Mona Sahlin, som var den som ignorerade forskarsamhällets protester och engagerade Kamali som regeringens särskilt korade utredare? Svaret är: inte alls.

Egentligen är Mona Sahlins tystnad märklig eftersom hon tydligt markerat att hedersrelaterat våld är en av hennes hjärtefrågor. Här har Kamali gjort mycket kontroversiella uttalanden. Får man tro honom finns det inte något sådant våld utan det är rasism när länsstyrelserna i Stockholm, Göteborg och Malmö utifrån egna undersökningar beräknar att flera tusen unga kvinnor av utländskt ursprung är eller riskerar att bli utsatta för hedersrelaterat våld. Om skyddat boende säger han att "det finns en hel del invandrartjejer som går till socialtjänsten och säger att de är misshandlade eller förtryckta hemma, som skyller på det för att få egna lägenheter".

Snart hade Mona Sahlin turen att efterträdas av Jens Orback som till en början inte heller reagerade, även om han lät omvärlden förstå att Kamali inte precis var en utredare i hans smak. När Orback blev pressad i en tv-utfrågning tog han bladet från munnen. Före flyktombudsmannen Merit Wager skriver på sin blogg:

"En mer total sägning än den Orback levererade har sällan hörts av en svensk minister! På punkt efter punkt som Jarl Alfredius tog upp och ställde frågor kring tyckte ministern att utredningen inte höll måttet, att den var för tunn och att han förväntat sig mer än idéer, att det inte fanns förslag på finansiering av förslagen och inte heller förankring i lagen. Orback tyckte inte heller att förslagen om att diskriminera majoritetsbefolkningen till förmån för minoritetsbefolkningen var något han ville ta till sig."

Från mina universitetsår minns jag ett särskilt slag av kollegor

som vi kallade för "mimofanter". De var känsliga som mimosor om deras forskning på minsta sätt blev ifrågasatt. Samtidigt riktade de hård och okänslig kritik mot andra; de klampade runt som elefanter. Att döma av vad Masoud Kamali till exempel sagt i en intervju i *Dagens Nyheter*, platsar han med bred marginal bland mimofanterna. Den fysiska tortyr han utsatts för i iranskt fängelse ansåg han bleknade i jämförelse med den behandling han fått utstå i Sverige. Svenska forskare är helt korrupta. Som Mauricio Rojas konstaterat ser han dem som köpta, de gör karriär, tjänar på, skor sig och blir förmögna på att bekräfta det rasistiska majoritetssamhällets fördomar och försvara dess privilegier.

Kamali går också till attack mot integrationsminister Nyamko Sabuni. Ett par exempel: "Att Sabuni är svart och Billström öppet bisexuell döljer inte deras systematiska agerande för att förstärka rasism och diskriminering."

"Det är ingen tillfällighet att folkpartiets ledning använder sig av Rojas och partikamraten Sabuni i kampen för rasistiska röster."

Kamali är inte ensam om den här typen av uttalanden. Bland gränspolisernas texter finner man en hel flora av liknande och än skarpare uttalanden. Kurdo Baksi bidrar givetvis:

"Man vill ha en svart person som ser bra ut på bild. Då är det ointressant om personen kan något eller inte."

"Det ser ut som en lyckad invandrades desperata försök att bli mer svensk än svenskarna för att få vara med i svenskhetens odefinierade klubb!"

Hur förhåller sig då vänsterns företrädare till dem som offentligt tar avstånd från islam som ideologi? Svaret är: som förtyckare. I England myntas på 1990-talet begreppet islamofobi och det plockades givetvis upp i den svenska debatten. Tidskriften *Expo* gjorde ett helt temanummer år 2007 där de buntade samman homofobi, antisemitism och islamofobi som viktiga hörnstenar i de nazistiska gruppernas verksamhet. I DN skriver Andreas Malm efter att ha läst *Expo* att "den organiserade islamofobin lever i produktiv dialektik med västerlandets borgerliga offentlighet". En fobi är en irrationell rädsla. Den som är islamofob är sjuk i huvudet eller, enkelt uttryckt: rasist.

Det är direkt egendomligt att 63 år efter andra världskrigets slut och 19 år efter Berlinmurens fall ägnar sig en stor del av vänsterns intelligentsia åt att värna om islam och förtala dem som lyfter fram det öppna samhället och demokratin som fortfarande överlägsna ideal. Men vi har sett det förr. Under 1930-talet lade sig samma intelligentsias far- och morförfäldrar på knä inför andra ideologier. Nu som då skulle man vilja att de tog till sig ett motto från Horatius och som Kant lyfte fram som upplysningens motto, nämligen *Sapere aude*: Våga veta.

När får vi se en svensk självvrannnsakan bland journalister i invandringsfrågor? När får vi en kunnig debatt om islam och det eventuella sönderfallet? Sverige är det land i Europa som satsat hårdast på integration och samtidigt visar upp en långt gången segregation. Jag skulle önska att det gick att diskutera invandringsfrågan sakligt och hederligt med i synnerhet gränspoliserna eftersom det är de som sätter agendan för den offentliga debatten. Det är emellertid inte möjligt.

Den som yppar kritik eller tvivel får oavsett hur saklig han eller hon är räknas med att bli smäddad på alla tänkbara sätt. Gränspoliserna får väl denna gång trösta sig med att de nyligen fick en större statlig utredning (Kamalis) och att de dominerar på de svenska tidningarnas kulturredaktioner. Dessutom, ingen kan väl neka till att de ovan har fått komma till tals. *

Infekterad strid om allergi

Det pågår ett krig i forskarvärlden om resurser.
Men frågan är om viljan att jaga statuspoäng är produktiv
för forskningen som sådan.

MARIELOUISE SAMUELSSON

Har excellensfixerade biomedicinare på Karolinska Institutet kidnappat svensk allergiforskning? Har det skett en omorientering, som går emot riksdagsbeslut och andra av samhällets intentioner om att öppna allergiforskningen till att omfatta även ett tvärvetenskapligt synsätt, det vill säga annat än traditionell medicinsk forskning?

Den frågan kan sägas vara besvarad med ett bestämt ja, i Bengt Björksténs och Göran Graningers bok *Allergi – Kampen om en folksjukdom*.

Eller som författarna skriver i sitt förord: "Den här boken är ett försök att beskriva dels de krafter och motkrafter som verkar när ett nytt forskningsområde utvecklas, dels de problem som uppstår i kollisionen mellan ett tvärvetenskapligt och ett inomdisciplinärt synsätt då krav ställs på att forskningen ska breddas till nya områden."

Det nya forskningsområdet som avses i Björksténs/Graningers bok är alltså allergi, det nya har bland annat sitt ursprung i att Allergikutredningen (1989) föreslog att domänen allergiforskning skulle "öppnas". (Björkstén/Graninger använder "domän" i betydelsen ett forskningsfält som specificeras av "samhället", exempelvis regering, riksdag och myndigheter. "Domänen" kan omfatta forskning inom flera vetenskapsområden.) Den dittills medicindominerade allergiforskningen skulle kompletteras med forskning av icke-medicinsk karaktär, med beteendevetenskap, miljömedicin, byggnadsteknisk forskning och ekonomi.

Det är en bok som ger historiska perspektiv på allergi/astma med vidhängande forskningspolitik, på ifrågasatta "modediagnoser" som hösnuva och elöverkänslighet. Det är i hög grad också en pam-

flett. Den hävdar att samhällets satsning på en öppnad domän och breddad allergiforskning kom att motarbetas och att en av författarna, Bengt Björkstén, som rekryterades för att bygga upp ett Centrum för allergiforskning (CFA) inom KI, drevs bort. Tesen författarna driver är, om man ska försöka sammanfatta den, att det i det rådande forskningsklimatet inte finns plats för mer än ett sätt att se på forskning. Och att den traditionella, smala och inomdisciplinära medicinforskningen vann.

Man skulle också kunna se det mer krasst, som att pengarna, forskningsfinansieringen, inte räckte till två eller flera angreppssätt. Av de ursprungligen 50 miljonerna som skulle ha satsats på CFA, blev det bara hälften. Vilket, naturligtvis, bäddade för ensidighet och revirstrider.

Självfallet försöker både biomedicinskt inriktade forskare och andra, som de som har ett tvärvetenskapligt synsätt, i första hand se om sitt eget hus. Det kan aldrig vara enskilda forskares eller forskargrupperns ansvar att se till att pengarna och utrymmet räcker åt andra också. Finns det då strukturer som förhindrar att enskilda forskare/forskargrupper tar för sig, obstruerar och intrigerar i eget intresse?

Först ska sägas att de i boken utpekade "traditionalisterna" inte går med på att det finns någon konflikt mellan olika synsätt gällande forskning, man går inte heller med på Björkstén-Graningers beskrivning av att CFA har stängt domänen allergiforskning för annat än det biomedicinska perspektivet.

Frågar man Hans Wigzell, professor i immunologi och rektor på Karolinska institutet när CFA skulle byggas upp, fnyser han åt

✿ Björklöv: skira men allergialstrande.

TOTO:EWALUNDGREN/NORDICPHOTOS

tanken att KI skulle representera något slags enhetlig syn på forskning:

– Det finns forskare som kan precis allt om, låt säga en specifik meter av Gullmarsfjordens botten. Och så finns det tvärvetenskaplig forskning, som liksom flyger helikopter längs hela fjorden, som har sin styrka i att se de stora sammanhangen. Bengt Björkstén är lite av båda och han är en jätteintressant forskare. Varför det inte funkar på CFA? Ja, det blev tjafs helt enkelt. För mycket tjafs!

– Och nej, det finns inget enhetligt KI, KI är en regnskog. Där finns en del som går lite för sig själva och plockar bland orkidéerna. Ibland bildas en liten stam som håller ihop och visst, det finns stammar som inget hellre vill än att skjuta ner den där (tvärvetenskapliga) helikoptern.

Och stamkrig är nog en adekvat beskrivning på konflikter där forskare är inblandade. Likt parterna i svåra skilsmässor och arvstvister är forskarbråk oförsonliga, infekterade, småsinta samt irrationella på ett sätt som står i kontrast till den vetenskaplighet man säger sig strida om. Det är inte så konstigt. Inte om man tänker på att forskare kan jämföras med friidrottsstjärnor eller varför inte bildkonstnärer: egensinniga och målmedvetna, kreativa och besatta, enormt fokuserade på just sin uppgift och prestation, sitt livsverk. Hängivna, lite nördiga och inte nödvändigtvis särskilt trevliga, eller som det numera heter, "socialt kompetenta". Att vara ledande forskare är inte samma sak som att vara en bra ledare för andra forskare.

Och det är alltid upplagt för särdeles intensiva bråk om både naturvetare/medicinare och hum-sam-forskare är inblandade i en forskarstrid.

De sistnämnda är skickligare och mer vana att debattera och vara osams offentligt, medan naturvetarna tenderar att hålla sig undan, agera ovan eller förorättat om de tvingas ut i debatten, yraket blinkande mot offentlighetens ljus.

Oavsett vem som lyckas lägga vantarna på både problemformuleringen och pengarna finns det sällan någon vinnare i de såriga forskarstriderna. Och precis som i den uppslitande skilsmässan ser sig ofta bägge parter som offer. KI:s nuvarande rektor Harriet Wallberg-Henriksson beskrivs i boken *Allergi – kampen om en folksjukdom* som den som stod som garant för att intentionerna om breddad allergiforskning skulle fullföljas. En av många förklaringar till att biomedicinerna vann över tvärvetenskaperna anses vara att hon försvann till Vetenskapsrådet. Men Wallberg-Henriksson, som nu alltså är tillbaka på KI, har en annan bild. Jodå, det blev bråk och revirstrider, men det berodde snarare på att KI-forskarna, biomedicinerna, kände sig undanträngda. Tvärvetenskaplighetens företrädare kom in och ville lägga beslag på precis allt utrymme, alla resurser och mota undan den befintliga biomedicinska forskningen. I konflikten kring allergiforskning finns alltså minst två sidor som bägge ser sig som offer för den andra.

Till komplikationsgraden hör också att det började så bra. KI ville verkligen ha Bengt Björkstén i chefsposition, han är en internationellt framgångsrik forskare, han var en stjärnrekrytering och efterlängtd förnyare som skulle bygga upp allergiforskningscentret. "Alla var så entusiastiska, det var som om han lyste upp hela verksamheten när han kom, det var som solskens omkring honom", säger Harriet Wallberg-Henriksson.

Bengt Björkstén har egen erfarenhet av två synsätt på forskning, av två skolor, både den smala biomedicinska och den tvärvetenskapliga bredden. I boken beskrivs hans egen "omvändelse". Den inträffade på Linköpings universitet, tidigt en tung instans och företrädare för tvärvetenskapligheten. En image som knappast KI har, även

om man försäkrar att CFA idag tillämpar och månar om det tvärvetenskapliga.

En tolkning eller åtminstone en av rätt många förklaringar skulle kunna vara att Bengt Björkstén helt enkelt var för tidigt ute, att han var en pionjär som hade för bråttom, att KI inte var moget och att det skulle ha varit lättare idag. En annan förklaring är att man möjligen trodde att Björkstén, med sin bakgrund, skulle stämma bättre med den traditionella medicinarandan. Att han mera skulle vara "en av oss" än en hängiven företrädare för ett tvärvetenskapligt forskningssätt. Man kan också tänka sig att den som bytt sida både betraktas med särskild misstänksamhet och själv blir "nyfrälst" överentusiastisk, ungefär som den före detta storökaren som plötsligt vill få alla andra att fimpas.

Men varken förklaringar eller ansvar kan hänföras till enskilda personer. Och betydligt mer principiellt intressant än någon personrelaterad rätt eller fel-diskussion är vad som händer när samhället, riksdag och regering prioriterar vissa forskningsområden.

Satsningen på allergiforskning som Bengt Björkstén och Göran Graninger skriver om var alltså ett resultat av samhälleliga prioriteringar, bland annat ett resultat av att den förra borgerliga regeringen i början på 1990-talet bestämde sig för att växla in löntagarfonderpengarna till forskningssatsningar. Då bildades bland annat Vårdalstiftelsen, namnet är en sammansättning av "vård" och "allergi", det vill säga områden som skulle utforskas med hjälp av nya friska pengar och prioriteringar. "Värdforskning" var ett relativt nytt fält, medan allergiforskning var etablerat inom medicinen och därmed antagligen mer hemvant i det traditionella forskningsetablissemangen.

Att tillämpa tvärvetenskapligt synsätt på värdforskning var och är därför sannolikt mindre problematiskt, än när det gäller allergi. Rätt uttryckt: både tvärvetenskap och värdforskning tenderar att vara lågstatusbegrepp i den föreställningsvärld där biomedicin är högstatus. Och då menar jag inte enbart forskarvärlden. Även den där nördigt egocentriske biomedicinaren lär veta att det finns både bra och dålig biomedicinsk forskning. På samma sätt vet tvärvetenskapligt inriktade forskare att tvärvetenskap i sig inte är ett kvalitetsbegrepp, utan något som kan rymma både briljans och fiaskon.

Likväl: i och utanför forskarvärlden är det "biomedicin" som tenderar att vara högstatus, med Nobelprispotential. "Tvärvetenskap" kan behandlas välvilligt, mellan skål och vägg avfärdas det dock som flum. Men om man ska komplettera bilden av forskningsstatus är det inom områden som "värdforskning" och "arbetsterapi" som KI – trots sin biomedicinska image – på senare är visat sig vara, som det heter, i världsklass eller åtminstone internationellt konkurrenskraftigt. Ändå kan jag slå vad om att rätt få förknippas "arbetsterapi" med excellent forskning eller betraktar värdforskning som något som ska göra Sverige till en framgångsrik forskningsnation.

Den biomedicinska statusen, ifall någon tvivlar, manifesteras i sådant som när alliansen i höstas skulle presentera forskningsbudgeten. Då reste partiledarna till Uppsala universitet och Biomedicinskt centrum. Signalerna ljöd övertydligt: det är så här framtiden/framstegen ser ut, vita rockar och labbmiljö, betryggande inramat av ett Ärevördigt Gammalt Lärosäte. Medicin och *high tech* bemöts också respektfullt och okritiskt av både medier och politiker. Utbildningsminister Jan Björklund, som för dagen fick tala forskningspolitik, fick inte heller några följdfrågor på sina överdådiga löften och tämligen slitna floskler om att alliansens forskningspengar skulle bidra till att bota folksjukdomar och lösa diverse stora medicinska gåtor.

Vilka de nämnda folksjukdomarna är och hur de bör betraktas och angripas varierar, som framgår av *Allergi – kampen om en folksjukdom*,

med tiden och de politiska prioriteringarna. Och årets forskningsproposition bekräftar att allergier nu har halkat ner på topplistan, medan diabetes och alzheimer har avancerat. I förutnämnda budget och i forskningspropositionen framgår alltså att regeringen prioriterar medicinsk forskning. Det är definitivt kutym och svårundvikligt att politiker pekar ut områden, som medicin eller klimatforskning. Mer ovanligt är att man som alliansregeringen dessutom går in på detaljer kring diabetes- och alzheimerforskning. Men eftersom forskarvärlden i stort är rätt nöjd med att det har blivit, jämförelsevis, rejält med pengar har det inte heller blivit så mycket väsen om den politiska klåfingrigheten i att detaljstyra forskningen. Även om det förstås borde väcka uppmärksamhet, då det står i skarp kontrast till alliansens myckna ordande om att den minsann (till skillnad från socialdemokraterna) ska avpolitiserat högre utbildning och forskning, exempelvis universitetens styrelser.

Om man inser att viss politisk styrning är ofrånkomlig, till och med eftersträvarsvärd, väcks ändå frågor om vad den styrningen innebär för långsiktigheten och uthålligheten, när väl ett område är prioriterat, med öronmärkta pengar. Forskning är som bekant ingen snabb affär. Hur gärna än politiker önsketänker, kan resultat inom medicinsk forskning varken beställas eller garanteras. Forskningens behov av långsiktighet är svår att anpassa till politiska mandatperioders löften och perspektiv. Dessutom kan politiker ändra sig eller ersättas av andra. Kan exempelvis de nu gynnade alzheimerforskarna lita på att prioriteringen är uthållig? Utifrån Björkstén-Graningers bok kan man ställa frågan: På vilket sätt säkerställer man att politiska intentioner kring forskning genomförs?

Men man kan också vända på den frågeställningen. Om det anses problematiskt att politiker detaljstyr från början, blir det knappast mindre problematiskt om man från politiskt håll skulle kunna gå in och stoppa forskning som efterhand visar sig gå i oönskad riktning. Björkstén/Graningers intressanta bok pekar på att det finns ett demokratiproblem om inte samhällets intentioner gällande allergiforskningen uppfylls. Men det vore samtidigt sannolikt en annan sorts demokratiskt problem om politiker eller andra samhällsinstanser verkligen skulle kunna bestraffa forskare för att de inte håller sig till den inriktning som beslutats av regeringen. Det är åtminstone svårt att tänka sig något annat styrmedel än via anslag och statlig finansiering.

Här ska också sägas att politisk detaljstyrning av forskning, som i årets forskningsproposition, inte behöver vara uttryck för att för mycket makt finns hos politikerna. Tvärtom kan detaljstyrningen vara ett tecken på politisk svaghet, på att ministrar och departement har varit alltför mottagliga för den lobbyverksamhet som ständigt pågår, inte minst gällande medicinsk forskning. Läkemedelsindustrin ägnar sig självklart åt sådant, det ingår i jobbet. Och motståndet och misstänksamheten är rätt liten, läkemedelsindustrin är minst lika politiskt omhuldad idag som på den tiden då Astra var ett statligt bolag. Läkemedel är fortfarande ett område där politiker drömmer om framgångar som kan gynna både BNP, sysselsättningen och bilden av Sverige som forskningsnation. Omhuldade, men på ett annat sätt, är raden av patientföreningar. Den som engagerar sig för forskning kring "de stora folksjukdomarna" betraktas knappast som ett särintresse i negativ bemärkelse.

Fri forskning är ett luddigt och tolkningsbart begrepp, men det är alldeles klart att forskningen aldrig står fri från beroendet av pengar, pengar som alltid har en avsändare med mer eller mindre tydliga avsikter. Återvänder vi till KI och allergiforskningen har CFA, Centrum för Allergiforskning, nu i höst mottagit en donation på 1 miljon

dollar. Donatorn har mycket tydliga avsikter: i donationen villkoras att pengarna ska gå till astma- och allergiforskning, med strikt, traditionell biomedicinsk inriktning och med sikte på att ta fram nya läkemedel. Donationen är, bland annat, ett resultat av universitetets egen *fundraising*, något som finns på de flesta lärosäten och är ett finare begrepp för att tigga donationer och sponsring. Och oavsett vilken forskningssyn som nu dominerar på CFA så är det en forskning vars framtida finansiering kan komma att påverkas av att Vårdalstiftelsen ska avvecklas. Så är planerna för de av löntagarfonder uppbyggda stiftelserna, pengarna räcker inte hur länge som helst och den omsusade finanskrisen har ytterligare gröpt ur den (planet) krympande Vårdals-kassan.

Själva forskningsfinansieringssystemet bygger också i allt högre grad på ett evigt krigande om pengar och anslag, konkurrensförmågan fastställs definitivt som kvalitetsmarkör i den förutnämnda forskningspropositionen. De som redan har dragit in stora externa anslag förutspås därmed, på grund av sin förmåga att dra in pengar, också framöver komma att ägna sig åt forskning av så hög kvalitet att de automatiskt har gjort sig förtjänta av mera. Här räknas intressant nog också de externa medel som inte har sökts i någon som helst vetenskaplig konkurrens. För en forskare blir det minst lika viktigt att ha dragit in pengar som att prestera goda forskningsresultat.

Författaren och forskaren Björn Larsson beskriver detta i sin novellsamling *Filologens dröm* (2008), i en skildring av en akademikermiddag: "Fram till middagen kallpratades det om den nytillträdde rektorn, om de besparingar som skulle göras för att få budgeten i balans, om regeringens undermåliga forskningspolitik, om hotet mot den fria forskningen och andra angelägna frågor. Arne Leander frågade vad de närvarande tyckte om universitetets nya excellenspolicy. Svaret var givet på förhand: De som hade en chans att komma i åtnjutande av de öronmärkta forskningsmedlen tyckte att det var en utmärkt idé; de som inte hade någon chans att komma till grytorna var av motsatt åsikt."

Ja, upptagenheten av pengarna, kortsiktig finansiering av långsiktig forskning, liksom excellensbegreppet, har blivit motorer i de forskningsstrukturer som påminner om ett ekorrhjul. I somras intervjuade jag (för *Universitetslärares*) Vetenskapsrådets generaldirektör Pär Ömning. Han, som alltså är chef för en av de största forskningsfinansierande institutionerna, konstaterade lite uppgivet att VR:s anslagssystem "knappast leder till några Nobelpris", eftersom forskare för att hinna åstadkomma något tvingas till säkra men fantasilösa val. Huvudsaken är att man hinner publicera sig (eller hänga på som medförfattare) i någon av de internationella, vetenskapliga tidskrifterna. Förutom förmågan att dra in externa pengar är det antalet publiceringar och citeringar som definierar excellens. Det anses numera lite tontigt och osmart att skriva böcker utifrån sina forskningsresultat, när man istället kan dela upp materialet i flera artiklar, vars publicering ger bibliometriska poäng. Och även om det fortfarande finns skyttegravar mellan traditionell forskning och tvärvetenskaplighet och en diskussion värd att fortsätta är det inte utifrån något av dessa två synsätt som forskningsframgång kommer att definieras och premieras.

Kampen om all forskning och dess finansiering har redan vunnits av vad som är mätbart och mest frekvent publicerat. Och vilka forskningsområden som samhället prioriterar kommer, vilket Björkstén-Graningers bok påminner om, alltid att bestämmas av ett myller av särintressen och en svåröverblickbar finansieringsstruktur. Liksom inte minst av politikernas fuktiga fingrar i förhållande till tidsandan, inlediagnoserna och de folksjukdomar som för tillfället har de bästa lobbyisterna. ●

Humanioras kris är självförvållad

Tillståndet inom det humanistiska forskarsamhället präglas av en önskan om att vara statsmakterna till lags. Forskarna har därmed försatt sig i en marginaliserad position, skriver **Bo Rothstein**.

Det har varit mycket tal om humanioras kris under senare år. För lite pengar, för lite internationell synlighet och svårigheter att hävda sitt existensberättigande har varit vanliga synpunkter. När det görs internationella rankningar av humanistisk forskning finns inga svenska lärosäten på topp-50-listan. Frågan är hur man skall se på denna kris, om den är självförvållad eller om den beror på bristande förståelse och uppskattning från ett alltmera anti-intellektuellt och kortsiktigt nyttofixerat samhälle?

Ett sätt att studera detta kan vara att se på hur humanisterna i Sverige låtit sig företrädas i forskningspolitiska sammanhang. Det finns naturligtvis många olika sätt att tänka om detta, men ett är att se vem humanisterna har utsett att företräda dem i Vetenskapsrådets styrelse. Vetenskapsrådet (VR) är nämligen den i särklass viktigaste finansiären av humanistisk forskning i Sverige. För det andra består VR:s styrelse till största delen av personer som väljs av forskarsamhället självt. VR:s styrelse är dessutom den kanske viktigaste företrädaren för hela forskarsamhället gentemot statsmakterna. Min poäng är att man därmed kan ta temperaturen på tillståndet inom svensk humaniora genom att se vem man valt att utse till denna grannliga uppgift och vilka forskningspolitiska ståndpunkter denna person har framfört i den offentliga debatten.

Det humanistiska forskarsamhället i Sverige har då för två mandatperioder i rad (om tre år) valt att utse Lisbeth Larsson, professor i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. Det är enligt mitt förmenande ett besynnerligt val givet de ståndpunkter om centrala forskningspolitiska frågor hon lagt i dagen i den offentliga debatten. Låt mig ta tre exempel. I en debatt om forskningens självständighet i förhållande till politisk styrning har hon framfört att det inte finns någon anledning att som forskare hävda rätten till autonomi eftersom de medel som finns "har sin upprinnelse i politiska beslut". Det finns enligt Lisbeth Larsson inget att invända mot att de resultat politikerna beställer skall de också få. Forskarsamhället arbetar enligt Lisbeth Larsson direkt på uppdrag av den politiska makten och skall lojalt ställa upp vad gäller vilka forskningsfrågor och problem som den politiska majoriteten prioriterar.

Det andra exemplet gäller vad forskarsamhället skall prioritera

för problem och frågeställningar. Här bör det enligt Lisbeth Larsson vara den samhälleliga nyttan som har företräde framför den inomvetenskapliga utvecklingen. Hur skall denna "nytta" avgöras? Enligt Lisbeth Larsson "definitivt inte genom de vetenskapsinterna utvärderings- och belöningssystem som vuxit fram". Vad forskarkolleger världen över syns vara viktig forskning av god kvalitet är ingenting att bry sig om, enligt Larsson. Forskningens autonomi är till och med ett "hinder för utvecklingen av nya områden". Istället anser hon att politiker skall avgöra vem som får tjänster och anslag och varnar landets forskningspolitiker för att sätta någon tilltro till forskarsamhällets integritet. Hennes argument är att "vigenusforskare har staten att tacka för våra tjänster". Må så vara i hennes eget fall men genusforskningen är mycket större i länder som till exempel USA och Storbritannien där politiker ingalunda kunnat styra på samma sätt som i Sverige.

Det tredje exemplet handlar om vikten av internationell relevans. I en nyligen publicerad artikel uttalar sig Larsson föraktfullt om vikten av internationell publicering. Symptomatiskt har hon själv knappt någon internationell publicering trots att hennes forskningsområde i högsta grad är internationellt, att det finns ett flertal internationella tidskrifter inom hennes område och att vad hon skriver om borde vara av stort värde för den internationella forskningen inom hennes område. Om det beror på att hon försökt men inte lyckats bli internationellt publicerad eller om hon aldrig ansett det värt att försöka vet jag inte.

Den sammantagna bilden av humanisternas forskningspolitiska röst är således denna. Man önskar mera politisk direktstyrning av medel och tjänster och mindre inflytande från forskarsamhället. Det är den av politikerna definierade nyttan som skall avgöra vad det ska forskas om (bilindustrin?), inte vad forskarsamhället anser relevant. Att bidra till den internationella utvecklingen av det egna ämnet är ointressant jämfört med den ovan provinsialt definierade nyttan.

Om det nu finns en kris för svensk humaniora blir i ljuset av ovanstående min kommentar till de svenska humanister denna: Väl bekomme!

✶ **BO ROTHSTEIN** är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

SVENSKA FILMBOLAGET

... söker samarbete med

PROGRAMLEDARE PRODUCENTER REDIGERARE

med gedigen klassisk bildning - ypperliga yrkeskunskaper - medvetenhet om tidens trender

Hör av dig till karlolv.larsson@svenska.filmbolaget.se

WIAO-DLOGG
MED ANDRA ORD

Den ultimata kultursidan
i virtuell form

www.axess.se/mao

Trots tillgången till en närmast obegränsad mängd information, visar många undersökningar att kunskaperna minskar. Dessutom minskar vår förmåga att tillägna oss långa, fördjupande texter. Internet, som många hoppas ska göra oss mer upplysta, bidrar istället till ökad inskränkthet.

Så omformateras våra hjärnor

Aldrig har ett kommunikationssystem spelat så många roller i våra liv som internet gör idag. Mycket talar för att det hypersnabba mediet försämrar vår koncentrationsförmåga, vår förmåga till djup läsning och därmed till djupt tänkande.

✱ NICHOLAS CARR

Sluta, Dave. Kan du sluta? Sluta, Dave. Tänker du sluta, Dave?" Så väddar superdatoren HAL till den obönhörlige astronauten Dave Bowman i en berömd och märkligt gripande scen mot slutet av Stanley Kubricks 2001: *ett rymdäventyr*. Bowman, som nästan skickats ut att dö i den djupa rymden av den krånglande maskinen, håller lugnt och kyligt på att koppla ur de minneskretsar som kontrollerar dess artificiella hjärna.

"Dave, my mind is going", säger HAL dystert. "I can feel it. I can feel it."

Jag kan också känna det. De senaste åren har jag haft en obehaglig känsla av att någon, eller något, hållit på att mixtra med min hjärna, modellera om nervkretsarna och omprogrammera minnet. Jag håller inte på att förlora medvetandet – så vitt jag vet – men det håller på att förändras. Jag tänker inte längre på samma sätt som förr. Jag märker det tydligast när jag läser. Tidigare hade jag lätt för att fördjupa mig i en bok eller en lång artikel. Mitt medvetande drogs in i berättelsen eller resonemanget och jag kunde tillbringa timmar åt långa strövtåg i prosans värld. Så är det sällan numera. Nu börjar min koncentration ofta glida iväg efter två-tre sidor. Jag blir rastlös, tappar tråden, börjar fundera på om det finns något annat att göra. Det känns som om jag hela tiden måste släpa tillbaka min nyckfulla hjärna till texten. Den djupläsning som tidigare föll sig så naturlig har blivit en kamp.

Jag tror jag vet vad det är som pågår. Under mer än ett decennium har jag tillbringat mycket tid på nätet, sökt och surfat och ibland bidragit till de stora databaserna på internet. För mig som skribent har webben varit en skänk från ovan. Forskning som tidigare krävde flera dagar bland bibliotekens bok- och tidskriftshyllor kan nu klaras av på några minuter. Ett par sökningar på Google, några snabba klickar på länkar, så har jag det avslöjande faktum eller kärnfulla citat jag var ute efter. Även när jag inte arbetar sitter jag allt som oftast och rotar i webbens informationssnår – läser och skriver e-post, skannar rubriker och bloggposter, tittar på videoklipp och lyssnar på podcasts eller bara hoppar från länk till länk. (Till skillnad från fotnoter, som de ibland jämförs med, fungerar länkar inte bara som hänvisningar till relaterade verk; de formligen slungar iväg en mot dem.)

För mig, liksom för andra, håller nätet på att bli ett universellt medium, kanalen för det mesta av den information som via mina ögon och öron strömmar in i mitt medvetande. Fördelarna med att ha omedelbar tillgång till ett så otroligt rikt utbud av information är många och har ofta beskrivits och vederbörligen applåderats. "Silikonminnets osviklighet", skrev Clive Thompson på *Wired*, "kan vara en stor välsignelse för tänkandet." Men denna välsignelse har sitt pris. Som medieteoretikern Marshall McLuhan påpekade på 1960-talet är medierna inte bara passiva informationskanaler. De levererar tankeinnehåll, men de formar också tankeprocessen. Och vad

✱ Dreamhack, världens största datorfestival hålls varje år i Jönköping.

FOTO: JOHAN NILSSON/SCANPIX

nätet tycks göra är att hacka sönder min förmåga till koncentration och begrundan. Mitt medvetande förväntar sig numera att ta emot information på samma sätt som den distribueras av nätet: i ett raskt strömmande flöde av partiklar. En gång i tiden var jag en djupdykare i ordens hav. Nu glider jag omkring på ytan som en jetskiåkare.

Jag är inte ensam. När jag nämner mina problem med att läsa för vänner och bekanta – de flesta av dem litterära typer – säger många att de upplever något liknande. Ju mer de använder webben, desto mer måste de kämpa för att koncentrera sig på längre texter. En del bloggare jag följer har också börjat nämna fenomenet. Scott Karp, som bloggar om nätmedia, erkände nyligen att han helt slutat läsa böcker. "Litteratur var mitt huvudämne på college och jag brukade sluka böcker", skrev han. "Vad var det som hände?" Han spekulerar om svaret: "Att jag numera läser enbart på nätet, beror det kanske inte på att mitt sätt att läsa har förändrats, det vill säga att jag helt enkelt blivit bekväm, utan på att mitt sätt att tänka har förändrats?"

Bruce Friedman, som regelbundet bloggar om användningen av datorer inom medicinen, har också beskrivit hur internet förändrat hans mentala vanor. "Jag har nästan helt förlorat förmågan att läsa och tillägna mig en lite längre artikel på webben eller i tryck", skrev han tidigare i år. Friedman, en patolog som länge varit verksam vid University of Michigan Medical School, utvecklade sin kommentar i ett telefonsamtal med mig. Hans tänkande, sa han, har blivit "stackatoartat", som en återspeglings av hans sätt att snabbt skanna korta textavsnitt från många olika källor online. "Jag kan inte läsa *Krig och fred* längre", erkände han. "Den förmågan har jag förlorat. Till och med en bloggpost på mer än tre eller fyra stycken är för mycket att ta in. Jag skummar igenom den."

Enbart anekdoter bevisar inte mycket. Och vi väntar fortfarande på långsiktiga neurologiska och psykologiska undersökningar som ska ge en slutgiltig bild av hur internetanvändningen påverkar vår kognition. Men en nyligen publicerad undersökning av sökvanor på nätet, utförd av forskare vid University College London, ger en antydning om att vi mycket väl kan vara mitt uppe i ett grundläggande skifte i vårt sätt att läsa och tänka. Som en del i ett femårigt forskningsprogram undersökte forskarna datorloggar som dokumenterade beteendet hos besökare på två populära forskningssajter, den ena driven av British Library och den andra av ett brittiskt utbildningskonsortium, som ger tillgång till tidskriftsartiklar, e-böcker och andra källor med textinformation. De fann att personer som använde dessa sajter uppvisade "ett slags skumningaktivitet", det vill säga att de hoppade från en källa till nästa och sällan återkom till en källa de redan besökt. I det typiska fallet läste de inte mer än en eller två sidor i en artikel eller bok innan de "studsade" iväg till någon annan sajt. Ibland sparade de en lång artikel, men det finns inga belegg för att de någonsin gick tillbaka och faktiskt läste den. Författarna till undersökningen rapporterar:

"Det står klart att användarna inte läser online i traditionell mening; i själva verket finns det tecken på att nya former av 'läsning' håller på att växa fram, genom att användare 'supersöker' sig fram horisontellt genom titlar, innehållsförteckningar och sammanfattningar, på jakt efter snabba vinster. Det verkar nästan som om de ger sig ut på nätet för att slippa läsa i traditionell mening."

Tack vare att texter finns överallt på nätet, för att inte tala om hur populärt det är att sms:a i mobiltelefonen, kan det mycket väl hända att vi idag läser mer än vi gjorde på 1970- eller 1980-talet, när televisionen var vårt främsta medium. Men det är ett annat slags läsning, och bakom det ligger ett annat slags tänkande – kanske rentav en ny självuppfattning. "Vi är inte bara vad vi läser", säger Maryanne Wolf,

utvecklingspsykolog vid Tufts University och författare till *Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain*. "Vi är hur vi läser." Wolf är orolig för att den lässtil som gynnas av nätet, en stil som sätter "effektivitet" och "omedelbarhet" i första rummet, kanske håller på att försämra vår förmåga till det slags djupläsning som växte fram när en tidigare teknologi, tryckpressen, gjorde långa och komplexa prosaverk allmänt tillgängliga. När vi läser online, säger hon, tenderar vi att bli "rena avkodare av information". Vår förmåga att tolka texter, att upprätta de komplexa mentala förbindelser som bildas när vi läser djupt och ostört, förblir till stor del urkopplad.

Att läsa, förklarar Wolf, är inte en instinktiv färdighet hos människor. Den är inte ingravet i våra gener på samma sätt som talet. Vi måste lära våra medvetanden att översätta de symboliska tecken vi ser till det språk vi förstår. Och de medier eller andra teknologier som vi använder för att lära oss och utöva läsningens hantverk spelar en viktig roll för utformningen av nervkretsarna i våra hjärnor. Experiment visar att läsare av ideogram, som kineserna, utvecklar en mental apparat för läsning som skiljer sig starkt från den man finner hos dem av oss vars skriftspråk bygger på ett alfabet. Skillnaderna omfattar många områden av hjärnan, bland annat de som styr så väsentliga kognitiva funktioner som minne och tolkningen av visuella och auditiva stimuli. Vi kan också förvänta oss att de kretsor som upprättas genom vårt bruk av nätet kommer att skilja sig från de som upprättas genom vår läsning av böcker och andra tryckta verk.

Någon gång 1882 köpte Friedrich Nietzsche en skrivmaskin – en Malling-Hansen skrivkula, närmare bestämt. Hans syn höll på att försämrats och att hålla ögonen fokuserade på en sida hade börjat bli utmattande och plågsamt för honom, ofta med våldsam huvudvärk som resultat. Han hade tvingats dra ned på sitt skrivande och han var rädd att han snart skulle tvingas ge upp det helt. Skrivmaskinen räddade honom, åtminstone ett tag. När han väl lärt sig skrivtekniken kunde han skriva med slutna ögon, i förlitan enbart på sina fingrar. Ord kunde på nytt strömma från hans medvetande till sidan.

Men maskinen hade en mer subtil inverkan på hans arbete. En av Nietzsches vänner, en kompositör, noterade en förändring i hans stil. Hans redan kärnfulla prosa hade blivit ännu stramare, mer telegrafisk. "Kanske kommer du genom detta instrument till och med att utveckla ett nytt idiom", skrev vännen i ett brev, och noterade att de "språkliga och musikaliska tankarna" i hans eget arbete "ofta hänger på kvaliteten hos penna och papper".

"Du har rätt", svarade Nietzsche, "våra skrivverktyg bidrar till att forma våra tankar." Under maskinens inflytande, skriver den tyske medieforskaren Friedrich A. Kittler, genomgick Nietzsches prosa en "förändring från argument till aforismer, från tankar till vitsar, från retorik till telegramstil".

Den mänskliga hjärnan är nästan oändligt formbar. Tidigare trodde man att vårt mentala nätverk, de täta förbindelser som bildas mellan de omkring 100 miljarder neuroner som finns i vårt huvud, till stor del var fastlagda när vi nått vuxen ålder. Men hjärnforskare har upptäckt att så inte är fallet. James Olds, professor i neurovetenskap och ledare för Krasnow Institute for Advanced Study vid George Mason University, säger att även den vuxnes medvetande "är mycket plastiskt". Nervceller bryter ständigt gamla förbindelser och bildar nya. Hjärnan har, enligt Olds, "förmågan att omprogrammera sig i flygande fläng och förändra sitt sätt att fungera".

När vi använder det som sociologen Daniel Bell kallat våra "intellektuella teknologier" – instrument som utvidgar våra mentala snarare än våra fysiska förmågor – börjar vi ofrånkomligen anta egen-

skaperna hos dessa teknologier. Ett övertygande exempel är den mekaniska klockan, som kom i allmänt bruk under 1300-talet. I *Technics and Civilization* beskrev historikern och kulturkritikern Lewis Mumford hur klockan "lös gjorde tiden från mänskliga angelägenheter och bidrog till att skapa en tro på en oberoende värld av matematiskt mätbara serier". Den "indelade tidens abstrakta ramverk" blev "referenspunkten för både handling och tänkande".

Klockans metodiska tickande bidrog till att frambringa det vetenskapliga medvetandet och den vetenskapliga människan. Men det tog också bort något. Som den nyligen bortgångne datalogen Joseph Weizenbaum vid MIT noterade i sin bok från 1976, *Computer Power and Human Reason: From Judgment to Calculation*, är den världsbild som växte fram ur det utbredda bruket av instrument för tidsmätning "en utarmad version av den gamla, eftersom den vilar på ett förkastande av de direkta erfarenheter som bildade grunden för, och rentav utgjorde, den gamla verkligheten". Vi slutade lyssna på våra sinnen och började lyda klockan för att bestämma när det var dags att äta, arbeta, sova, stiga upp.

Anpassningsprocessen till nya intellektuella teknologier återspeglas i de skiftande metaforer vi använder för att förstå oss själva. När den mekaniska klockan kom började människor tänka sig att deras hjärnor arbetade "som urverk". I dag, i mjukvarans epok, tänker vi oss att hjärnan arbetar "som en dator". Men förändringarna går enligt neurovetenskapen mycket djupare än sådana metaforer. Tack vare plasticiteten hos vår hjärna äger anpassningen också rum på biologisk nivå.

Internet ser ut att kunna få särskilt djupgående effekter på vår kognition. I en uppsats publicerad 1936 bevisade den brittiske matematikern Alan Turing att en dator, som då endast existerade i teorin, kunde programmeras till att utföra samma funktioner som varje annan informationsbearbetande apparat. Och det är vad vi ser idag. Internet, ett omätligt kraftfullt datorsystem, lägger de flesta av våra andra intellektuella teknologier under sig. Nätet håller på att bli vår karta och vår klocka, vår tryckpress och vår skrivmaskin, vår kalkylator och vår telefon, vår radio och vår tv.

När internet absorberar ett medium återskapas detta medium i nätets avbild. Det bemänsker mediets innehåll med hyperlänkar, blinkande annonser och annat digitalt kriskrams, och det omger detta innehåll med innehållet i alla andra medier som det har absorberat. Ett nytt mejl, till exempel, plingar kanske till medan vi ögnar igenom de senaste rubrikerna på en tidningssajt. Resultatet är att vår koncentration blir störd.

Nätets inflytande upphör inte heller vid datorskärmens kanter. Efterhand som folks medvetanden vänjer sig vid internetmediernas brokiga lapptäcke måste traditionella medier anpassa sig till publikens nya förväntningar. Tv-program lägger till rullande textslangor och popup-annonser, och tidskrifter och tidningar kortar ned sina artiklar, lägger in sammanfattande rutor och fyller sina sidor med lättskummade infosnuttar. När *New York Times* i mars i år bestämde sig för att ägna andra och tredje sidan av varje nummer åt artikelsammanfattningar, förklarade tidningens designredaktör, Tom Bodkin, att dessa "genvägar" skulle ge jäktade läsare ett snabbt "smakprov" på dagens nyheter och bespara dem den "mindre effektiva" metoden att faktiskt bläddra sig fram till och läsa artiklarna. Gamla medier har inte mycket annat att välja på än att spela enligt de nya mediernas regler.

Aldrig har ett kommunikationssystem spelat så många roller i våra

liv – eller utövat ett så brett inflytande på våra tankar – som internet gör idag. Men trots allt som skrivits om nätet har man sällan reflekterat över exakt hur det omprogrammerar oss.

Ungefär samtidigt som Nietzsche började använda sin skrivmaskin kom en allvarlig ung man vid namn Frederick Winslow Taylor till Midvales stålfabrik i Philadelphia, försedd med ett stoppur, och inledde en historisk serie experiment med syfte att öka effektiviteten hos fabriken maskinister. Med samtycke från Midvales ägare rekryterade han en grupp fabriksarbetare, satte dem i arbete vid olika maskiner för metallbehandling och noterade och tog tid på alla deras rörelser liksom maskinernas operationer. Genom att dela in varje uppgift i en serie små diskreta steg och sedan testa olika sätt att utföra vart och ett skapade Taylor en uppsättning exakta instruktioner för hur varje arbetare borde arbeta. Midvales anställda knotade över den strikta nya ordningen och hävdade att den nästan förvandlade dem till automater, men fabriken produktivitet sköt i höjden.

Mer än hundra år efter uppfinnandet av ångmaskinen hade den industriella revolutionen till sist hittat sin filosofi och sin filosof. Taylors "system", som han gärna kallade det, anammades av tillverkare över hela landet och så småningom över hela världen. I sin strävan efter maximal hastighet, maximal effektivitet och maximal produktion använde fabriksägare studier av tid och rörelse för att organisera arbetet och samordna de anställdas uppgifter. Målet, som Taylor definierade det i sin hyllade avhandling från 1911, *The Principles of Scientific Management*, var att för varje uppgift identifiera och tillämpa den "allra bästa arbetsmetoden" och därmed se till att "vetenskap gradvis ersätter tumregler i alla mekaniska hantverk". När hans system väl tillämpades på det manuella arbetets alla delar, försäkrade Taylor sina anhängare, skulle det komma att omgestalta inte bara industrin utan hela samhället och frambringa en utopi av fulländad effektivitet: "Tidigare har människan kommit först", förklarade han; "i framtiden måste systemet komma först."

Taylors system är fortfarande i hög grad en del av vår värld; det förblir den industriella tillverkningens etik. Och nu, tack vare den ökande makt som datering och mjukvaruprogrammerare utövar över våra intellektuella liv, börjar Taylors etik styra även medvetandets sfär. Internet är en maskin utformad för effektiv och automatisk insamling, överföring och manipulering av information, och dess oräkneliga programmerare strävar ständigt efter att hitta den "allra bästa metoden" – den perfekta algoritmen – för att utföra varje mental rörelse i det vi börjar beskriva som "kunskapsarbete".

Googles huvudkvarter, i Mountain View, Kalifornien – Googleplex – är internets högsta tempel, och den religion som utövas inom dess väggar är taylorismen. Google, säger dess vd Eric Schmidt, är "ett företag uppbyggt kring mätvetenskapen" där man eftersträvar att "systematisera allt" man gör. Med utgångspunkt i de terabyte av beteendedata man samlar in genom sina sökmotorer och andra sajter, utför man varje dag tusentals experiment, enligt *Harvard Business Review*, och använder resultaten för att förfinas de algoritmer som i allt högre grad kontrollerar hur människor hittar information och utviner mening ur den. Vad Taylor gjorde för handens arbete, gör Google för medvetandets arbete.

Företaget har förklarat att dess mission är "att organisera världens information och göra den allmänt tillgänglig och användbar". Man försöker utveckla "den perfekta sökmotorn", vilket definieras som en motor som "förstår exakt vad du menar och ger dig exakt vad du vill ha". Enligt Googles synsätt är information ett slags vara, en nyttoresurs som kan utvinnas och bearbetas med industriell effektivitet. Ju fler informationsbitar vi har att "tillgå" och ju snabbare vi kan få fram »

kärnan i dem, desto produktivare blir vi som tänkare. Vår ska det sluta? Sergey Brin och Larry Page, de begåvade unga män som grundade Google under sina forskarstudier i datavetenskap vid Stanford, talar ofta om sin önskan att förvandla sin sökmotor till en artificiell intelligens, en HAL-liknande maskin som skulle kunna kopplas direkt till våra hjärnor. "Den ultimata sökmotorn är lika smart som människor – eller smartare", sade Page i ett tal för några veckor sedan. "Att arbeta med sökning är för oss ett sätt att arbeta med artificiell intelligens." I en intervju med *Newsweek* 2004 sade Brin: "Om man hade all information i världen direkt knuten till sin hjärna, eller en artificiell hjärna som var smartare än ens egen hjärna, vore det ju en klar fördel." I fjol berättade Page vid en forskarkonferens att Google "egentligen försöker skapa artificiell intelligens och göra det i stor skala".

En sådan ambition är naturlig, till och med beundransvärd, hos ett par mattesnillen som förfogar över väldiga ekonomiska resurser och har en mindre armé av dataloger som sina anställda. Artificiell intelligens är det svåraste problem som finns. Varför skulle inte Brin och Page vilja vara de som löser det?

Likväl är det något oroande med deras lättvindiga antagande att "det vore en klar fördel" om våra hjärnor kompletterades eller rentav ersattes av en artificiell intelligens. Det vittnar om en föreställning om intelligens som resultatet av en mekanisk process, en serie diskreta steg som kan isoleras, mätas och optimeras. I Googles värld, den värld vi träder in i när vi ger oss ut på nätet, finns inte mycket utrymme för den rörighet som präglar reflexion och begrundan. Tvektidighet är här inte en möjlighet till insikt utan en bugg som måste åtgärdas. Den mänskliga hjärnan är bara en föråldrad dator som behöver en snabbare processor och större hårddisk.

Föreställningen att våra medvetanden fungerar som snabba maskiner för databearbetning är inte bara inbyggd i internets funktionssätt, den är också nätverkets förhärskande affärsmodell. Ju snabbare vi surfar på webben – ju fler länkar vi klickar på och ju fler sidor vi ser – desto fler tillfällen får Google och andra företag att samla information om oss och mata oss med reklam. De flesta kommersiella aktörer på nätet har ett ekonomiskt intresse av att samla in de datasmulor vi lämnar efter oss när vi fladdrar från länk till länk – ju fler smulor desto bättre. Det sista dessa företag vill är att främja avslappnad läsning eller långsamt, koncentrerat tänkande. Det ligger i deras ekonomiska intresse att hålla oss förströdda.

Kanske är jag bara en olyckskorp. Precis som det finns en tendens att förhårliga teknologiska framsteg så finns det en motsatt tendens att förvänta sig det värsta av alla nya verktyg eller maskiner. I Platons *Faidros* ondgjorde sig Sokrates över utvecklingen av skriften. Han var rädd att människor, när de började förlita sig på det skrivna ordet som ersättning för den kunskap de tidigare burit i sitt huvud, skulle "försumma minnet och bli glömska", som en av dialogens gestalter formulerar det. Och eftersom de skulle kunna "läsa mycket utan att bli undervisade" skulle de "skenbart inse mycket men för det mesta inte fatta någonting". De skulle bli "skenvisa, inte visa". Sokrates hade inte fel – den nya teknologin hade verkligen ofta de effekter han fruktade – men han var kortsynt. Han kunde inte förutse alla de olika sätt på vilka skriften och läsandet skulle bidra till att sprida information, stimulera nya tankar och utvidga människans kunskap (om än inte hennes visdom).

När Gutenbergs tryckpress kom, på 1400-talet, utlöste den förnyat tandagnissel. Den italienske humanisten Hieronimo Squarciafico oroade sig för att den enkla tillgången till böcker skulle leda till intellektuell lättja, göra människor "mindre flitiga" och försva-

ga deras intellekt. Andra hävdade att billigt tryckta böcker och pamfletter skulle undergräva religionens auktoritet, förringa de lärda och skrivarnas arbete och sprida upproriskhet och sedeslöshet. Som Clay Shirky, professor vid New Yorks universitet, noterar: "De flesta argument som framfördes mot tryckpressen var riktiga, till och med förutseende." Men inte heller i detta fall kunde domedagsprofeterna föreställa sig de otaliga välsignelser som det tryckta ordet skulle medföra.

Läsaren bör alltså känna skepsis inför min skepsis. Kanske kommer de som avfärdar internets kritiker som ludditer eller nostalgiker visa sig ha rätt, och våra hyperaktiva, datafyllda medvetanden kommer att leda till en gyllene era av intellektuella upptäckter och universell visdom. Å andra sidan är nätet inte alfabetet, och även om det kanske kan ersätta tryckpressen så skapar det något helt annat. Den typ av djupläsning som en serie tryckta sidor främjar är värdefull inte bara genom den kunskap som författarens ord ger oss, utan genom de intellektuella vibrationer som dessa ord framkallar i vårt medvetande. I de stilla rymder som öppnas upp vid oavbruten, ostörd läsning av en bok, eller för den delen vid varje annan akt av begrundan, gör vi våra egna associationer, drar våra egna slutsatser och analogier och utvecklar våra egna idéer. Djup läsning, som Maryanne Wolf hävdar, är oskiljaktig från djupt tänkande.

Om vi förlorar dessa stilla rymder, eller fyller igen dem med annat "innehåll", kommer vi att offra något viktigt inte bara inom oss själva utan i vår kultur. I en essä nyligen beskrev dramatiker Richard Foreman väluttaligt vad som står på spel:

"Jag kommer från en tradition av västerländsk kultur i vilken idealet (mitt ideal) var den komplexa, kompakta och 'katedralliknande' strukturen hos en högt bildad och välartikulerad personlighet – en man eller kvinna som inom sig bar på en personligt sammansatt och unik version av Västerlandets hela arv. [Men nu] ser jag inom oss alla (däribland mig själv) hur ett komplext och kompakt inre ersätts med ett nytt slags jag – utvecklat genom trycket från informationsöverflödet och den 'omedelbara tillgångens' teknologi."

När vi töms på vår "inre repertoar av ett komplext kulturellt arv", konstaterade Foreman, riskerar vi att förvandlas till "pannkaks-människor" – vitt och tunt utbredda i vår uppkoppling till det världiga nätverk av information som vi bara behöver trycka på en knapp för att få tillgång till".

Jag kan inte släppa den där scenen i 2001. Det som gör den så gripande, och så märklig, är datorns känslomässiga reaktion när dess medvetande monteras ned: dess förtvivlan när krets efter krets slocknar, dess barnsliga vädjan till astronauten – "Jag känner det. Jag känner det. Jag är rädd" – och dess slutliga återgång till något som bara kan kallas ett tillstånd av oskuld. HAL:s överflödande känslor kontrasterar mot den känslolöshet som karaktäriserar människorna i filmen, vilka utför sina uppgifter med en närmast robotliknande effektivitet. Deras tankar och handlingar känns förprogrammerade, som om de följde stegen i en algoritm. I den värld som 2001 skildrar har människor blivit så maskinmässiga att den mänskligaste karaktären visar sig vara en maskin. Det är kärnan i Kubricks dystra profetia: när vi börjar lita till datorer för att förmedla vår förståelse av världen, är det vår egen intelligens som plattas ut till artificiell intelligens.

✱ **NICHOLAS CARR** är journalist och författare. Hans senaste bok, *The Big Switch. Rewiring the World – From Edison to Google*, publicerades tidigare i år. © 2008 The Atlantic Monthly Group, as first published in TheAtlantic.com. Distributed by Tribune Media Services.

ÖVERSÄTTNING: JIM JAKOBSSON

Vi hjälper dig hålla fokus

43 nummer av Fokus

595 kr

Beställ nu, spara 910 kr!
Ord, lösningspris 1505 kr.

Nya perspektiv

Fokus är Sveriges enda nyhetsmagasin. Vi förmår att se bortom det dagsaktuella, kan följa egna spår och skapa egna nyheter. Vi belyser verkligheten bortom den dagliga nyhetsrapporteringens tv-inslag och tidningsrubriker.

Se sammanhangen

Fokus är ett veckomagasin för dig som är intresserad av de stora och viktiga samhällsfrågorna. Vi skriver om kultur, vetenskap, politik, ekonomi, livsstil, trender och mycket, mycket mer. Här får du fördjupningen och sammanhangen, varje vecka, hela året!

Fokus har vunnit flera priser:

Torbjörn Nilsson Årets journalist 2006
Urban Hamid Årets journalist 2007
Katrine Kielos Årets medlemsröst 2007
Lena Andersson Årets krönikör 2007
Fokus Publicistklubben:s stora pris 2007
Thomas Engström Årets krönikör 2008

FOKUS
Sveriges nyhetsmagasin

Prenumerera på Fokus

- ☐ Ja tack! Jag beställer en helårsprenumeration, 43 nummer, 595 kr.
☐ Ja tack! Jag beställer en halvårsprenumeration, 22 nummer, 432 kr.

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Förnamn
Gata/Box
Telefon
E-post

Efternamn
Postnr. Ort
Mobil
Personnr.

FPG Media AB – Prenumeration
SVARSPOST
204 720 55
110 01 Stockholm

Erbjudandet gäller till och med 25/1-2008.
Du kan också beställa din prenumeration på www.fokus.se/old/kampanj/AXESS0843/

En journalistik utan normer

Den seriösa journalistiken står inför en kris. Ett oändligt antal röster att välja mellan har ersatt nyheter riktade till en bred publik. Att nischa sig blir räddningen för en oberoende och principfast journalistik.

✶ JOHN LLOYD

I oktober ringde Storbritanniens högst betalde tv-programledare tillsammans med en komiker berömd för sina obsceniteter upp en välkänd men åldrad skådespelare för ett radioprogram på BBC Radio 2 där de båda medverkade. Skådespelaren, Andrew Sachs, var inte hemma: de bestämde sig för att tala med hans telefonsvarare. I detta envägssamtal påstod den gästande programledaren – Jonathan Ross – att komikern – Russell Brand – haft sex med ett barnbarn till Andrew Sachs. Brand bekräftade att så var fallet och nämnde barnbarnet vid namn. De två talade om att Sachs kanske skulle bli så upprörd att han begick självmord – och så fortsatte samtalet en stund.

Programmet, som spelades in, godkändes och sändes i mitten av oktober. BBC fick in två klagomål. Några dagar efter sändningen gick tabloiden *Mail on Sunday* ut och "avslöjade" programmet. Nästa dag tog systertidningen *Daily Mail* också upp historien, tillsammans med andra tidningar. Antalet klagomål började plötsligt växa – upp till närmare 5 000, i skrivande stund. Barnbarnet, som heter Georgina Baillie, är dansare i gruppen *Satanic Sluts*, och hon hade legat med Brand, sa hon, men hon invände starkt mot att han sagt det offentligt och mot att han och Ross trakasserat hennes morfar.

Händelsen fanns på förstasidorna och högst upp på nyhetsbulletinerna (även hos BBC) i nästan en vecka. BBC:s generaldirektör Mark Thompson tvingades avbryta sin semester i Italien för att hantera ärendet; Brand sa upp sig från programmet; Ross stängdes av i sex veckor utan lön (vilket innebar att han förlorade 16 000 pund om dagen, mer än många lågavlönade tjänar på ett år); och chefen för Radio 2 avgick.

Bland de intellektuella fanns en allmän känsla av att detta var en storm i ett vattenglas: mer än så, eftersom de intellektuella klasserna lutar åt vänster, att detta var underblåst av högertidningar (både *Mail on Sunday* och *Daily Mail* är högerinriktade) för att försä-

ta offentliggöra BBC i en pinsam situation. Det låg något i det: *Mail*, både *Sunday* och *Daily*, är specialiserade på skandaler. Men historien var så fascinerande eftersom den handlade om saker som är viktiga. Dit hör: gränserna för offentlig anständighet (och oanständighet); ett public service-företags roll när det gäller att etablera normer; i vilken utsträckning en del av publiken ska tolerera smaken – även om den är chockerande för majoriteten – hos en annan del av publiken.

Men det finns även en annan faktor: de senaste 20–30 årens förändring av vad tv, även public service-tv, gör. I en mening har tv-utbudet blivit uppenbart fördummat: genom sina frågesporter (ofta på en rätt låg nivå), sin omfattande sportbevakning, särskilt fotboll, sitt kändisberoende och framför allt alla sina dokusåpor. Tv har utropat en ny era – en era för vanligt folk, människor som betraktar intellektuella intressen och alla normer uppställda av en elit som i bästa fall irrelevanta, och oftare kränkande. Någon idé om att tv bör göras av människor med högre utbildning för att undervisa och bilda människor med lägre utbildning finns knappast; istället har vi nu kanaler där högre utbildade människor gör program för människor som är som dem, medan masspublikens behov tillgodoses genom att högutbildade tar reda på vad lägre utbildade människor vill ha, och ger dem det.

Det är från denna värld som Brand/Ross-incidenten kommer: en värld där obsceniteter, förolämpningar och sexuella avslöjanden är humorns och kändisskapets verktyg. Och detta innebär att public service-företag som BBC och SVT håller på att förlora sin uppgift – utan att uttryckligen kunna säga det. Eftersom de finansieras med offentliga medel måste de fortfarande göra anspråk på att i någon mening representera landets ledande institutioner – framför

✪ Russell Brand försöker skoja till det.

FOTO: DAVID LEVENE/EYEVINE/IBL BILDBYRÅ

allt dess demokratiska institutioner. Men eftersom de måste konkurrera på marknaden för att behålla sin publik, måste de också anpassa sig till många olika smaker.

Den svenske medieforskaren Tomas Lindbom formulerade problemet träffande när han i nättidningen *Open Democracy* för några år sedan skrev, med syftning på SVT: "för oss tittare håller det på att bli alltmer uppenbart att public service-teve har blivit konservativt ... Det är ett medium för nationen, inte för nätverkssamhället. Public service-teve grundar sin legitimitet på att vara mer seriöst, mer samhällsorienterat och mer allomfattande än kommersiella företag. Men ett teveföretag måste vara engagerat och i takt med tiden inte bara i sitt val av ämnen utan också i sin infallsvinkel, sina frågor och sin ton. När yngre människor instinktivt känner att vissa institutioner är förlegade, har man ett allvarligt problem ... varje ny generation definierar sitt eget kvalitetsbegrepp, i linje med en ny tid och dess nya förhållanden ... det kommer att krävas en inre förvandling om public service-teve ska kunna överleva i denna nya ekologi."

Yngre människors smak betraktas nu som helt avgörande: och enligt de vuxna (och även enligt en del yngre människor) är denna smak ofta dålig – lika dålig som hos Brand och Ross. Samtidigt tittar de – liksom stora skaror äldre tittare – snart inte längre alls på nyheter, samhällsaktualiteter och andra "seriösa" program. Smaken hos masspubliken, som vill ha "reality", kändisar och slagkraftig underhållning, håller nu på att tränga undan idén om allmännyttan inom offentligt finansierad radio och tv – och samtidigt skapa en journalistisk kris.

Hoten mot journalistiken i demokratiska länder är inte desamma som förr. Censur, förtryck, fängslande av redaktörer hör – för det mesta – till det förflutna. Det som nu istället sägs hota journalistiken är inte makten, utan likgiltigheten. Våra fiender är inte främst den politiska makten, utan snarare marknadens makt; inte försöket att få alla att tala med en röst, utan det oändliga antalet röster att välja mellan; inte en publik förbjuden att läsa, se eller lyssna till vad vi har att säga, utan o villig att ta någon som helst del av det. Problemet har många aspekter. Hit hör: internet som producerar information i väldiga mängder utan några investeringskostnader; bloggar som levererar gratis åsikter; satellit- och kabelteknologi som starkt ökar utbudet av tv-kanaler; gratistidningar som undergräver marknaden för andra tidningar; annonsörer som inte är beredda att stötta tidningar och nyhetsprogram i tv; medborgare, särskilt unga medborgare, som inte bryr sig om politik och utrikesnyheter; konsumenter som håller på att vänja sig vid gratisnyheter; företag som skär ner nyhetsredaktionerna, koncentrerar ägandet och tränger ut familjeföretag som vill upprätthålla höga normer för nyhetsbevakningen; redaktörer som allt mindre ofta låter reportrar arbeta med att skaffa fram egna nyheter, göra analyser och bedriva undersökande journalistik; reportrar som föredrar kändisskvaler framför rapportering från kommunhuset; producenter som låter reportrar gå ut i sändning så fort de kommit till platsen för en nyhetskändelse.

Som man kan se är de flesta av dessa aspekter relaterade, på ett el-

ler annat sätt, till en särskild makt: konsumentmakten. När nu möjligheten att välja har blivit given, har läsare, lyssnare och tittare valt att överge nyheterna: eller åtminstone – och det är en viktig distinktion – att överge ett sätt att få nyheter till förmån för flera olika, av vilka många ännu har oklara konturer.

Den pessimism man numera ofta möter inom journalistiken är svår att överskatta. Den sammanfattades väl av John Carroll, före detta redaktör vid *Los Angeles Times*, i ett tal i Seattle förra året. Han beklagade att "tidningarnas sociala syftning försvagats" och sa att det "med nuvarande ägare sannolikt är omöjligt att återupprätta balansen mellan ekonomisk lönsamhet och ansvaret mot allmänheten". Journalisternas uppgift nu var "att rädda journalisten själv ... att långsiktigt säkra existensen av en omfattande, oberoende, principfast, ifrågasättande, djupt grävande journalistik i USA, vad som än händer med våra tidningar".

I Storbritannien höll en välkänd programledare, Jeremy Paxman på *Newsnight*, den årliga föreläsningen vid Edinburgh TV Festival förra månaden – och upprepade Carrolls salva mot tidningsägarna, men med tillämpning på cheferna inom hans eget medium, tv. Han sa: "Folket i toppen intresserar sig mindre för innehållet än för

ekonomin. Det finns alltför många människor i branschen som på frågan 'vad är tv till för?' svarar 'för att tjäna pengar'."

Det är inte så att nyhetsutbudet har minskat: i själva verket har det ökat. I sin föreläsning nämnde Paxman att antalet nyhetstimmar som BBC sänder hade mer än fördubblats under tioårsperioden mellan 1995 och 2005, från 5 270 till 12 485 timmar per år. Men samtidigt skar man hela tiden ner på budgeten och tiden för analytiska program (som hans eget). Nyheterna strömmar ut i korta bitar, exempelvis i dygnet runt-sändningar eller ekonominyheter; och i allt högre grad nischade för dem som hela tiden vill hålla sig uppdaterade eller ha nyheter på ett visst område. I sådana nischer kan man klara sig bra ekonomiskt och skapa god journalistik: *Economist* är ett av världens mest framgångsrika nyhetsmagasin, och *Financial Times* är unik i brittisk nyhetspress genom att ha ökat sin upplaga det senaste året. Upptagna och engagerade människor kommer i allt högre grad att kunna skräddarsy sina nyheter efter sina särskilda behov, så att de får ständiga uppdateringar på de områden de vill hålla sig informerade om.

Människor som inte hela tiden vill ha en massa information om samhällsaktualiteter, ekonomi eller utrikesnyheter får också sitt – gratis. De utgör naturligtvis ett stort hot mot den etablerade pressen – särskilt de stora kvällstidningar som finns kvar. Försäljningssiffrorna för *Evening Standard*, Londons långlivade och (innan gratistidningarna kom) enda kvällstidning, har minskat med nästan hälften det senaste året.

Den verkliga förlusten tycks ligga i det man sett som allmänna nyheter, riktade till en bred, landsomfattande publik. Sådana nyheter har, av dem som gjort och skrivit dem, betraktats som ett sätt att föra nationen samman runt en gemensam dagordning. Sin höjdpunkt fick de först i radions och sedan tv:s nyhetsprogram, med (den i viss mån sanna) bilden av en nation som samlas runt radio eller tv för att

höra och se vad som hänt under dagen. Men även tidningarna hade sin del i detta – även om deras åsikter kunde gå starkt isär, var de vanligen eniga om vilka som var de viktigaste nyheterna. Nu är de för det mesta inte det.

Domedagslistan kunde göras längre. Men det är ingen poäng att göra det här. Den vidare frågan är den som lyftes fram av John Carroll: att uppgiften nu, för journalister som är oroad över dessa tendenser, är att se till att en journalistik överlever som är "omfattande, oberoende, principfast, ifrågasättande, djupgrävande".

Nyheter levereras inte längre fixa och färdiga, utan utgör ett material som ska formas av konsumenten, av läsaren och tittaren. Delvis handlar det om vad jag kallade nischade nyheter, delvis om den förkärlek för underhållning, kändisar och nöjen som driver de breda medierna; och till allt större del handlar det om människor som engagerar sig i den praktiskt taget oändliga resurs som internet utgör – människor som lägger ut sina liv på You Tube och My Space, utmanar vedertagna uppfattningar i bloggar och skapar vedertagna uppfattningar på Wikipedia.

Här måste den seriösa journalistiken finna sina egna nischer. Jag använder pluralformen, för självklart kommer det att finnas mer än en. Redan nu görs en hel del innovativa dokumentärer för nätet – ofta förberedda vid universitet och betalda av icke vinstdrivande organisationer. Tidningar utvecklar webbsajter som täcker det journalistiska material som görs för pappersversionen, men i allt högre grad också journalistik direkt för nätet. Och framför allt kan människor sätta samman sitt eget nyhetsuniversum utifrån de omfattande bibliotek av material som finns tillgängliga på några sekunder. Men det stora utbudet är naturligtvis förvirrande: under överskådlig framtid kommer samhället att behöva denna yrkesgrupp som kallas journalister, vilka får betalt för att tolka händelserna. Om något decennium kommer den seriösa journalistiken att se ut ungefär på följande sätt:

Magasin med seriös journalistik, essäer, undersökningar och analyser kommer att överleva: *Die Zeit*, *Economist* och *New Yorker* kommer alla fortfarande att finnas kvar, och andra har kanske tillkommit. Vissa av dessa kommer inte att gå med vinst: den brittiska månadstidskriften *Prospect*, ett av de bästa nya seriösa magasinerna från det senaste decenniet, kommer kanske fortfarande att behöva finansiering från privata investerare – liksom *US Atlantic* och den italienska *Mega Media*. Vissa, som *Economist*, kommer att vara mycket lönsamma. Nya nischmagasin lär fortsätta att dyka upp, liksom tidigare – även om vissa av dem kanske också finns på nätet, medan andra är samlingssajter, som *Signandsite* och *Arts and Letters Daily* – båda två fantastiskt användbara referenspunkter.

Nyhetstidningar kan tänkas överleva som globala produkter, som *Financial Times*, *Wall Street Journal* och *Herald Tribune*, eller som lokala anslagstavlor och gratistidningar. Man har svårt att se att behovet av en daglig nyhetssammanfattning att hålla i handen skulle försvinna: men om man lyckas marknadsföra en bärbar "scroll" på vilken tidningar kan laddas ner så kanske papperstidningen mer eller mindre försvinner. De stora tidningarna kommer att överleva

– om de möter framtiden intelligent – som elektroniska produkter, genom att utveckla den blandning av professionell journalistik och amatörbidrag som beskrevs ovan, och skapa webbsajter som publicerar denna journalistik och utvidgar den genom att sammanställa material i samma ämne, så att läsaren kan gå in djupare på områden som han eller hon vill lära känna grundligt.

Radio är ett ofta bortglömt journalistiskt medium, trots att det är idealt lämpat för analytisk journalistik, och många kanaler – som BBC Radio 4 – utmärker sig i detta avseende. Både den statligt understödda public service-modellen och kanaler finansierade genom abonnemang eller frivilliga bidrag, som amerikanska National Public Radio, kommer att överleva – och den senare formen kan rentav tänkas expandera, som den gjort i USA de senaste åren.

Tv kommer i det närmaste helt att sluta göra seriösa samhällsprogram som ett självklart inslag i de breda kanalerna. Dessa kommer att flytta till nischkanaler, så som redan också skett: Discovery Channel har tagit över det gamla programmet *60 Minutes* och håller på att utveckla det för sin internationella publik. Eller så övergår man till att producera sådana program för nätet: mycket dokumentärt och undersökande material är numera tillgängligt online – alltifrån amatörers analyser och undersökningar på You Tube till utrikesrapportering understödd av ideella organisationer och/eller universitetens institutioner för journalistik.

Nätet kommer att fortsätta utvecklas starkt, och vara den starkaste drivkraften och förnyaren inom seriös journalistik. När tv- och datorskärmen smälter samman – som snart kommer att ske – och det moderna hemmet har skärmar som fungerar inte bara som passiva mottagare av program, utan också som aktiva plattformar för upptäckande och skapande av nytt material, kommer skiljelinjen mellan producenter och konsument av media att bli allt mindre skarp.

Teknologin håller på att skapa en ny samtid och förebådar en ny framtid för nyhetsmedierna. Det finns all anledning att se denna framtid an med vissa farhågor: vi har förlorat värdefulla aspekter av journalistiken – till exempel välgjorda aktualitetsprogram eller de rikstäckande tidningarnas täta nätverk av utrikeskorrespondenter – och vi kan förlora mer. Men till slut, om vi ska lyckas bevara den seriösa journalistiken, måste vi lita till att de som hittills utgjort dess publik – läsarna, lyssnarna och tittarna – är beredda att bli dess medskapare och därigenom inleda ett nytt kapitel. Därmed kommer journalister inte längre, oavsett medium, att kunna få sista ordet: det blir omöjligt att säga som Walter Cronkite, nyhetsankare på CBS: "And that's the way it is." Det finns inte längre plats för sådana slutgiltiga konstateranden: det finns aldrig ett sista ord. Om nätet kan göra detta till verklighet – och än mer, göra det till ett sätt att bedriva journalistik – så kommer det att bli en välsignelse, inte en förbannelse.

JOHN LLOYD förestår Reuters Institute i Oxford och är medarbetande redaktör för *Financial Times* och kolumnist i *La Repubblica*. Till hans böcker hör *What the Media Is Doing to Our Politics* (2004).

ÖVERSÄTTNING: JIM JAKOBSSON

Fler medier, mindre läsning

Med webbjournalistikens utbredning går helhet och sammanhang förlorade. Mottagligheten och intresset för seriös tidningsläsning minskar när tidningen uppslukas och omformas av webben.

MATS WIKLUND

Jag var nog inte ensam om att rycka till inför rubriken på *dn.se* den 15 oktober: "Swinging är vår nya hobby". Alldeles riktigt: par som har sex med andra par.

Min första reaktion var en känsla av löje blandad med olust.

Löje därför att artikeln är en så uppenbar konsekvens av *Dagens Nyheters* webbsatsning där ett material av renodlad kvälls- och veckotidningskaraktär, sex, skvaller och kändisar, börjar bredda ut sig.

Olust därför att det riskerar att bana vägen för en journalistik som står i strid med *Dagens Nyheters* traditioner. Inte för att *DN* någonsin skulle ha varit pryd. Tvärtom. Tidningen har i många år gått i bräsch för en fördomsfri syn på sexualitet. Men tidigare skulle en artikel om swingers ha varit välunderbyggd, ifrågasättande och – framför allt – tagit fasta på ett reellt samhällsfenomen.

Var och en som läser Matilde Skölds visserligen välskrivna text inser att dess påståenden saknar täckning. Ingenstans verifieras rubriken eller den lätt flåsiga avslutningen: "Att swinga har blivit den nya folksporten, den nya studiecirkeln."

Sedan börjar det så sakta gå upp ett ljus. Skölds artikel är publicerad på *dn.bok* och tar fasta på den brittiska journalisten Ashley Listers böcker om den brittiska swingersscenen. Titlarna nämns men böckerna varken granskas eller recenseras i *DN*. Läsarna ska istället frestas av en saftig rubrik och glidande formuleringar. De ska framför allt inte tas på allvar.

Men vad ska de frestas till? Faktiskt inte till köp av böcker om swingers, och inte heller till att ge sig in i en spännande, erotisk lek.

Syftet verkar i stället vara att gradvis vänja läsarna vid av ett annat slags journalistik än den som *Dagens Nyheter* hittills stått för. Observera att artikeln om swingers bara förekom på webben. Genom att en viss typ av texter läggs ut på den egna sajten kan dess värde testas på basis av hur många som läser dem. Därefter kan de gradvis fasas in, eller hållas ifrån, papperstidningen. Enligt uppgift från Matilde Sköld fick hennes text 88 491 träffar mellan 15 oktober och 18 november. Innehåll och format ingår alltså i ett samspel som skiljer sig från det tidigare gängse journalistiska, i och med att det är webbaserat. Att åstadkomma en symbios mellan webb- och papperstidning uppfattas som den självklara lösningen på redaktionella och ekonomiska utmaningar.

Problemet för *Dagens Nyheter* är att kvalitet, undersökande reportage, utrikeskorrespondenter och en bred kulturbvakning, är dyr och ger bara långsiktiga, svårkvantifierbara vinster i form av gott renommé. *DN:s* stabloidisering har inneburit eftergifter i form av kortare texter och större bilder men på det hela taget inte någon avgörande kvalitetsförsämring. Men den har inte heller gett tidningen något journalistiskt lyft. Upplagan är svagt fallande och även om lönsamheten återvänt de senaste åren är utvecklingen på sikt svårbedömlig.

Ingen kan heller veta om satsningen på webbjournalistik innebär att, vilket är förhoppningen, en yngre och ny generation läsare lockas till papperstidningen. Risken är snarare den motsatta. Det beror inte bara på att man måste betala för en tidningsprenumeration

medan webbläsningen är gratis. Minst lika viktigt, troligen viktigare, är att unga genom webben vant sig vid en annan läsart som riskerar att ge upphov till ett permanent och oöverstigligt motstånd inför den traditionella dagstidningen. Tabloiden, som skulle förenkla och uppmuntra till läsning, ställer trots sina kortare texter ändå helt andra krav på läsaren än webben. Nicholas Carrs resonemang om hur webben underminerar förmågan till lång och koncentrerad läsning är alltså i högsta grad tillämpligt på tidningsjournalistiken: från fullformatet med dess variationsrikedom och möjligheter till såväl snabb- som djupläsning, till tabloiden med dess rap-pa, korta texter som framför allt inbjuder till skumläsning och slutligen till webben där man "hoppläser" genom att snappa upp vissa ord och fraser. Och därmed är det inte längre frågan om läsning i ordets egentliga mening utan mer ett kryssande från artikel till artikel där man ständigt ansätts av ny information som stör uppmärksamheten. Läsakten kontrollerar nu oss i stället för vi den. Vi är passiva subjekt medan webben är agenten, den som handlar.

Något annat är heller inte möjligt. Som Carr skriver här i Axess: När webben slukar ett medium "återskapas detta medium" i webbens "avbild". Dess innehåll omges av innehållet i andra, uppslukade medier. Därmed påverkas vår själva tankeprocess. Bearbetningen av informationen bestäms av hur den distribueras av webben "i ett raskt strömmande flöde av partiklar".

Webbläsning är med andra ord något helt annat än tidningsläsning, vilket innebär att webbjournalistik är något helt annat än dagstidningsjournalistik. Detta får i sin tur följder för journalistiska principer och arbetsmetoder. Några exempel hämtade efter samtal med kolleger:

- Nyhetsvärderingen på webben skiljer sig åt från den i papperstidningen. De senaste nyheterna hamnar ofta i topp på tidningarnas webbsidor, men bara under en kortare period. Det får läsaren att tro att vad som står överst också är det viktigaste som hänt, oavsett om det handlar om en ny utrikesminister eller Beyoncé. Inte sällan är det svårt att skilja på eget skrivet material och texter hämtade från nyhetsbyråer eller andra tidningar.

- Webbredaktionerna har börjat få ett eget liv inne på tidningarna och är inte längre en del av den gemensamma produktionen. Papperstidningen och webben har olika chefer och reportrar med olika arbetsplatser. Samarbete förekommer men vanligt är att nyhetsjakt, kommentarskrivande och analyser bedrivs på varsitt håll. Trenden är att webbredaktionerna växer sig starkare.

- För tidningarna blir bloggarna en allt viktigare målgrupp. Men genom att vända sig till bloggvärlden, det vill säga till många av de egna läsarna, för att ge ökad spridning åt artiklarna riskerar den oberoende journalistiken att undermineras. Man kan mycket väl föreställa sig en anpassning av en sportjournalist eller en ledarskribent i förhoppning att bli läst och uppmärksammas av "rätt" bloggare.

I sin bok *The Big Switch: Rewiring the World, From Edison to Google* (2008) konstaterar Nicholas Carr att den avgörande skillnaden mellan papperstidning och webbtidning består visserligen av en mängd texter och bilder på olika sidor, men de finns samlade på en plats och i en produkt. Redigeringen styrs utifrån övertygelsen att läsaren, som visserligen hyser olika intressen, vill vara en del av ett sammanhang. Det är därför man sida för sida bläddrar sig igenom ledare, kultur, sport, utrikes och så vidare för att välja men också bilda sig en bredare uppfattning. Helheten är vad som räknas och den är större än summan av dess delar.

En webbtidning, däremot, är per definition lösryckt, splittrad och

saknar sammanhang. Man letar efter och läser för det mesta bara vad som intresserar en och ignorerar allt övrigt material – att bläddra varken behövs eller är möjligt. I många fall är det inte ens säkert att läsningen är resultatet av en navigering till en tidnings hemsida. Sökmotorer, *feed readers* (program för att läsa sammanfattningar, feeds, av innehållet på en webbplats) och *news aggregators* (hämtar och visar sammanfattningar av nyheter och rubriker från källor på webben som man själv valt ut) anses enklare och bättre därför att de automatiskt tillhandahåller personligt skräddarsydd läsning och information.

Det är väl bara bra att få vad man vill?

Det anser naturligtvis annonsörer, marknadsförare och andra ekonomiska aktörer på webben. De formar och styr processen i syfte att fånga upp maximalt antal läsare och det är därför som webbtidningen är så splittrad och består av enskildheter. Varje artikel är i sig en särskild produkt som kan bedömas utifrån sitt specifika, kommersiella värde. Men en text som drar till sig många läsare är inte i sig attraktiv, den måste också dra till sig annonser. Eftersom vissa artiklar har ett större annonsvärde än andra, ger fler inkomstbringande klickar, kan en tidning på webben frestas att driva en journalistik anpassad till en beräknad annonstillströmning. Seriösa ämnen som politik, ekonomi och så vidare får då svårare att hävda sig. De har sällan ett stort läsarintresse, få annonsörer vill förknippas med dem och de ger inte så många klickar.

En annan aspekt på webbtidningar som utformas efter läsares önskemål, ens "profil", är att de bidrar till att krympa den offentliga debatten. Fenomenet märks redan i bloggvärldens meningsutbyten där gränsen mellan dem och oss oftast är knivskarpt oförsonlig. Allt fler kopplar upp sig till sajter där de får sin samhällssyn bekräftad, inte utmanad och kompletterad av alternativa perspektiv. Fenomenet står i motsatsställning till den journalistiska principen att låta fler än en åsikt komma till tals. Webbtidningar – hur bra, välinformerade och balanserade de än är – driver genom sin form fram ett innehåll och läsvanor som skiljer, inte förenar, människor åt.

Nicholas Carr exemplifierar i *The Big Switch* med forskning av Nobelpristagaren i ekonomi, Thomas Schilling, som visar att människor, trots de bästa av föresatser om och förutsättningar för en boendemiljö präglad av mångfald, mycket lätt tenderar att söka sig till likasinnade (i det här fallet människor med samma hudfärg).

Webben med sina i bokstavlig mening gränslösa kommunikationsmöjligheter borde, skriver Carr, befrämja vidsynthet, öppenhet och minskade politiska och sociala spänningar. Men i själva verket uppstår där samma slags polarisering som i Schillings experiment. Skillnaden är bara att det går betydligt fortare i den virtuella än i den reella världen. Med några klick skapar vi oss en identitet, vänner och nätverk och åstadkommer därmed ett ännu mer splittrat och nischat samhälle.

När papperstidningen blir allt mindre läst, när dess journalistik men även språkbehandling och stil omformas – och därmed vår egen förmåga till läsning, koncentration och fördjupning – i webbens partikelstyrda avbild, går mer än en helhet förlorad. Övertygelsen försvagas om att vi som medborgare inte trots utan tack vare våra olikheter har ett behov av gemensamma mötesplatser.

Det är en utmaning som John Lloyd hoppas kan mötas genom tillkomsten av fler, framför allt webbaserade, nischer för seriös journalistik. Men en utveckling i den riktningen får samtidigt som trolig följd att en journalistik som vänder sig till breda läsargrupper med nödvändighet blir trivial och fördummande. Hur den demokratiska utmaningen ska mötas ser jag ingen lösning på.

✱ **MATS WIKLUND** är författare och redaktör på Axess.

Dårskapens lov

Dumhet är ingen ovanlig egenskap hos vetenskapsmän och intellektuella. Uppfattningen att det inte finns någon objektiv verklighet har emellertid bidragit till att ytterligare öka inskränktheten.

✶ INGER ENKVIST

Vari består brist på intelligens när det gäller intellektuellt liv och vetenskap? Finns det någon speciell, modern ointelligens? Kan man tala om dumhet bland vetenskapsmän?

Den franske filosofen Jean-Michel Couvreur bidrar med en första avgränsning i *La bêtise se soigne-t-elle?* (2004). Man bör skilja dumhet från avsaknad av information på ett område där en person inte påstår sig ha kunskap. När man kallar någon dum handlar det om att personen borde förstå eller påstår sig förstå något han eller hon inte känner till.

En annan fransk filosof, Michel Adam, har ägnat en hel bok, *Essai sur la bêtise* (1975), åt dumheten och räknar upp följande egenskaper hos de dumma:

- De intresserar sig inte för kunskap.
- De accepterar inte intellektuell ansträngning.
- De utgår inte från verkligheten i sitt tänkande.
- Dessutom besväras de inte av sina begränsningar utan känner sig lyckliga.

När det gäller kunskap, tillskriver dumma personer betydelse åt företeelser som är triviala eller flyktiga. De "förklarar" banala företeelser som inte kräver förklaring. De försöker inte lära sig nya saker utan upprepar sådant de redan tror sig veta. De bygger inte upp en diskussion med argument.

När det gäller det sociala livet använder de orden utan att lägga vikt vid deras betydelse. De vägrar att ta till sig andras argument. De bryr sig inte om hänvisningar till verkligheten. Adam kallar dumheten för en aggression mot samhället, eftersom den dumme kan utö-

va en "intellektuell terrorism" mot sin omgivning, när han eller hon i samtal tjar om sådant som inte hör till ämnet, hoppar mellan ämnen och ständigt framhåller sin egen förträfflighet.

Den intelligent person gör tvärt emot. Framför allt iakttar han eller hon verkligheten. Adam understryker att de som inser sina begränsningar därigenom har redskap för att lära mer. Samma sak gäller moral. Det är bara en moraliskt utvecklad person som förstår att han eller hon begått ett moraliskt fel.

Adam sammanfattar med att säga att förståndet och moralen är det som i djupare mening möjliggör ett möte mellan människor.

Jacques Barzun, en fransk litteraturvetare och filosof som gjorde karriär i USA, påpekar i *The House of Intellect* (1959) att intelligens och intellektuellt liv påverkar varandra men också kan särskiljas. Intelligens är mer bundet till en individ medan intellektet är bundet till ett kollektiv, menar han, eftersom det bygger på tradition, institutioner som skolor, universitet, bibliotek och facktidskrifter. Barzun iakttar vid 1900-talets mitt en stark antiintellektualism i västvärlden. Han menar att det som är attraktivt för allmänheten numera är konst och inte vetenskap. Även bland dem som anser sig vara intellektuella ser han en önskan att leva som konstnärer.

Barzun hävdar att den moderna skolan inte tvingar de unga att arbeta med intellektuellt material och därför inte kan sägas erbjuda dem någon systematisk intellektuell skolning. De unga upptäcker aldrig värdet av kunskaper. De tillägnar sig istället en skeptisk och negativ inställning och avvisar all ansträngning. Det tomrum skolan lämnar

✿ Pieter Bruegel den äldre: *En blind leder en blind*, 1560.

FOTO: AKG/SCANPIX

fylls av massmedierna. Barzun understryker att ett land som vill ha intelligenta medborgare måste värda sina intellektuella institutioner och främst skolan.

Den schweiziske filosofen Jean Romain konstaterar i *Le temps de la déraison ou l'illusion contemporaine* (2000) också att ungdomar idag inte värderar kulturell kunskap och att de inte är beredda till uppoffringar för att bli kultiverade. Det som är "inne" är att leva i ögonblicket. Dagens ungdomskult innebär enligt Romain att man lovordar olika handlingar och tankar bara därför att de är vanliga hos unga personer. I själva verket blir ungdomskulten ofta detsamma som en njutningskult, en hedonism, eftersom ungdomskulturen ofta söker det omedelbara nöjet. Romain förknippar också ungdomskulten med tendensen att tro att bara man vill att något ska ske så kommer verkligheten att falla ut så som man önskar.

Romain menar att denna attityd grundläggs i den moderna skolan. Han har iakttagit att skolan erbjuder eleverna "färdigtuggat" material, "snabbmat". Det gör att vi istället för att gå framåt civilisatoriskt går kräftgång och blir alltmer lika tredje världen. Romain identifierar drag i dagens utbildning som för oss åt fel håll. Likhetsideologin innebär att man utgår från att alla är lika och om verkligheten motsäger tesen, tillbakavisas verkligheten. Denna idé liknar i sin tur "snällismen" som antar att alla elever vill lära sig, vill uppföra sig bra, aldrig förstör något avsiktligt och alltid talar sanning. Dessutom antas det vara synd om eleverna i stället för att det antas vara en förmån att få studera. Eftersom elever inte längre behöver gö-

ra hemuppgifter eller klara examensprov för att kunna finnas kvar i utbildningssystemet, är det förklarligt att lättja är ett framträdande drag i den moderna skolan, menar Romain. När man också omfattar en relativistisk syn på kunskap, är det svårt för skolan att hävda att kunskap är ett viktigt värde.

En svensk professor emeritus i hållfasthetslära, Gustaf Östberg understryker i *Underförstådd kunskap* (1995) och *Om tvekan inför kunskap* (2002) att lättja är en av de viktigaste faktorerna för att förklara dumhet. Han räknar upp några effekter av lättja när det gäller kunskapsproduktion. De lata vägrar att ta i beaktande uppgifter som inte passar in i traditionen på området. De söker förklaringar endast inom det område de redan känner till. De ger upp sökandet innan de nått fram till en förklaring. De påstår utan bevis att de redan har nått sitt kunskapsmål.

Östberg citerar den österrikiske författaren Grillparzer som har sammanfattat skillnaderna mellan den dumme, den medelmåttige och den intelligente. Den dumme tror att alla fall är unika, den medelmåttige att allt sorterar under regler, och endast den intelligente kan samtidigt se regler och undantag. Den dumme är lättjefull och bryr sig inte om att kontrollera de uppgifter som används och iakttar inte verkligheten. Den medelmåttige räknar med det verkliga men tröttnar fort, tänker på annat och ger upp innan målet nåtts. Bara den intelligente iakttar verkligheten, organiserar sin kunskap mentalt och kan särskilja regler och undantag. En fundamental idé hos Östberg är att utövare av professioner måste ta ställning till risker. »

Kunskaperna används i verkliga, komplexa situationer, och den professionelle måste kunna hantera både regler och undantag.

I *Elogio y refutación del ingenio* (1992) menar José Antonio Marina, spansk psykolog och filosof, på ett sätt som erinrar om Jean Romain, att vi i dagens kultur ger för stort utrymme åt lekfullhet, intuition och njutningslystnad. Lekfullhet och påhittighet kan vara roligt men en vuxen person tröttnar, menar Marina, därför att påhitten inte leder någonstans. Detta är i och för sig naturligt eftersom den påhittige inte har något mål utanför sig själv. Han eller hon lever på improvisation och fria associationer. Motsatsen är att lära barn att sätta upp mål och att uppnå dem. Det som utmärker missanpassade individer är att de inte kan planera och inte hålla fast vid en föresats.

Marina har också slagits av hur många människor det finns som vägrar att räkna med verkligheten. Han ser ett samband mellan föraktet för verkligheten och idén att allt och alla är lika. Om allt är lika är ingenting viktigt. Varför skulle man då vidmakthålla just skillnaden mellan vad som är verkligt och inte verkligt? Om allt är lika, har man inte anledning att göra några meningsfulla val. När det gäller kunskap, kan man inte skilja mellan vad som är viktigt och oviktigt. Dessutom, om alla åsikter är lika värda, finns det ingen bas för att tala om värden. När det gäller moraliska frågor betyder det att etiken måste skrotas, eftersom etik just innebär att peka ut vissa handlingar som mer värda än andra. Marina har observerat ett antal paradoxer:

- Det finns en tendens att bara anse spontan handling som fri. Om det bara är det oflekterade som anses fritt, kan man inte nå något med den friheten, eftersom den inte styrs av viljan. Vi får en frihet utan innehåll och betydelse.

- Utbildning, kunskap och eftertanke framstår som förtryck och deformation.

Trots detta verkar den moderna människan vilja höra att allt är fritt, ingen ansträngning krävs, och allt kan väljas.

D en spanske filosofen José Luis González Quirós är inne på samma linje. Han påminner oss i *El porvenir de la razón en la era digital* (1998) om att den klassiska psykologin skiljer mellan verkligheten, kunskap om verkligheten och det subjekt som tänker. Han pekar på hur psykologi och inställning till kunskapen nu båda utmärks av att man blandar ihop verkligheten med de egna önskningarna. Tendensen är att kalla verklighet det man själv väljer att kalla verklighet. Man

kan både tala om en kunskapsmässig autism och om psykologisk infantilism.

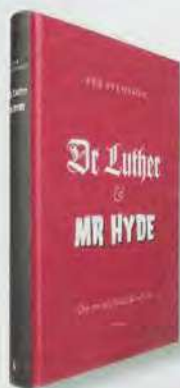
González Quirós understryker en annan konsekvens av att förakta verkligheten. När föremålen inte längre anses verkliga, behöver man inte bry sig om vilket förhållande som råder mellan ord och verklighet. Allt blir "kommunikation". Massmedierna tar över den plats som verkligheten tidigare intog i vårt tänkande. Medierna utgör den nya verkligheten. González Quirós menar att konstruktivismen nu intagit konsten och politiken, och är på väg att ta över vetenskapen och filosofin.

Konstruktivismen förnekar att det finns en objektiv verklighet. På ett godtyckligt sätt reduceras verkligheten till den information vi har om den. Detta innebär i sin tur att man stänger sig inför det man inte tycker om. Det är samma kunskapssyn som utmärker ett totalitärt tänkande. Accepterandet av konstruktivismen betyder att vi har övergett vårt tidigare sätt att se på förståelse. Förståelse brukade vara att förstå verkligheten. Vår frihet var att vi gav oss själva möjligheten att utforska verkligheten. Om allt beror på vår egen vilja, underkastas förståelsen vår vilja. Vi behöver inte förstå det vi inte vill förstå, och vi kan inte längre förstå andra genom en gemensam förståelse av verkligheten. Kunskap är inte längre kunskap om verkligheten utan om vad som sägs om verkligheten i ens egen grupp. González Quirós menar att konstruktivismen på ett kunskapssteoretiskt plan motsvarar egocentrism inom psykologin. Individen utgår från att det som han eller hon inte kan eller vill lära sig saknar intresse till den grad att man kan säga att det inte finns.

E tt färskt exempel från vetenskapens värld är den amerikanske vetenskapsjournalisten Gary Taubes genomgång av litteratur om dietens inverkan på olika sjukdomar i *Good Calories, Bad Calories. Challenging the conventional wisdom on diet, weight control, and disease* (2007). Han pekar på att dagens problem med fetma fick en kraftig skjutt av ett amerikanskt kongressbeslut under 1970-talet att rekommendera kost med lägre fetthalt, ett beslut drivet av en kombination av dålig vetenskap och politisk inblandning. När det gäller den vetenskapliga delen har ett litet antal personer från högprestigeuniversitet kunnat påverka miljoner människors liv och hälsa fast det är tydligt att de tagit den typ av genvägar som bland annat Östberg beskrivit. Taubes pekar på ett antal faktorer som gjort att de hamnat fel. Den extrema specialiseringen har varit farlig. Vetenskapsmännen i fråga har huvudsakligen läst tidskrifter från sitt eget specialområde och på det sättet missat kunskaper som utvecklats på andra områden. De har bara tagit hänsyn till aktuell litteratur och på det sättet missat tidigare resultat och insikter, vilket i det här fallet visar sig vara fatalt. De har förblindats av sina samarbets- och vänskapsrelationer med en grupp kolleger vid andra högprestigeuniversitet och kommit att tro att de tillhör en grupp som har rätt.

Sammanfattningsvis kan sägas att de personer som har undersökt intelligent respektivt inskränkt beteende pekar på att utvecklingen av goda kunskaper och vanor i det intellektuella livet måste kombineras med etisk och psykologisk utveckling hos individen. Motsatsen till de intellektuellt och etiskt utvecklade är de ointelligenta som inte intresserar sig för verkligheten. De "stänger av" den på ett aktivt sätt och ersätter den med sin egen attityd inför världen. De utmärks av övertygelsen att de själva är centrum i världen, och för dem är ett samtal i första hand ett tillfälle att uttrycka den egna åsikten. De talar om sig själva. Det är ett område som de inte behöver utforska i förväg och där de är experter.

✶ **INGER ENKVIST** är professor i spanska vid Lunds universitet.

I Luthers fotspår.

Dr Luther & Mr Hyde

Om tro och makt då och nu

Per Svensson

I en reflekterande biografi låter kulturjournalisten och författaren Per Svensson vår egen samtid speglas i en av historiens mest dramatiska händelser – reformationen – och en av Europas mest dramatiska gestalter – Martin Luther.

Beställ boken på www.cordia.se/

CORDIA

Kundservice: tfn 08-743 65 80, fax 08-641 45 85, order@cordia.se

Julklappserbjudande!

Ge bort 5 nummer av Ljuva Livet
för 149:- och få 3 nummer GRATIS!

Skicka in talongen redan idag så får du en dvd-film på köpet.*

*gäller så långt lagret räcker.

Ja tack! Jag vill beställa:

☒ 5 nummer för 149:- ☒ 3 nummer för 0:-

Skicka 5 nummer av Ljuva Livet till:

Namn: _____

Gata: _____

Postnummer: _____ Ort: _____

Skicka faktura på ovanstående nummer samt 3 nummer av Ljuva Livet till:

Namn: _____

Gata: _____

Postnummer: _____ Ort: _____

FRANKERAS EJ
LJUVA LIVET
BETALAR PORTOT

Ljuva Livet
SVARSPOST
20418736
110 03 STOCKHOLM

Sverige var ett viktigt land för oss. Vi hade känslan av att ni vacklade och kunde påverkas. Det säger **Werner Grossmann**, den siste chefen för Stasis utlandsspionage.

 BJÖRN CEDERBERG

»Vi registrerade svenska medborgare«

Werner Grossmann var inbjuden som huvudtalare på spionkonferensen i danska Odense för ett halvår sedan. Men han drabbades av njurproblem och var tvungen att lägga in sig på sjukhus. En skriven text av Stasigeneralens hand lästes upp på konferensen. Texten handlade om riktlinjerna för det östtyska politiska spionaget i Västtyskland under det kalla kriget: en aning torrt och frånvarande, ett intryck av en byråkrat som inte säger mer än han behöver.

För att få reda på mer måste man också veta mer. Att möta en Stasiofficer är alltid ett schack- och pokerspel om information. Jag vet att han eller i sällsynta fall hon inte säger allt. Stasiofficeren är i sin tur inte alltid säker på hur mycket jag vet. Det är inte lätt att få tag på Werner Grossmanns adress, han har flyttat och vill helst inte ha besök. Via Stasiarkiven får jag fram hans adress, tragglar mig vidare och hamnar slutligen på Berlins mantalsregister som är inrymt i nazisternas gamla ammunitionsministerium. Jag får en adress och beger mig till en förort utanför Östberlin. Han verkar förvånad när jag ringer på, undrar hur jag fått tag på adressen, men går med på att ge en intervju vid ett senare tillfälle. Sjukhuset tar upp all hans tid, säger han.

Grossmann ser vältränad ut, brunbränd med ett sportsmannamässigt leende. Det är också en överlevares ansikte som betraktar mig, noggrant och diskret granskande. Han är den siste nu levande som har den fullständiga överblicken av Stasis aktiviteter i Västeuropa och Sverige.

Werner Grossmann föddes den nionde mars 1929 i Pirna utanför Dresden som son till en murare. Efter avslutad folkskola gick han i pappas fotspår och arbetade som murarlärling. Efter kriget tog han studenten och läste på Tekniska högskolan i Dresden. Han var medlem i Fri tysk ungdom och socialistiska enhetspartiet, funktionär och senare Stasimedarbetare. Redan på 1950-talet var han sysselsatt med militärspionage.

Fram till 1976 ansvarade han för utlandsspionagets, HVA:s, politiska infiltration av Västtyskland. Just detta år 1976 befordrades

Werner Grossmann till generalmajor och vice chef för HVA, andre man efter Markus Wolf. När Wolf avgick 1986 tog Grossmann över. 1989 befordrades han till generalöverste (fyrstjärnig general) och den fjärde oktober 1990, dagen efter Tysklands återförening, greps han. 1991 beslutade Berlins kammarrätt att sätta honom på fri fot, återopande fördraget för Tysklands enande och Haagkonventionens landkrigsförordning från 1907.

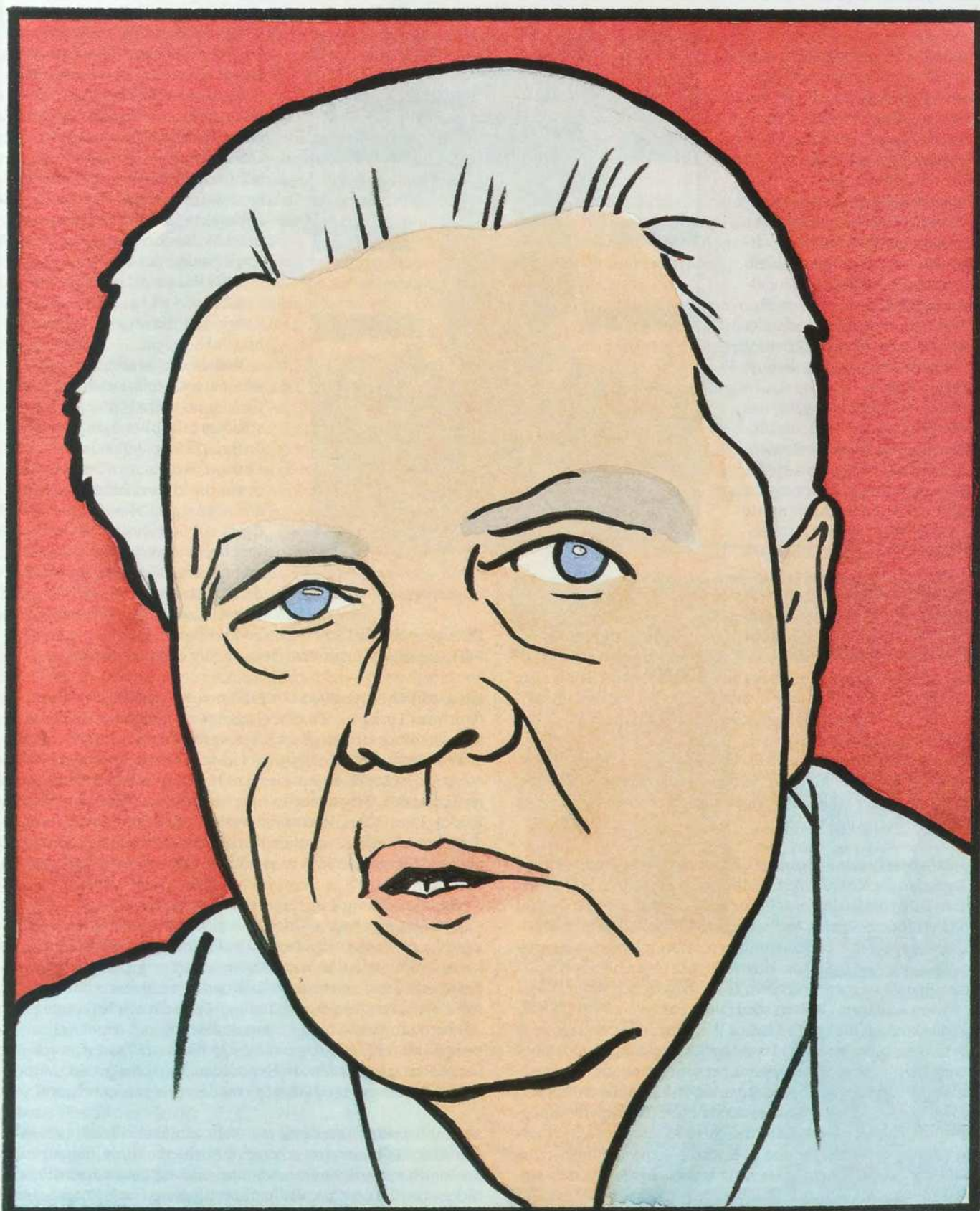
Jag träffar den gamle generalen på en klassisk mötesplats för spioner, journalister och underrättelseofficerare. Hotel Stadt Berlin vid Alexanderplatz är en nyrenoverad, redan sliten 37-våningsbyggnad som en gång var en av juvelerna i den nygestaltning av Alexanderplatz som beordrades av partichefen Walter Ulbricht på 1960-talet. Vi slår oss ner i bottenvåningen i den internationella hotellbaren. Serveringen är långsam, närmast obefintlig och påminner även den om det gamla DDR. Så gott som alla Stasiofficerare jag träffat bor och rör sig i Östberlin eller DDR. De åker aldrig till väst. Bland välkända ting plågas människan mindre, mumlar Werner Grossmann, Han har just återkommit från kliniken, denna gång efter en ögonoperation.

Werner Grossmann: Sverige var ett neutralt land för oss, i likhet med Finland och Schweiz. Det var inga länder som bearbetades operativt såsom Västtyskland. Men visst hade vi våra informatörer också i ert land. Vi lät våra diplomater arbeta för säkerhetstjänstens räkning och bad dem använda sina kontakter för att få fram användbar information. Vi registrerade naturligtvis svenska medborgare.

Björn Cederberg: Hur gick det till?

WG: Ibland var det kamp om källorna. Vårt utrikesdepartement, partiet och vår militära underrättelsetjänst var också intresserade av svenska informatörer. Alla ville ha information. Genom att registrera en svensk för vår räkning räddade vi henne eller honom från att hamna i andra organisationers klor. Militären kunde inte ta över någon som redan var registrerad hos oss. HVA hade första prioritet. Om vi var intresserade av en person hände det också att vi registrerade omgivningen, släkt och vänner, för att på så sätt ringa in objektet. I Sverige var också kontraspionaget viktigt för oss. I första hand

»

✱ "I Sverige var också kontrapionaget viktigt".

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICIUS

ville vi skydda våra egna institutioner och residenturer.

RESIDENTUR ÄR ett spionnät som utgår från ambassader och legala handelsinstitutioner. Chefen för ett spionnät kallas för resident och har oftast en täckbefattning på ambassaden. Ett spionnät som utgår från officiella institutioner som ambassader kallas för legalt. Illegala spionnät består av infiltratörer med falska identiteter som kan hålla sig dolda i tiotals år för att slå till med sabotagehandlingar i händelse av krig. DDR:s residentur i Sverige hade sitt centrum på östtyska ambassaden. Av femton ackrediterade östtyska diplomater arbetade fler än tio för HVA.

WG: Vi ville också skydda oss mot terrorangrepp och attacker från främmande underrättelsetjänster i ert land: CIA och västtyska BND samt givetvis också av svenska säkerhetstjänst. CIA och inte minst västtyska BND var mycket intresserade av att värva DDR-medborgare som uppehöll sig i Sverige. Inom spionaget använde man sig ofta av så kallade tredje länder. Det är ju oftare lättare att värva någon när hon eller han befinner sig utomlands. Vi letade efter västtyskar och amerikaner som arbetade i ert land. Genom västtyska och amerikanska firmor med kontor i Sverige var det ofta lättare att komma över industrihemligheter eftersom kontrollen inte var lika hård i Sverige som i Nato-länderna.

BC: Hur uppfattade ni Sverige?

WG: Jag arbetade enbart med Förbundsrepubliken fram till 1975, därefter blev jag Wolfs ställföreträdare och fick en större överblick, också vad det gäller ert land. Sverige är mycket vackert med många röda stugor för trevliga möten...

WERNER GROSSMANN HADE KOMMIT till Sverige 1978 tillsammans med den legendariske Markus Wolf – "Mannen utan ansikte". Sällskapet flög från DDR till Helsingfors där kontrollen var obefintlig. Finland var ofta ett förstaval i väst, kapitalistiskt men bundet av den speciella vänskapspakten med Sovjetunionen. Från Finland kunde sedan Grossman och Wolf med fruar i lugn och ro ta färjan till Kapellskär i Sverige. Blanda sig med strömmen av spritkassar och vandra i land i det vackra Roslagen. Givetvis med falska pass. Vårt östtyska sällskap hade kommit hit för att Markus Wolf under avspända former skulle få agera kock, laga en god rysk borsjtj, dricka några goda viner tillsammans med en av sina toppspioner som opererade i Västtyskland, Werner Cremer, ordförande i den bayerska lantdagen. Allt verkades så gemytligt. Men Säpo hade två källor som förvarnade om högdjurens ankomst: en städerska på den östtyska ambassaden i Stockholm och en svensk sekreterare på Ericsson som var dubbelspion. Sekreteraren agerade hemlig brevlåda åt Stasi, hyrde den röda stugan där spionmötet ägde rum, samtidigt som hon rapporterade allt till Säpo. På så sätt kunde Grossmann och Wolf skuggas och fotograferas. Ett halvår senare hoppade plötsligt en HVA-officer i Östberlin

av till väst, Werner Stiller. Säpo lämnade bilderna till västtyskarna. Stiller kände omedelbart igen sina chefer. Det dröjde inte länge innan *Der Spiegel* och andra tidningar över hela världen hade bilderna på sina löpsedlar. Den osynlige Markus Wolf hade plötsligt fått ett ansikte. Jag återberättar min version av Stockholmsresan för Grossmann som lyssnar intresserat. Han nickar då städerskan på ambassaden kommer på tal. Verkar förvånad då jag nämner den kvinnliga dubbelagenten.

WG: När värvades hon av oss?

BC: 1969 på Leipzigmässan. En kärlekshistoria. Fyra år senare blev hon dubbelagent.

WG: Ja, det var alltid svårt att veta var man hade folk. Det är säkert lika för alla underrättelsetjänster. Denna ständiga osäkerhet. Men jag tog ingen färja till Stockholm. Jag kom över Finland, åkte vidare till norska gränsen uppe vid nordkallotten, därefter återvände jag till Helsingfors och tog flyget till Stockholm. Det var som sagt inga kontroller i Skandinavien, en behaglig stämning. Jag besökte den berömda våningen på Alingsåsvägen i Hammarby där Wolf bodde.

DDR:are på besök i Stockholm bodde ofta där, men jag tog in på hotell i Stockholm för att inte väcka onödig uppmärksamhet.

NÅGRA TURISTER PASSERAR OCH SLÅR SIG ner vid ett bord med svajande drinkar. I bakgrunden sätter någon på en video med de senaste affärsnyheterna. Grossmann känner sig inte riktigt hemma.

WG: Markus Wolf och jag var aldrig i Sverige samtidigt. Chefen och ställföreträdaren. Det vore vanisnen. Någon måste sköta sakerna därhemma. Nej det var inte jag som var med Wolf i Stockholm, Det var Kurt Gailat. Han var ansvarig för bearbetningen av socialdemokrater i Förbundsrepubliken. Gailat var överste och närmast ansvarig för agenten som Wolf träffade. Det var därför han var med i Sverige.

BC: Men avhopparen Stiller sa att det var ni på bilden.

WG: Han misstog sig. Vi ser ganska lika ut på avstånd. Jag var i Sverige några månader tidigare, men inte samtidigt med Wolf. De var lika förvånade som ni under rättegången mot mig 1990. Wolf åkte till Sverige med sin fru, det var naturligtvis dumt. Men att träffa agenter i tredje land var alltid en omständlig process där mycket kunde gå fel. Allt berodde på vilken agent man skulle träffa och när han eller hon hade tid att träffa mig. Jag var i Sverige för att träffa en västtysk diplomat som arbetade för oss, Hagen Blau. Men jag var aldrig i Stockholm tillsammans med Wolf. Jag var där tre månader tidigare.

JAG TAR FRAM EN LISTA SOM JAG ställt samman tillsammans med Christian Halbrock som arbetar på Birthlerbehörde, den myndighet som förvaltar de omfattande Stasi-arkiven. Listan innehåller 170 täcknamn och är ett parallellregister till de berömda Rosenholzakterna som CIA köpte för 70 000 dollar av en östtysk underrättelsofficer på den amerikanska ambassaden i Warszawa i början av 1990-

talet. Av dessa namn var drygt 50 svenska medborgare. För varje täcknamn finns en notering när rapporterna togs emot av Stasicentralen i Östberlin och vad de handlade om. Ja, där är en rapport om Sipri från 1975 av IM Albert, säger Werner Grossmann plötsligt.

WG: 1975 var ett avgörande år med den stora säkerhetskonferensen i Helsingfors. Det var viktigt för oss att ta reda på var ni stod innan konferensen ägde rum. Där hade vi vissa möjligheter, bland annat genom våra kontakter på fredsforskningsinstitutet Sipri. Ni var neutrala och vi hade vissa gemensamma positioner, krav på en kärnvapenfri zon i Europa. Genom våra informanter fick vi en uppfattning i förväg om hur ni skulle agera på säkerhetskonferensen. Vi kunde använda denna information, anpassa vår taktik på konferensen. Ni var lättare att ha att göra med än Natostaterna. En känsla av att ni vacklade, och att er hållning var möjlig att påverka. Ytterst gällde det att förmå amerikanerna att dra tillbaka sina medeldistansrobotar från Västeuropa. Vi visste att exempelvis Palme hade ett visst inflytande i Västtyskland som vi hoppades att han skulle använda sig av. Men så blev det inte.

BC: Det fanns planer på att ockupera Danmark för att säkra utloppet för den sovjetiska östersjöflottan. Militära dokument från ryska arkiv visar att DDR:s Folkmarin och polska sjöstridskrafter skulle besätta de sydliga danska öarna Lolland och Falster i händelse av en storkonflikt i Europa. Om detta talades det på spionkonferensen i Odense.

WG: Danmark var mycket intressant ur militär synvinkel. Men det var inget vi sysslade med. Detta var ju som sagt en rent militär angelägenhet och därmed en uppgift för Nationella Folkarmén och dess underrättelsetjänst.

BC: På spionkonferensen i Odense hävdades att Warszawapakten hoppades på svensk neutralitet under inledningen av en eventuell storkonflikt så att man i lugn och ro skulle kunna ockupera Danmark utan att behöva oroas av de svenska jaktplanen.

GROSSMANN SKRATTAR, SEDAN BLIR HAN TYST SOM OM DET LÅG NÅGOT OFÖRSKÄMT I FRÅGAN. En hovmästare släntrar förbi med en uppsyn som om det vore oförskämt också att beställa. Ett långsamt bläddrande i papperen, igenkännande grymtningar.

WG: IM Fischtel och IM Gerald känner jag väl. De var västtyskar som arbetade som agenter för oss. Stationerade i Västtyskland. Men de rapporterade också om Sverige. De reste upp till er ibland. Där är tydligen en rapport om de svensk-finska relationerna från 1975. Inför säkerhetskonferensen. Just det. Det minns jag. En rapport från 1979 om ert försvarsministeriums syn på den amerikanska neutronbomben. Neutrala och alliansfria staters möte i Stockholm oktober 1979. Ja, allt sådant var naturligtvis viktigt för oss. Grossmann bläddrar vidare.

WG: IM Hildrun var en av våra agenter, verksam inom den västtyska försvarsmakten i Bonn. Hon skickade en rapport om er reaktion på reaktorolyckan i Tjernobyl. IM Schuster var en svensk informator som arbetade på er ambassad. Han rapporterade om svenska storföretags reaktioner och förhoppningar på Palmes besök i DDR 1984 ser jag. Det är inte lätt att komma ihåg allt ... Sedan har Schuster tydligen lämnat ut interna PM från den svenska ambassaden i Berlin om svenska uppskattningar av DDR:s ekonomiska styrka. Grossmann är smått road av akterna, som att bläddra i ett gammalt familjealbum. Nästan nostalgiskt.

WG: Ja vi behövde all information vi kunde få. Vi ville veta var ni stod och hur ni bedömde oss. Vad ni tyckte bakom era officiella deklamationer. Självklart. Men allt bestod inte av skrivna rapporter från våra agenter och informanter. Det var ofta fråga om muntliga rapporter som aldrig skrevs ner. De skriftliga rapporterna och delistor ni har täcker inte hela verkligheten. Detta är viktigt att komma ihåg. Den

muntliga informationen var ofta viktigare när vi bedömde Sverige.

BC: När jag intervjuade Markus Wolf för fyra år sedan sa han att Stasi alltid var intresserade av svenska samtalspartner, och att ni hade speciella önskemål i Sverige. Bestämda objekt inom industrin, kulturen och parlamentet.

WG: Det stämmer. Visst var det så. Under min tid som chef för HVA hade vi ett femtiotal registrerade källor i Sverige, så kallade IM:s. Kanske var det fler än så. Det beror på hur man räknar och vilket värde de hade för oss. Alla IM:s visste inte om att de var registrerade som IM:s.

BC: I Stasiarkivens interna sökmotor finns drygt 2 000 träffar på Sverige. 200 av dessa ansågs så viktiga att de nådde fram till Hoenackers skrivbord. Vad var detta för rapporter? Ni var den siste chefen för DDR:s utlandsspionage. Vilka rapporter om Sverige var viktiga för er?

WG: Er utrikespolitik var viktig för oss, framför allt rapporter som beskrev ert förhållande till Natostaterna. Fredsrörelsen var riktigt intressant liksom våra kontakter på Sipri. Er ekonomiska politik intresserade oss. Och så naturligtvis det vi kunde komma över av er militärteknik och all den forskning ni hade kring detta. Ni hade ju duktiga vapentechniker.

VI SKILJS ÅT. GROSSMANN GÅR UT PÅ Alexanderplatz för att ta spårvagnen. Gula vagnar med blå gnistor längs breda paradgator där flagnade arbetare spänner musklerna, knyter nävarna i en sista K-märkt DDR-mosaik. *

Underhållande läsning från Carlsson Bokförlag

Carl Michael Bellman

– En biografi

Leif Landen

Inb, ill, 412 s, 978 91 7331 182 3

Lär känna en av Sveriges största underhållare genom tiderna. Här växer en mångbottnad bild fram av personen bakom våra älskade visor, dikter och pjäser. Boken är rikt illustrerad.

En skruv lös

Galenskaparna och After Shave – en sannsaga

Viveka Hagnell

Inb, ill, 380 s, 978 91 7331 175 5

Här ges ett kunnigt och engagerande porträtt av Galenskaparna och After Shave och deras fenomenala karriär i film, tv och inte minst på hemmascenen Lorensbergsteatern.

EN SKRUV LÖS GALENSKAPARNA och AFTER SHAVE

En sannsaga

VIVEKA HAGNELL

CARLSSON BOKFÖRLAG

Stora Nygatan 31, box 2112, 103 13 Sthlm
www.carlssonbokforlag.se • 08-545 254 80

Alla vill vara George Orwell

I en nyutkommen bok förenas George Orwell och Evelyn Waugh till en och samme man. Trots vissa gemensamma drag var de emellertid radikalt olika. En sak hade de dock gemensamt: avskyn för den totalitära staten.

✱ JOHAN HAKELIUS

April 1946 och det gällde våren. Mer precist var det vårritualen hos den vanliga paddan, *Bufo bufo*, som hade fångat George Orwells intresse:

"Före svalan, före påskliljan och inte särskilt mycket senare än snödropparna, hälsar den vanliga paddan vårens ankomst på sitt eget sätt, vilket betyder att den dyker upp ur ett hål i marken, där den har legat begravd sedan den föregående hösten, och krälar, så snabbt som möjligt, mot närmaste lämpliga vattenpöl. [...] Vid det här tillfället, efter lång tid utan mat, har paddan ett mycket andligt utseende, ungefär som en strikt anglikatolik mot slutet av fastan."

Det var precis den här typen av lyriska texter som retade gallfeber på vissa läsare av *Tribune*, tidskriften som hade startats 1937 och vars läsekrets – även om *Tribune* var ett försök att ena en bred och huvudsakligen demokratisk vänster – till stor del bestod av en rätt avskryvård samling kryptokommunistiska medresenärer. Orwell påpekade i en annan *Tribune*-text, där han nämnde sommarens blommor:

"Jag gör bäst i att inte dröja för länge vid detta ämne, för när jag senast nämnde blommor i den här kolumnen, skrev en för-

argad dam och meddelade att blommor var småborgerliga".

Det här var den lätt romantiske George Orwell, som ironiserade över de politiska absolutisterna.

Orwell kom till *Tribune* som tidskriftens litteraturredaktör i slutet av 1943. Det var inte vidare bra betalt, men han behövde bara vara på kontoret tre dagar i veckan. Det gav honom tid att skriva: han hade påbörjat *Djurfarman* och idén till 1984 tog långsamt form. Dessutom kunde han dra sig ur arbetet på BBC, en institution som inspirerade Orwell när han uppfann Oceaniens Saneringsdepartement.

Orwell skulle ha föredragit att delta i kriget fullt ut, precis som han hade gjort i det spanska inbördeskriget, men hans tuberkulos gjorde honom till fysisk invalid. Det närmaste han kunde komma var att gå med i hemvärnet, the Home Guard, vilket han gjorde och fullföljde med tillräcklig framgång för att bli sergeant och hamna i den avundsvärda situationen att föra befälet över sin förläggare. Hemvärdet tilltalade dessutom Orwells politiska ideal; att staten tryckte ett gevär i händerna på var och varannan arbetare kunde inte

annat än påskynda den omstöpning av samhället som måste komma. "DET DÄR GEVÄRET SOM HÄNGER PÅ VÄGGEN I ARBETARKLASSLÄGENHETEN ELLER ARBETARENS TORP ÄR EN SYMBOL FÖR DEMOKRATI. DET ÄR VÅRT JOBB ATT SE TILL ATT DET FÖRBLIR DÄR", skrev han i Lord Beaverbrooks *Evening Standard*, med versaler och en entusiasm som skulle ha rivit ned applåder på ett konvent med den amerikanska lobbyorganisationen National Rifle Association.

Det här var den hårdkokt politiske George Orwell. Socialisten som "inte kunde snyta sig, utan att moralisera över förhållandena i näringsindustrin", som vännen Cyril Connolly senare skulle uttrycka saken. Mannen som 1946, samma år som han tog sig an den vanliga paddan, deklarerade i uppsatsen "Why I write": "Det jag helst har velat göra under de gångna tio åren är att förvandla politiskt skrivande till en konst."

Ärligt känt, tvivelsutan, och med många distinkt formulerade artiklar och böcker till stöd. Men stod han ut med sällskapet det gav honom?

Redan 1937, i det långa socialreportaget

✧ George Orwell var fylld av motsättningar.

FOTO: EVERETT/IBL BILDBYRÅ

från Yorkshires och Lancashires proletariat, *Vägen till Wigan Pier*, var det tydligt att han inte gjorde det: "Precis som för den kristna religionen, är den värsta reklamen

för socialismen dess anhängare." "Man får ibland intrycket att själva orden 'socialism' och 'kommunism', med magnetisk kraft drar till sig varenda fruktjuicedrick-

are, nudist, sandalbärare, sexgalning, kvä-kare, naturmedelskvacksalvare, pacifist och feminist i England." "[...] vegetarianer med vissna skägg, bolsjevik-kommissarier »

(till hälften gangstrar, till hälften grammofo-
ner), högtättade damer i sandaler, kalufs-
rufsiga marxister som tuggar mångstavel-
ser, förrymda kväkare, preventivmedelsfa-
natiker och Labourpartiets myglare. Socia-
lismen, åtminstone på denna ö, luktar inte
längre revolution och störtande av tyran-
nerna; den luktar monomani, maskindyr-
kan och den enfaldiga Rysslandskulten.”

”Om ändå sandalerna och de pistasch-
färgade skjortorna kunde slängas i en hög
och brännas upp och varje vegetarian, nyk-
terist och hycklar-Jesus skickas hem till
Welwyn Garden City för att tyst och snällt
utföra sina yogaövningar.”

Detta var alltså det tonfall han fann
passande för sina medsocialister.

Det är något märkligt med Eric
Arthur Blair, det namn George Orwell bar på
sina identitetshandlingar livet ut, trots att
han tagit sin litterära pseudonym redan vid
debuten med *Nereförräkning i Paris och Lon-
don*. Å ena sidan har få andra författare ut-
tryckt sig så rakt på sak, så enkelt, näst intill
brutalt. Få andra författare har varit så be-
stämda, kompromisslösa och tydliga med
sina åsikter. Å andra sidan är det lätt att se
en George Orwell fylld av motsättningar:

Den obändige individualisten som hop-
pas på massrörelsen.

Den Etonutbildade luffaren.

Den brittiske patriot, som riskerar li-
vet för det republikanska Spanien.

Antikolonialisten som tjänstgjorde som
polisofficer i Burma och kände en ”estetisk
avsmak” för Gandhi.

Antifascisten som, enligt egen utsago,
”aldrig förmått tycka illa om Hitler”.

Socialisten som lakoniskt konstaterar att
det kanske kan behöva skjutas en del för att
stöpa om England, men som inskräpper vik-
ten av en socialism som är ”förenlig med
vanlig anständighet”.

Den radikale vänstermannen som är
brinnande antikommunist.

En del motsättningar kan upplösas med
enkla ”före” och ”efter”. Orwells upplevel-
ser i det spanska inbördeskriget, i en av In-
dependent Labour Partys frivilligbriga-
der, är ett tydligt exempel. Orwell ingick i
POUM:s, den antistalinistiska, trotskistin-
spirerade spanska vänsterns trupper och
fick inte bara se sina vapenbröder dödas av
Francos trupper, utan även mördas av stali-
nisterna. Han undkom själv utrensningar
med ett nödrop. Ur den upplevelsen föd-
des *Hyllning till Katalonien* och Orwells dju-
pa avsky för totalitära rörelser.

Men alla motsättningar är inte lika enk-
la att reda ut. Många kan ännu utlösa kon-

vulsioner. Så sent som för drygt tio år sedan
skakades den brittiska vänstern av beske-
det att Orwell, strax innan han dog, till den
brittiska underrättelsetjänsten överlämnade
en lista på 130 ”kryptokommunister” och
”medresenärer” i politiska och litterä-
ra kretsar. *Daily Telegraph* skrev om ”George
Orwell’s Big Brother dossier”.

Det var inte lätt för en vänster som i näs-
tan femtio år hade arbetat på att ansa och
putsa Orwells minne, för att göra honom till
hyllad ”kamrat”. En del avsåg sig all fort-
satt bekantskap med dödsboet. Andra låt-
sades som ingenting. Ytterligare andra för-
sökte förklara bort listan med att Orwell
förlorat vettet på det yttersta, eller att han
förläskat sig i en kvinnlig spion.

Antagligen var förklaringen mycket enk-
lare och mindre romantisk: Orwell tog sin
kamp mot totalitära ideologier på allvar.
Han hade inga illusioner om vilken sida en
demokrat måste ta i det kalla kriget. 1947
skrev han: ”[...] de enda stora politiska frå-
gorna i dag är: för Ryssland – mot Ryssland,
för Amerika – mot Amerika, för demokra-
ti – mot demokrati [...] jag skulle alltid väl-
ja Amerika.”

Om listan hade innehållit namn på miss-
tänkta nazister, hade indignationen varit li-
ka stark? Antagligen inte. Orwell såg ingen
skillnad. Kampen gällde alla totalitära ide-
ologier. Det som av många uppfattades som
en Orwellsk själv motsägelse, kan lika gärna
tolkas som benhård konsekvens.

Men kombinationen av motsägelser, san-
na eller inbillade, och starka principer har
gjort Orwell omåttligt attraktiv som slag-
trä. Snart sagt alla politiska inriktningar,
alla idéer på jakt efter en profet, har försökt
att annektera George Orwell. Han har för-
klarats liberal, trotskist, neokonservativ,
konservativ, socialdemokrat, modernist,
antimodernist, individualist, kollektivist
och allt möjligt annat. Sällskapsleken ”Vad
skulle Orwell ha sagt” har lekt i femtio år,
med det ofelbara resultatet att Orwell skul-
le ha sagt precis samma sak som lekledaren
för stunden.

Alla kan hitta sin Orwell. Det finns
till och med personer, som den neo-
konservativa trotskisten Christoph-
er Hitchens, som ger intryck av att ha hittat
Orwell, pånyttfödd, i sin egen person.

Ett mindre extremt och mera typiskt ex-
empel på Orwell-är-min är den nyligen pu-
blicerade boken *The Same Man – George Or-
well & Evelyn Waugh in Love and War* (Ran-
dom House) av David Lebedoff, en advokat
från Minneapolis. Titeln är hans tes: Geor-
ge Orwell och Evelyn Waugh var i alla avse-

enden, utom den mest bokstavliga, en och
samma person. Lebedoff har viss draghjälp
av enkla fakta. Både Waugh och Orwell föd-
des 1903. De kom båda från en övre medel-
klassbakgrund. De gick båda på prestigefyll-
da internatskolor. De hade flera gemensam-
ma vänner. De hade ömsesidig respekt för
varandras texter.

Mot detta står de uppenbara skillnader-
na, nödvändiga för att boken alls ska bli in-
tressant: Orwells politiska sekularism mot
Waugh’s stränga katolicism. Orwells radika-
lism mot Waugh’s djupa reaktion. Orwells
engagemang för det republikanska Span-
ien mot Waugh’s ståndpunkt att han som
engelsman inte hade med saken att göra och
om han hade det, skulle han slåss för Franco.
Orwells medvetna djupdykning bland luffa-
re och proletärer mot Waugh’s lika medvet-
na himlafärd in i aristokratin. Orwells kär-
va hopp mot Waugh’s galghumoristiska pes-
simism.

Lebedoff angriper det på ytan rätt hopp-
lösa arbetsmaterialalet målmedvetet, då och
då finurligt, ganska ofta med skohorn och,
när det inte räcker, med bräckjärn.

Det är inte en usel bok. Här och där görs
helt orimliga påståenden, som att ”det är
fullt möjligt” att Waugh ”inte ens hade hört
talas om Orwell förrän 1945”, trots att de se-
dan länge hade flera gemensamma och nä-
ra bekanta, bland dem Cyril Connolly som
i sin tidskrift *Horizon* publicerade både Or-
well och Waugh strax efter starten 1940. Här
och där återberättas anekdoter som är un-
derhållande och spridda, men tyvärr osan-
na. Men om man bortser från det och bort-
ser från Lebedoffs beslutsamhet att tänja
sin tes så att den passerar hans skrivbord
i Minneapolis och fortsätter in i absurdum,
gör han några intressanta, om än enkla, iakt-
tagelser.

Det fanns trots allt skäl till att Waugh
och Orwell respekterade varandra.
Antagligen lägger Lebedoff för lite
vikt vid en detalj som med säkerhet var vä-
sentlig för Waugh: att Orwell stod upp för
PG Wodehouse, då en samling opportunist-
er anklagade Jeeves och Woosters skapare
för att vara landsförrädare. Men han lyfter
fram andra intressanta samband.

Waugh och Orwell delade till exempel av-
skyn för den totalitära staten, oavsett eti-
kett. I Waugh’s krigstrilogi *The Sword of Ho-
nour* mister huvudpersonen Guy Crouch-
back hela sin motivation att strida, när kam-
pen inte längre står mot både Nazityskland
och Sovjet – ”den moderna tiden i vapen”
– och en av fienderna istället blir allierad.
Orwells konsekventa antitotalitarism gör-

de att han delade den känslan. Det går också att, utan att bruka övervåld, finna en boten för detta som går utöver avskyn för det totalitära.

Orwell återkommer flera gånger till temat att den moderna tiden – maskinåldern – kanske kan bota vår hunger och rädda oss från fysisk nöd, men att den samtidigt hotar att beröva oss på vår mänsklighet. Hur politisk Orwell än var, skulle han ha förstått Waugh's maxim: "Om politiker och vetenskapsmän vore latare, skulle vi alla vara mycket lyckligare."

När Orwell skriver om undervisning i naturvetenskap i *Tribune* påpekar han: "Naturvetenskaplig utbildning för massorna kommer inte att göra någon nytta, antagligen en hel del skada, om den bara handlar om mer fysik, mer kemi, mer biologi, och så vidare, på bekostnad av litteratur och historia. Det sannolika resultatet för en genomsnittlig människa skulle bli att omfånget av hans tankar krympte och att han blev mer föraktfull än någonsin gentemot sådan kunskap han inte besatt."

Ett komiskt och lätt karikerat eko av samma tanke finns i slutet av Waugh's *Scott-Kings europeiska resa*, när läraren, Scott-King ombeds undervisa i ekonomisk historia, vid sidan av latin och grekiska:

"Nej, rektor."

"Men, ni förstår, det kan bli lite svårt att fortsätta som förut."

"Ja, rektor."

"Vad tänker ni göra då?"

"Om ni inte har något emot det, rektor, så fortsätter jag som förut så länge någon pojke vill studera klassikerna. Jag anser att det verkligen vore en mycket omoralisk handling att på något sätt utrusta en pojke för den moderna världen."

"Det är en kortsynt ståndpunkt, Scott-King."

"Med all respekt, rektor, i det avseendet har jag en helt annan åsikt. Jag anser att det är den mest långsiktiga ståndpunkt som är möjlig att inta."

Det går att hitta en rätt ansenlig samling beröringspunkter av det slaget mellan Waugh och Orwell. De var inte omedvetna om det själva. Waugh beskrev Orwell som en person med "ett ovanligt utvecklat moraliskt sinne och respekt för rättvisa och sanning", även om Orwells oförmåga att låta sig beröras av religion i Waugh's ögon var en avgörande svaghet. Orwell, å sin sida, skrev: "I våra dagar är den engelska romanförfattare som mest iögonfallande har trotsat sina samtida Eve-

lyn Waugh [...] avall i hans åldersgrupp, var den enda avvikande rösten Waugh's."

Citatet kommer från en större, aldrig färdigställd artikel om Waugh som Orwell arbetade med, då han dog 1950. Att det speglar en betydande uppskattning framgår av det föregående resonemanget, som Waugh med all säkerhet skulle instämma i:

"Under de senaste decennierna i länder som Storbritannien och USA, har den litterära eliten växt sig stor nog för att utgöra en värld i sig. En viktig följd av detta är att de åsikter som en författare är rädd att uttrycka inte är de som samhället som helhet ogillar."

Orwells poäng är att de åsikter som en författare är rädd att uttrycka istället är de som inte följer den litterära elitens avantgardism. Mycken radikalitet är inte längre ett modigt utmanande av konventionella ordningar, utan en feg konvention att följa av den som vill tillhöra den losskopplade, litterära världen. Det är ett exempel på de kottierier som Orwell i en uppsats om Dickens 1939 hade kallat "alla de stinkande små ortodoxier som numera slåss om våra själar" och mot vilka han ställde modiga individer som vågade gå sin egen väg. I Waugh såg Orwell en sådan.

Lebedoff nosar upp en del intressanta samband av det här slaget och missar andra. Det är lätt och då och då roande läsning. Men han, liksom de flesta andra som försöker få Orwell i en litterär och politisk kolchos med Waugh är därför självförstörande. Skulle det lyckas, skulle det samtidigt förintna något absolut väsentligt hos båda: deras grundläggande egensinnighet. Det är inte osannolikt att en viktig orsak till att de kunde känna uppskattning för varandra var just att de båda, med fullständig självklarhet, var helt utan ambitioner att på något sätt dra in den andre i sitt nät. I efterhand kan vi kasta nätet och de kan inte protestera, men vad vinner vi på det? Ingenting. Vad förlorar vi? I värsta fall viljan att se det som skilde dem åt, vilket var lika viktigt och som ger dem än mer värde. Det är upplyftande att många skolbarn fortfarande

de får bekanta sig med 1984 och *Djurfar-men*. Förhoppningsvis får de också lära sig att det tog Orwell månader att få *Djurfar-men* i tryck – det ansågs för tillfället inte vara god ton att stöta sig med Stalin och till och med T S Eliot på Faber & Faber tackade nej med den motiveringen. När Orwell försökte få boken publicerad i Amerika fick han avslag med motiveringen att "det är omöjligt att sälja djurberättelser i USA".

Det är tråkigt att så få bekantar sig med resten av Orwells produktion – hans tidigare böcker men också hans journalistik – som i många avseenden är mer intressanta än hans livs avslutande två bästsäljare.

Om man ändå gör det, om man till exempel läser *Vägen till Wigan Pier* och gör det parallellt med Waugh's ungefärligt samtida verk *En handfull stoft* eller *Presstopp*, blir det uppenbart att man har att göra med två helt olika personer. Det går betydligt djupare än deras skilda politiska ståndpunkter, stil eller val av miljöer.

Orwell skriver med ett ilsket, militant hopp. För Waugh är den här världen redan förlorad och civilisationen i nedgång och fall. I väntan på nästa värld finns inget annat att göra än att tro på livet efter detta och driva med livet före Det. För Orwell finns bara ett liv, på många sätt löjligt och absurt, men också början på något bättre. Överallt, i stort och litet, finns något att hämta: "Så länge jag förblir vid liv och god hälsa", skriver han, "kommer jag att fortsätta att känna starkt för stilistik i prosa, älska jordens yta och njuta av konkreta objekt och av små brottstycken av världslös information."

Och Orwell vore inte Orwell om han inte kunde göra politik även av sådant, till och med av våren och den vanliga paddan, *Bufo bufo*:

"Hursomhelst, våren är här, till och med i London och de kan inte hindra dig från att njuta av den. Det är en tillfredsställande tanke. Hur många gånger har jag inte stått och sett på när paddorna parar sig, eller när ett par harar går en boxningsmatch i den unga säden och tänkt på alla viktiga människor som skulle hindra mig från att njuta av det, om de kunde. Men som tur är kan de inte det. Så länge du inte är riktigt sjuk, hungrig, rädd eller instängd i ett fängelse eller en semesterby, är våren alltid våren. Atombombarna läggs på högi fabrikerna, polisen jagar sitt byte i städerna, lögnerna strömmar från högtalarna, men jorden snurrar fortfarande kring solen och varken diktatorerna eller byråkraterna, trots att de djupt ogillar skeendet, har förmågan att hindra det." *

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL

En försköning av våldsverkare

Filmen om Baader-Meinhofligan har som ambition att kritisera de auktoritära drivkrafterna bakom terro-
rdåden. Problemet är att bildspråket leder till
romantisering och glamorisering av våldet.

FILM När Uli Edels *Baader-Meinhof Komplex* gick upp på svenska biografer i oktober blev det som så ofta när filmer med ett uppenbart politiskt innehåll får premiär: den eftertänksamma analysen kastades ut genom fönstret.

Somliga recensenter var mer nöjda än andra, men snart sagt alla var överens om att regissören Uli Edel målade upp en rosig bild av Röda Armé-fraktionens terrorism. Och där, vid ett strikt estetiskt perspektiv, stannade samtalet tyvärr av.

Men *Baader-Meinhof Komplex* förtjänar

att diskuteras på ett mer nyanserat vis.

Många kritiker har förvisso haft rätt när de påpekat att man är alldeles för generös i framställningen av terroristerna. Ulrike Meinhof, Andreas Baader, Gudrun Ensslin och de andra ligamedlemmarna är alla vackra, glamorösa och, för att använda det slitna uttrycket, coola. Sällan har väl terrorism varit så sexigt på bio som när Johanna Wokalek, i rollen som Ensslin, stryker undan de blonda hårlockarna efter att hon avlossat sin revolver.

Att filmen gör sig skyldig till en olycklig

försköning av Baader-Meinhofligan bekräftades också av demografin på publiken på premiären på biografen Sture i Stockholm, där Palestinasjalar och RAF-tröjor minglade med varandra.

Men detta betyder ändå inte att den egentliga ambitionen med *Baader-Meinhof Komplex* är att skönmåla våldsverkarna. Något som tyder på motsatsen, att man istället vill kritisera dem, är att manusförfattaren Bernd Eichinger står bakom. Eichinger har tidigare skrivit manus till *Unggången* (2004), som skildrar Adolf Hitlers sista tid i Berlinbunkern. En film som har flera paralleller med *Baader-Meinhof Komplex*. Mer än så: de hör ihop.

PÅ ETT YTTLIGT PLAN FINNS det en likhet i att många röster var oroad för att Hitler skulle framställas i en positiv dager. Men Oliver Hirschbiegel var uppenbarligen en skickligare regissör än Uli Edel, eftersom nynazister inte bänkade sig på visningarna av *Unggången*.

Filmen visade istället upp führern som en person som helt skurit av sig från verkligheten och som, när de sovjetiska trupperna ovan jord marscherade in i Berlin, fortfarande var övertygad om att segern låg in-

om räckhåll. Samma bunkermentalitet och feberyrsel låter Bernd Eichinger genomsyra Röda armé-fraktionens tränga lägenheter. Liksom Hitler önskade sig att de ryska soldaterna skulle inta Berlin, så att de kunde utsättas för ett krigsavgörande bakhåll, uppmuntrar terroristerna i *Baader-Meinhof Komplex* det stora polispådraget. Detta för att den västtyska staten skulle avslöja sig som en förtryckarapparat och därmed framkalla revolutionen.

Tillsammans blir de båda filmerna en illustration av hur nazisters och rödgardisters tankevärldar slingrar sig om varandra. Något som förklarar varför Ulrike Meinhof, som Per Landin nyligen påpekade i *Dagens Nyheter* (15/11), kunde umgås i samma kretsar som åldriga högerextremister.

VAD SOM OCKSÅ GER EN känsla av att man med filmen om Baader-Meinhofligan, precis som med *Udergängen*, är ute efter att kritisera det som skildras är de scener som visar röda arméfraktionens medlemmar kyligt resonera kring sitt uppdrag.

I samtalen mellan Gudrun Ensslin och Ulrike Meinhof heter det att historien får på en bana som inte kan omkullkastas. Den rör sig, för att tala med Pol Pot, likt ett väldigt hjul. Som krossar de armar som eventuellt sticks in i syfte att stoppa resan mot det ohejdbara slutmålet. Ett mål som påstås vara värt att offra sitt liv för, vilket terroristerna också måste vara beredda att göra.

Ingen som även har tagit del av Eichingers Hitlerberättelse kan i dessa ögonblick undgå att tänka på när föhrern, utan att tveka, meddelar sina sista kvarvarande soldater, unga pojkar i alldeles för stora uniformer, att de kommer att bli det nya tyska rikets hjältar, och på så sätt motiverar dem att möta döden på Berlins gator.

TVÅ AV DET MODERNA Tysklands stora trauman, nazismen och terrorismen, speglar varandra och har fötts fram ur samma destruktiva filosofi. Det tycks vara manusförfattaren Eichingers mycket rimliga åsikt, och är förmodligen skälet till att han, så snart efter *Udergängen*, har skrivit en liknande film om Röda armé-fraktionen. Problemet är bara att denna viktiga poäng går förlorad på grund av bildspråket i *Baader-Meinhof Komplex*. Det bestående intrycket är dessvärre att våldsverkarna romantiserar. Men det vore orättvist att förstå berättelsens ambitioner på samma sätt, trots att filmen misslyckas med att leva upp till dem.

JOHAN WENNSTRÖM

Så förvandlas ord till sin motsats

En kylslagen språkdiskussion – är den munter eller kylig? När ords betydelse förändras kan besserwissern fira triumfer.

SPRÅK När en språklig besserwisser hör ordet "kylslagen" hugger han som en reptil: "Du menar ljummen, alltså?" Om han inte får ett jakande svar är triumfen total. Nåja, inte så total längre. Numera har ordet i Svenska akademins ordlista faktiskt två betydelser: den ursprungliga "ljummen" och den nyare, den som besserwissern föraktar, "kall". Men i nästa upplaga har kanske betydelsen "ljummen" tagits bort.

Den som tror väl om språket känner en berättigad besvikelse. Hur kan ord vara så svekfulla att de inte bara skiftar betydelse lite grann utan slår över i motsatsen? Visst är det hemskt, men låt oss titta ännu djupare i detta svarta semantiska hål. Vi har nämligen inte hittat en defekt detalj i språket utan ett systemfel.

Det är ganska lätt att förstå båda betydelserna: 1. Någon har slagit bort kylan så att det har blivit ljummet respektive 2. Kylan har slagit till så att det har blivit kallt. Det är helt enkelt en fråga om subjekt eller objekt mitt inne i ordet. Vi tänker sällan på det, men varje sammansatt ord har en inre grammatik som alla måste vara överens om. "Kvinnoväld" är nästan alltid våld utövat mot kvinnor, men "kvinnokamp" är kvinnor som kämpar. "Fiskmat" är oftast något som man matar fiskar med, medan "fiskrätt" är en måltid baserad på fisk. "Snöslunga" slungar snö, men "snöfall" är snö som faller. Sådana ord vimlar det av, och alla som talar svenska måste veta hur de små orden i ordet hänger ihop. Om ett sådant sammansatt ord minskar i användning riskerar

✱ Fiskmat?

det att bli omtolkat på ett oförutsägbart sätt.

DETTA FÖRKLARAR MYCKET, men långt ifrån alla ord med dubbla, ja motsatta betydelser. Många ord som betyder "tur" kan betyda motsatsen: "otur". Det gäller till exempel "flax" och "röta". Självklart är det en ironisk användning som triggat växlingen. "Vilken flax!", säger den som just missat sista tåget och alla förstår precis. Kanske är det därför "grina" kan betyda både skratta och gråta.

Men ibland finns ingen annan förklaring än att vi är lite semantiskt vilslna. "Det är liten chans att bli träffad av en komet"; "det är tack vare kometen som vi har en krater mitt i stan".

Men det kan inte vara semantisk vilshenhet som är förklaringen till att det finns motsatsord till och med i juridikens och byråkratins centrum. "Sanktion" kan just där betyda både bestraffning och tillåtelse och "bestrida" kan betyda både betala och vägra betala. Det är fråga om mycket gamla ord som haft olika parallella betydelseutvecklingar och sedan plötsligen står som skarpa kontraster i ungefär samma sammanhang. Inte ens jurister håller ordning på orden.

Men om ord täcker motsatser borde det omvända kunna ske: att ord tappat halva sin betydelse. Självklart. Det ganska nya ordet "sexism" (från tidigt 1970-tal) duger bra som tillhygge mot den som säger "ja, se fruntimmer", men det kan absolut inte användas mot den som säger "typiskt karlar".

Betydelse är värre än både grammatik och rättstavning.

✱ LARS MELIN

De bjuder på scoopen

Den allmännyttiga stiftelsen ProPublica skänker bort nyheter till andra journalister. Handlar det om en samhällsinsats eller om smygpropaganda?

GRATISJOURNALISTIK Den som promenerar genom en amerikansk storstad, besöker ett amerikanskt bibliotek eller ett konserthus vistas aldrig i ett anonymt sammanhang. Överallt ser man dem, namnen: Arthur W. Diamond Law Library, Johns Hopkins Hospital, Carnegie Hall. De står där som minnesmärken över män som lyckats men framför allt, i en amerikansk kontext, som ett tecken på att "välgörarna" återgäldat till samhället en del av det kapital som kommit dem själva till del.

Välgörenhet står för en viktig del av den amerikanska ekonomin och få av de så kallade "superrika" skulle ta risken att drabbas av det sociala stigma det innebär att inte dela med sig av sitt välstånd. Forskningen, medicinen, universiteten och kulturen är beroende av sina Gates, Buffetts och Carnegies. Men trots det höjdes det många ögonbryn när två välkända mångmiljardärer, Herbert och Marion Sandler, bestämde sig för att donera en stor summa pengar för att bygga en redaktion som skulle syssla med undersökande journalistik, utan vinst, för samhällets bästa. Vilka motiv kunde de tänkas ha?

På 23:e våningen vid One Exchange Plaza i New York arbetar sedan ett knappt år tillbaka 28 journalister. De har som mål att avslöja "de starkas exploatering av de svaga", "stimulera positiv förändring" och "avslöja osmakliga arbetsmetoder" hos makten. De vidlyftiga formuleringarna skulle kunna vara hämtade från ett manifest från någon radikal studenttidning – men ProPublica består inte av en samling engagerade amatörer. Med tio miljoner dollar i budget årligen och med den amerikanska journalistikens absoluta toppnamn i redaktionen ledda av Paul Steiger, en fixstjärna inom amerikansk journalistik, är ProPublica en kraft att räkna med.

PRO PUBLICA ÄR ETT exempel på ett växande fenomen i det amerikanska medielandskapet – välgörenhetsjournalistik. I takt med att de traditionella medierna har mins-

kat resurserna för den undersökande journalistiken har privata finansiärer fått upp ögonen för att det finns ett behov som behöver fyllas. Modellerna för journalistiken varierar liksom det donerade kapitalet. Voiceofsanidiego.org som startade 2005 gräver lokalt i San Diego-området med stöd av stiftelsepengar. Webbjournalisten David Cohn, tidigare medarbetare i pionjärprojektet för volontärjournalistik Assignment Zero, har startat Spot.US som finansieras med hjälp av ett större startbidrag från the Knight Foundation men framför allt av mindre enskilda donationer från privatpersoner enligt den metod som Barack Obama använde sig av i sin presidentvalskampanj. Andra organisationer har en mer diversifierad verksamhet, som till exempel the Pulitzer Center on Crises Reporting, där man både bedriver utbildning i internationella frågor för skolungdomar samt ger ekonomiskt

bidrag till journalister som bevakar ämnen som de etablerade medierna sällan täcker

Traditionella satsningar med stöd från stiftelser och privatpersoner har naturligtvis funnits även tidigare i USA men ProPublica är unikt som initiativ i både omfattning och idé: ProPublica har ingen egen utgivning, den består enbart av en redaktion. När en story är klar skänks den bort – gratis – till det massmedium där man anser att den kommer att få störst genomslag. Under det första året har flera avslöjanden presenterats i bland andra CBS 60 Minutes, PBS Frontline, Los Angeles Times och Newsweek-signerade ProPublica.

GRATIS KVALITETSJOURNALISTIK till gagn för det allmänna – vem skulle kunna säga något negativt om det? När ProPublica bildades lät kritiken dock inte vänta på sig.

Journalisten Jack Shafer vid Slate ifrågasatte vad finansiärerna egentligen hade för motiv. Mångmiljardärsparet Herbert och Marion Sandler som står bakom ProPublica har ett känt politiskt engagemang. De har donerat stora pengar till organisationer med anknytning till demokraterna och har haft en tydlig politisk agenda. Kanske var ProPublica bara ytterligare ett steg på vägen att öka det politiska inflytandet – propaganda under journalistisk täckmantel? Shafers reaktion andas reporterns sunda skepticism. 10 miljoner dollar om året till journalistik utan krav på återbetalning låter för bra för att vara sant.

Richard J. Tofel vid ProPublica tillba-

Gratis nyheter? Jean Seberg som tidningsutdelerska i filmen *À bout de souffle* från 1960.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL

kavisar dock bestämt misstanken om att de som arbetar för Pro Publica skulle vara Slanders lakejer och hänvisar till den strikta uppdelningen mellan redaktionen och bi-dragsgivarna och tillägger: – Och jag tycker nog att vi som jobbar här redan genom våra tidigare karriärer har visat vår etik.

Men ProPublica och välgörenhetsjournalistiken är ändå exempel på ett paradoxalt fenomen i det moderna medielandskapet. Å ena sidan en motrörelse mot den snabba lättsmälta journalistiken som sjunger effektivitetens credo och där sanningen har blivit en fråga om vinkling, å andra sidan ett exempel på att nyhetsproduktionen tar sig allt mer diversifierade uttryck, där avsändaren ofta är dold och där avsikterna bakom artiklar blir allt svårare att avläsa.

FÖR JOURNALISTIK I SIG kan Pro Publica ha en positiv effekt. Organisationens programförklaring speglar en längtan efter en återgång till ett reporterideal med rötter i det amerikanska 20-talet då pr blev ett nytt begrepp och pressen såg sig tvingad att svara på den utmaningen. Objektivitet och fakta blev pressens sätt att särskilja sig från pr-makarnas läckert förpackade opinionsbildning, byggd på psykologins landvinningar, och man vann på så sätt allmänhetens förtroende. På samma sätt strävar ProPublica efter att göra det som inte bloggare och medborgarjournalister kan göra eller som deras kollegor i den traditionella nyhetsindustrin inte längre har tid till: att lyfta på varje sten, granska varje dokument och följa en story, inte till deadline, men till dess att den är klar. Och frågan är om inte den metoden än en gång kommer att vara svaret på nyhetsindustrins överlevnad.

Den nya formen av stiftelseproducerade nyheter innebär dock utmaningar för nyhetskonsumenten. Färdigproducerade nyheter gratis med garanterat nyhetsvärde och stark genomslagskraft kommer naturligtvis att innebära en lockelse för en redaktör med stram budget och sparkrav. Men hur ska en läsare kunna kontrollera vem som är avsändaren? För Pro Publica är svaret enkelt. Tydlig märkning av vilka som ligger bakom arbetet.

Och frågan är om inte just märkningen är det som lockar amerikanska "välgörare" att donera pengar till den undersökande journalistiken, ett mediasamhällets väg till odödlighet – det tjugoförsta århundradets motsvarighet till gamla tiders resta monument. Kanske får vi en dag läsa: "Detta avslöjande gjordes möjligt genom en donation från Herbert och Marion Sandler".

✶ MATTIAS HESSÉRUS

Tack för den verkligt fria tv:n

Med programmet Halal-tv sviker SVT sitt uppdrag. Värderingar som strider mot public services humanistiska och demokratiska ideal släpps fram.

PUBLIC SERVICE "Nu pågår debatten om public service i framtiden", står det ödesmättat på SVT:s hemsida. Vad är då SVT bra för? Public service? Fri television? Varför ska du och jag betala tv-licens? Vad kan den "fria televisionen" ge mig som inte den kommersiella kan? SVT:s verksamhet ska präglas av "demokratiska och humanistiska

värden, folkbildningsambitioner, mångfald och kvalitet". SVT hävdar vidare att deras verksamhet "kännetecknas av hög integritet, opartiskhet och saklighet". Ett av SVT:s senaste försök till att "spegla omvärlden ur många perspektiv" och ge medborgarna "opartisk och mångsidig information" som det så vackert heter i programförklaringen, nämligen *Halal-tv*, kan inte beskrivas på något annat sätt än som ett totalt haveri, urbåde kvalitets- och värderingsperspektiv.

PROGRAMIDÉN ÄR ATT LÅTA tre konservativa muslimska kvinnor granska Sverige. Ingen av dem har någon som helst journalistisk utbildning eller erfarenhet (där föll "kvaliteten"), och om sin egen religiösa tradition tycks de inte heller vara särskilt kunniga. Visst är de rara i sina huvuddukar, och visst är det käckt att de sätter gubbstrutten Hamilton på plats och vägrar ta honom i hand, men är det "demokratiskt" och "humanistiskt"? Att vägra vidröra en person av ett annat kön kan tyckas harmlöst men är ett uttryck för en värdering som ingår i ett kluster av problematiska uppfattningar angående manligt, kvinnligt, makt, ägande och sex-

ualitet. Värderingar som inte har något som helst berättigande i en svensk kontext – inte om "humanistiska värden" är något mer än en läpparnas be-kännelse.

✶ Journalistiskt haveri.

FOTO: SVT

DAGEN efter premiäravsnittet av *Halal-tv* föreläser jag för en grupp läkare och råkar i samspråk med en kvinna som lämnade Iran för många årsen "för att jag ville

slippa idioter som mätte längden på min kappa". Hon är upprörd över att behöva se "trams" som *Halal-tv* på sin tv. Jodå, hon är muslim, "men inte på det där sättet", säger hon och fnysar. "Mångfald" är svårt, och kanske bör SVT betänka att muslimer är lika olika varandra som alla andra människor. "Många perspektiv" var det ju, eller hur? Det är märkligt och ganska olustigt att betrakta den välvilliga dansen kring Dalia Azzam Kassem, Cherin Awad och Khadiga El Khairy. Varför är det ingen som avkräver de "kaxiga tjejerna" ordentliga och koherenta svar? Hur var det med "sakligheten"?

REDAN TV-SÄNDNINGEN av Englas begravning i våras gav anledning att fundera över hur SVT tolkar sitt uppdrag (intressant nog hade fyran avböjt erbjudandet att sända begravningen). Att SVT nu upplåter hela fyra timmar åt tre ärkekonserverade muslimer som oemotsagda får sprida sitt budskap är faktiskt ganska betänkligt. Själv tackar jag Gud för de tv-kanaler som är fria, inte bara i sin programförklaring, utan faktiskt i handling.

✶ ANN HEBERLEIN

När sanning och närvaro blev en lyx

Istället för att gräva fram egna nyheter friserar dagens journalister pressmeddelanden och stjälar nyheter från andra nättidningar – utan att kontrollera fakta.

JOURNALISTIK Medierna har förlorat två viktiga förutsättningar för sin verksamhet: tid och pengar. När brittiska *Sunday Times* i januari 1967 fick ett tips som knöt trion Kim Philby, Donald Maclean och Guy Burgess till Cambridge University räckte det för en satsning på grävande journalistik som varade i åtta månader och sysselsatte 18 journalister.

Grävargruppen blottade en enorm skandal med en mörkläggningshistoria som pågått i 16 år. Tidigare hade Kim Philby varit en tredje klassens spion, en brittisk Stig Bergling, som hoppat av till Moskva utan att ställa till med någon större skada för den brittiska militären eller underrättelsetjänsten. När *Sunday Times* grävt färdigt hade Philbys rätta identitet avslöjats. Han transformerades från en lågt rankad diplomat till chefen för den nya "anti-Sovjet-sektionen" på Storbritanniens hemliga underrättelsetjänst, MI6.

En helt ny sektion för att bekämpa hotet från de sovjetiska spionerna hade en sovjetisk spion som chef för verksamheten. Hur många brittiska operationer som spolierrats, hur många militära hemligheter som röjts, hur många liv som spillts, på detta gigantiska underrättelsefiasko, är än idag smärtsamma frågeställningar i landets politiska och militära kretsar.

SUNDAY TIMES UPPVISNING i journalistisk uthållighet och kompetens blir inte sämre av att den hela tiden motarbetades av såväl politiker som underrättelsetjänst. Det tidsödande demaskeringsarbetet var också mycket kostnadskrävande. Men som chefredaktören Harry Evans uttryckte det: Om inte pressen gör den här typen av jobb, vem ska då göra det? Scoopet blev starten för *Sunday Times* högt aktade grupp för undersökande journalistik: The Insight Team. Nu är denna grupp sedan drygt tre år död och begravnen. Nuvarande ägaren Rupert Murdoch vill tjäna, inte satsa, pengar på sina

tidningar: "I'm not having any of that up-market shit in my paper." I dag ser också den brittiska kvalitetspressens nyhetsbevakning helt annorlunda ut. Journalisten Nick Davies på *Guardian* har beskrivit den skrämmande utvecklingen i boken *Flat Earth News* (Chatto & Windus 2008). Där återges undersökningar gjorda av journalistikforskare på Cardiff University.

OBSERVERA ATT STUDIEN inte handlar om den traditionella tabloidpressen utan om morgontidningarna *Times*, *Guardian*, *Independent* och *Daily Telegraph*. Resultaten visar att Storbritanniens mest ansedda tidningar rutinmässigt publicerar nyheter de aldrig brytt sig om att kontrollera sanningshalten i. 60 procent av nyhetsmaterialet är obearbetade uppgifter från *Press Association*, britternas TT, eller externt pr-material. Ytterligare 20 procent av nyhetstexterna kommer huvudsakligen från dessa källor. Bara 12 procent av texterna härstammar från tidningens egna reportrar. Samtidigt är det bara en procent av nyhetsmaterialet som öppet hänvisar till de egentliga källorna.

en byline på en tidningsreporter indikerar annars felaktigt att det faktiskt är tidningen som tagit fram nyheten. Forskarna tittade särskilt på om nyhetsredaktionerna gjort någon faktakontroll innan texterna publicerades. I 70 procent av fallen var det klarlagt att så inte skett. Bara 12 procent av texterna visade tydliga spår av faktabearbetning. Ännu värre är detta eftersom även byråjournalisternas material tappar kvalitet.

På *Press Association* förlitar man sig idag mycket mer än tidigare på pressmeddelanden. Det finns inte tid att bevaka politiska framträdanden. En veteran inom den politiska journalistiken på nyhetsbyrån AP säger om politikerna: "De har vunnit." Han konstaterar uppgivet: "Nuförtiden trycker vi vad de vill att vi ska trycka." Den slutsats forskarna drar av undersökningen är att den

oberoende journalistiska aktiviteten på tidningarna idag utgör undantag snarare än regel. Vi bevitnar en fundamental förändring av de journalistiska arbetsmetoderna. Nick Davies refererar en artikel i *British Journalism Review* av en lokaltidningsreporter som beskriver sin första tid på jobbet. Direkt får han klart för sig att det han lärt sig på journalistikskolan om vikten av att komma ut och träffa folk här anses vara "lyx".

Ordet kvalitet verkade inte finnas i arbetsledarnas vokabulär. Journalistik blev för denne unge man med reporterdrömmar att publicera pressmeddelanden och lägga till ett par citat på slutet av någon som opponerade sig. En titt på arbetsbelastningen ger en förklaring till utvecklingen. Den unge reportern skrev 48 artiklar på en vecka (9,6 per dag). Han talade sammanlagt med 26 personer, träffade fyra av dem och var sammanlagt utanför tidningshuset tre av de arbetade 45,5 timmarna. Så ser dagens nyhetsfabriker ut. Att sammanlagt tala med 26 personer för 48 artiklar inger inget större förtroende när det gäller faktakontrollen.

TVÅ TREDJEDELAR AV DE journalister som utfrågades av forskarna från Cardiff menade att de nu skrev fler artiklar och att de därför också hade mindre tid för att kontrollera sanningshalten i artiklarna. Och att tid och kvalitet hänger ihop behövs det egentligen ingen Philby-historia för att bevisa. Däremot ställer det här med sanningsbegreppet till det lite för en del forskare. Susanne Wigorts Yngvesson som skrivit en på det stora hela intresseväckande bok, *Drabbad av journalistik* (Juridisk rapportagebyrå 2008), verkar ha vissa problem med begreppet lögn. Det ljugs friskt i hennes tidningsexempel; allt som inte är sant verkar hamna i lögnkategorin. Så skulle det också vara om informationen var total.

I verkligheten förhåller det sig precis tvärtom. Kunskapen om vad som förmedlas blir allt bristfälligare. Wigorts Yngvesson definierar sålunda, med hänvisning till Anders R Olsson, lögn som "att rapportera 'så att allmänheten i viktiga avseenden får felaktiga föreställningar om verkligheten'".

Hon glömmar bort det lilla ordet "medvetet", att medvetet rapportera... Den medvetna förvanskningen av nyheter är enligt mitt förmenande ett mindre problem i dagens mediavärld än den omedvetna. Det finns ingenting medvetet i att brittiska medier rapporterar om politik på ett sådant sätt att 65 procent av befolkningen tror att landet har fyraåriga mandatperioder och mindre än varannan britt (49 procent) vet

✧ Dustin Hoffman och Robert Redford porträtterade de två journalisterna Carl Bernstein och Bob Woodward i *Alla presidentens män*. I filmen sysslade de med någonting så musealt som grävande journalistik.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL

att överhuset, House of Lords, har mindre makt än underhuset, House of Commons. Likafullt är detta fallet, enligt en opinionsundersökning från Mori. Den bristande faktakontrollen verkar mer kunna förklaras av arbetsförhållandena än av ont uppsåt. Därför bör det heller inte vara kontroversiellt att påstå att nättidningarna har försämrat journalistiken. Journalister som måste skriva flera uppdaterade nyhetstexter om samma händelse till nätet varje dag och gärna också kommentera det hela i webb-tv har inte tid till fördjupning och eftertanke. Någon i undersökningen sade sig aldrig ägna en "story" mer än en timme eftersom tidsutdräkten inte i onödan fick inverka negativt på produktionen.

Med andra ord fick kvaliteten inte hota kvantiteten. En annan ville upprätthålla ambitionen att ha två oberoende källor till varje nyhet men ansåg att det av tidsskäl blev allt svårare. Det påminner mig om en konsultfirma som DN använde sig av i bör-

jan av 1990-talet för att få hjälp med att effektivisera verksamheten. En reporter sade på skämt att om vi slutar kontrollera nyheterna så kan vi skära ned betydligt både på personal och telefoner. Konsulten antecknade ivrigt med upphetsad blick. 1900-talets skämt har blivit 2000-talets allvar. När det gäller nätjournalistiken är den förstås än mer färgad av tidspressen.

FORSKAREN CHRIS PETERSON vid Leeds University har visat att 91 procent av nyhetsmaterialet på amerikanska ABC:s webb är reproducerat byråmaterial. För MSNBC är siffran 81 procent och för ansedda *Guardian* och CNN 62 respektive 59 procent. Här finns också positiva exempel som BBC med låga 9 procents återvinning.

Någon har kallat nätet för ett "informationens dårhus" där varje uppgift, stor som liten, sann som falsk, förmedlas och sprids med samma ungdomliga entusiasm och fart. Vi har hamnat i en situation med ett gi-

gantiskt flöde av uppgifter men allt mindre av pålitlig information. En journalist hittar en uppgift på Wikipedia som sedan blir en faktaruta i *Dagens Nyheter*; den informationen utgör därefter underlag för en nyhetsartikel i *Expressen*; artikeln plockas upp av några folkvalda som använder den i den politiska argumentationen; slutligen skrivs en proposition baserad på de falska uppgifterna. Detta långt efter att den ursprungliga felaktigheten hunnit korrigeras på Wikipedia.

NICK DAVIES, FÖRFATTAREN till *Flat Earth News* har en dyster framtidsbild: "Jag är rädd för att sanningen är den att jag genom att försöka exponera mediernas svaghet bara ger en ögonblicksbild av en cancer. Kanske hjälper det lite att kunna se sjukdomen. Det ger oss i alla fall möjligheten att i teorin hitta en lösning. Men jag är rädd för att sjukdomen är obotlig."

✧ MATS BERGSTRAND

Sveriges sämsta poesi är bättre än sitt rykte

Inga svenska poeter värderas lägre än 1860- och 70-talens. Carl David af Wirséns lyrik präglas emellertid av en melankolisk närvaro som det finns anledning att återvända till.

POESI I välgörenhetsbodarna kan man ibland hitta enstaka band av Levertin-Schücks *Sveriges national-litteratur* till salu för några kronor eller en tia. För flera år sedan gav jag Murgrönan i Lund två kronor för ett av de bästa, band II. Där kan man läsa bland andra Skogekär Bergbo, Stiernhielm, Runius och "Lars Johansson", jämte ett ohjälpligt föräldrat förord (1909) där man får veta att vår sextonhundratalspoesi är "ohjälpligt föräldrad" – "dessa knaggliga dikter, som ... förefalla oss såsom gengångare från en kultur, som är oss vida mera främmande än Racines och Shakespeares". *Sic transformatur gloria litterarum*, så växlar litteraturernas prestige; idag anses väl delar av barocklyriken som det fräschaste som överhuvudtaget kan läsas på svenska språket.

Nyss köpte jag band XVI ur samma serie, det sena 1800-talets *poetae minores*, som bjuder på den kanske "sämsta" poesi som hittills tryckts i Sverige (delar av samtiden undantagna), tillika den poesi vår samtid skattar lägst av allt: nämligen den oskarianska, senromantiska lyriken före nittioalets fixstjärnor och oaktat åttiotalets mörka, moderna europainfluenser.

"OSKARIANSK" ÄR EN inexact tidsbestämning: Oscar II tillträdde tronen 1872, och bandets titel är *Svensk lyrik från tiden efter 1860* ("Signaturerna" och andra). Här finns ingen Heidenstam eller Fröding, givetvis ingen Ola Hansson eller Strindberg, däremot greve Snoilsky och Carl David af Wirsén, sekunderade av Per Johan Edvard Bäckström, Ernst Daniel Björck, Albert Teodor Gellerstedt, Karl Alfred Melin och Anna Wästberg. "Signaturerna" var en grupp skaldar från 1860-talets studentikosa Uppsala, vilka debuterade under pseudonym, däribland Snoilsky ("Sven Tröst"), Wirsén ("Kuno"), Bäckström ("Edvard") och Björck ("Daniel").

Ingen läser idag Snoilsky och Wirsén, för

att inte tala om Bäckström, Björck, Gellerstedt, Melin och Wästberg. Borde man det? Volymen erbjuder åtminstone ett nödvändigt korrelat till den populära bilden av det sena 1800-talet. Det dominerande intrycket är nämligen inte, Snoilsky undantaget, storsvensk prakt och krigarkonungar, utan stillsamma naturskildringar, intima stämningar ur familjekretsen, solitär andakt.

"KOM MED TILL HEMMET vid den lilla fjärd/vår lilla värld!" skaldar Wirsén i "Längtan till landet". Den lilla världen är i centrum hos de borgerliga poeterna och i tillspetsad form även hos greve Snoilsky, som beskriver Stockholms, Roms och Göttingens vardagsmiljöer. Det som uppfattades som ett vardagligt, jordnära anslag i Snoilskys *Italienska bilder* (1865) gjorde för övrigt att han tidigt uppfattades som ett löfte hos radikaler som Georg Brandes. Anna Wästbergs dikter är annars skolexempel på den lilla världens poesi, med titlar som "Barndomsminnen", "I morgonstund" och "Mormor".

Hos Edvard Bäckström – en god poet, den bästa av de sex, med tvivelaktig karaktär (den så vanliga kombinationen) – finner vi i dikten "Nära och fjärran" en vacker meditation över just den romantiska problematiken intimitet kontra transcendens, hembygd kontra längtan:

Till din trädgårds gröna gångar
Nära varje dag dig lockar,
kransar binder han och plockar
sommarns yngsta ros till dig.
Men när skymningen dig fångar,
när en il dig når från bergen,
fly ej hem. – I aftonfärgen
Fjärran viskar: glöm ej mig!

Dikten, som har sex strofer (här den tredje), illustrerar annars en av de sjukdomar som denna tids lyrik uppvisar: tendensen till longörer, det ständiga utbroderan-

det, de luftiga ordkavalkaderna. *Dichtung* betyder förtätning – något man under den senare hälften av 1800-talet helt har glömt bort. Inte för att Bäckström hör till de värsta; dock, tre strofer hade varit nog. Men tidsskrifterna arvoderade dikter per ord. På den tiden kunde man bli rik på att frilansa för dagstidningar: man häpnar när man läser att den tjugufemåriga Edvard Bäckströms inkomst som frilans för fem olika tidningar på 1860-talet motsvarade en professorslön – och att Strindberg tjugo år senare hade inkomster som ett justitieråd.

KRISTENDOMEN ÄR allestädes närvarande; det är inte någon av poeterna i denna volym som inte på något sätt ger uttryck för religion: innerlig fromhet hos Wirsén och Anna Wästberg; mer eller mindre konventionell sådan hos Bäckström, Melin, Gellerstedt och komminister Björck; och storsvensk, mer eller mindre ateistisk katolikfobi hos den slovenskättade greve Snoilsky. Det innerliga är då det som är värt att läsa och citera, till exempel Wästberg, som för övrigt inte har ansetts meriterat omnämnanden vare sig i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1993–2000) eller *Kvinnornas litteraturhistoria* (1981). Hon är ingen bortglömd Södergran eller Lenngren, men dock en finare poet än de flesta herrarna i volymen. Psalm-boken var uppenbarligen hennes stora inspirationskälla:

Osant var världens tal!
Aldrig kan den bli sval,
som i sin blivnings stund
glöd fick i själens grund.
Flamma, som evig är,
skulle den slockna här?

(ur dikten "Gammal – ung").

FÖRSTA HÄLFTEN AV *Sveriges national-litteratur*s band XVI upptas av Snoilskys alster, och jag hade nog, efter vaga minnen av "Svarta

svanor" ur Gustafssons *Svensk Dikt*, hop-pats finna en underskattad lyriker, men det visar sig att han genomgående är vedervärdig. Därtill visar Fredrik Vetterlunds förord och diverse litteraturhistoriska översikter att han har hört till den svenska litteraturens mest överskattade. Inte längre, då ingen skattar honom överhuvudtaget idag, men den nu utdöende generationen författare och litteraturhistoriker läste honom ännu: måhända skolboken *Svenska bilder*, en samling historiska dikter i uppbygglig nationalromantisk stil och med pojkaktig dragningskraft. Snoilsky får fyra respektfulla sidor av Olsson och Algulin i *Litteraturens historia i Sverige*, där han beskrivs som "den ojämförligt främste av signaturpoeterna"; Sven Delblanc, som ju även var romanförfattare, framställer honom i *Den svenska litteraturen* som något av en tragisk hjälte, en poetisk och fri själ som av sitt ständs konventioner och sin ämbetsmannakarriärs nödvändiga själv censur hindrades från att bli den poet han hade kunnat bli.

DEN SOM DÄREMOT har karakteriserat grevens poetiska talang korrekt är Vilhelm Ekelund: "Snoilskys grevliga spattpegas struttade omkring i sonetternas gröngräs." Ja, med två tredjedels-bildning och psykologisk dyslexi struttade greven omkring på sin pegas, framställande kliché efter oskariansk kliché utklippt ur gullpapp, med skillingtrycks- och turistbroschyrsexotism och bergfast tilltro till de eländigaste och ytligaste av tidens politiskt korrekta tros-satser.

"Spattig" är en mycket träffande beskrivning av själva poesin, som framför allt består i en hysterisk rimsjuka som inte ryggat för de mest absurda varianter lexikonet erbjuder: "inneslöt – snöhvitt sköt"; "ej en tanka – lingua franca"; "ja och amen – Vasastammen"; "hvarthän? – Ukrän", och liknande intill sjösjukans gräns. Det huvudlösa och oansvariga rimmandet är den andra av det sena 1800-talets poetiska sjukdomar (nittitalisterna innebar ingen uppstramning i det avseendet, tvärtom).

SNOILSKY HÖR TILL DE begåvningar som bör stävas i sin linda med hänsynslösa refuseringar eller, om det inte hjälper, sadistiska sägningar. Då han var greve skedde inte detta, utan han kunde med redaktörers gunst låta sin gymnasiala grammatikbegåvning

ten beskriva en bankett där förhoppningsfulla svenska Polenvänner vid nyheten om upproret har samlats för att diskutera Polens sak. Man är entusiastisk, det talas om svenska bajonetter. "Då knöts var hand, då flammade vart öga. / Jag stod i fönstervrån – mitt hjärta brann – / på aftonhimmelen, den mörka, höga, / ett präktigt stjärnfall lys-te och försvann."

Med CARL DAVID AF WIRSÉN, slutligen (de övriga herrarna förpassas lämpligen till glömskan), när vi de trakter där de objektiva kriterierna får ge vika för den personliga smaken. Jag finner nämligen att den vanryktade Ständige Sekreteraren är mig ganska sympatisk, långt mer sympatisk faktiskt än Heidenstam och nittitalisterna. Psalmen "En vänlig grönskas rika dräkt" känner de flesta till; färre vet att det är Wirsén som har skrivit texten (den vackra melodin är komponerad av Waldemar Ahlén).

Litteraturhistorikerna talar mycket om hans "dogmatiska idealism" men därav ser man ganska lite i *National-litteraturens* urval: de idylliska landskap av källor, bäckar, ängar och skogar som avbildas är sinnliga nog, även om en klang av sorg och melankoli är ständigt närvarande. Vi finner heller inte de snitsigaste och elegantaste formuleringarna, snarare en långsam, saktmodig biedermeierton – man kan förstå hans motvilja mot den hejiga Heidenstam. Om jag fick välja skulle dock Wirséns "Spinosa" vara antologistycke snarare än något av nationalskaldens rajraj. Därur två strofer (av inalles tjugotre):

När mest för list och hat han utsatt är,
med dystert tidsfördriv han muntrar hågen:
han några flugor, dem han fångat, bär
till spindelnätet under fönsterbågen.

"De snärjas in, de fångas som i bur.
Är spindeln grym, som slukar rov beständigt?

Nej, han, som mänskan, följer sin natur,
det givs ej ont och gott – allt är nödvändigt."

✶ PÄR SANDIN

Carl Snoilsky.

blomma ut till en storsvensk, poetisk jättebjörnlöka.

Nåväl, hade han skrivit två dikter och sedan dött ung efter att ha ägnat sitt resterande liv åt ståndsmässiga utsvävningar i Italien, så hade han blivit ihågkommen som ett tillspillogivet geni. "Svarta svanor" är den ena dikten.

Den andra fullträffen är sonetten "Festen för Polen", också den bittert mörk (där i mörkret, inte i blomvärldens doft och skönhet torde Snoilskys egentliga poetiska källsprång ha funnits), skriven med anledning av polackernas misslyckade nationella uppror mot den ryska överhögheten 1863. Dik-

När sången ger upprättelse

Thomas Quasthoff var en av de många som drabbades av neurosedyn-skandalen för ungefär ett halvsekel sedan. Trots det har han blivit en världsberömd barytonsångare. Hans liv skildras i en aktuell film och en nyutkommen bok.

MUSIK "1,34 meter lång, korta armar, sju fingrar – fyra på ena handen, tre på den andra. Stort, relativt välformat huvud, bruna ögon, utpräglade läppar. Yrke: sångare." Så beskriver sig den världsberömda barytonsångaren Thomas Quasthoff i den film som nyligen gjordes om honom, Michael Harders *The Dreamer*. Quasthoff är neurosedyn-skadad, men har med hjälp av sin kärleksfulla familj och en vilja av järn mot alla tänkbara odds befast sin position i den musikaliska eliten. Att höra och se honom musicera är därför såväl en stor musikupplevelse som en lektion i att leva.

PARALLELLT MED RELEASEN av Quasthoffs första jazzalbum gavs också hans självbiografi ut på tyska. Nu finns den på svenska, och även om spökskrivaren som möjliggjort boken är hans bror Michael så är rösten bakom *Rösten* (Wahlström & Widstrand, 2008) oavvisligen Thomas Quasthoffs egen: intelligent, sofistikerat ironisk, stundtals skämtsamt i överkant i linje med den clownroll han tidigt gått in i. Rollen som Rigoletto har han många gånger erbjudits men tackat nej till – även om han kallar sig själv för Quasimodo vill han inte spela handikappad på scenen. Där ligger verklighetens grymma villkor alltför nära till hands, för än idag händer det att hotellreceptionister vägrar krymplingen till professor ett rum. Självbiografien har i sina senare kapitel påfallande mycket gemensamt med andra sångarbiografier, men skavar betänkligt i begynnelsen av hans levnadsteckning. Det finns en oavvislig poäng i att höra den sedvanliga framgångsberättelsen som ligger bakom legenden Quasthoff – Grammy-utmärkelsen 2006, som han delade med Anne-Sofie von Otter, ögonblicket när det exklusiva skivkontraktet undertecknas, anekdoterna om kollegor och kända konsertupplevelser – när den skuggas av historien om en bitvis tragisk uppväxt.

Thomas Quasthoff.

Quasthoffs mor hörde till de kvinnor som utnyttjade sömnmedlet Neurosedyn på slutet av 1950-talet, innan de fatala biverkningarna blev kända. 5 000 neurosedyn-barn hann dö av organiska skador enbart i Tyskland, medan ytterligare tusentals fick nervskador i hjärnan och – som Quasthoff – svåra fysiska missbildningar, med utvecklade lemmar på en sällformad kropp.

NÄR BARNDOMENS SKOLOR och handikappanstalter präglas av fördomar och grymhet med rötter i Tredje rikets människosyn, kan Quasthoff tacka sin lojala familj för stöd till mognad och utveckling: mamman, som lär honom att gå genom att stimulera pavlovsk reflexer med mjölkchoklad och kex, pappan, som hjälper den pubertetsdeprimerade Tommie att omvandla sitt libido till konst genom att se till att han får sånglektioner och skaffa en avancerad bandspelare. Så långt, fram till första sångtävlingen och de första förbluffade recensionerna, är boken en gripande och självutlämnande barndomsskildring. Helt osentimentalt

skildrar Quasthoff internatskolans svarta pedagogik, där trots och bristande samarbetsvilja kan resultera i ett dygn utan mat eller bältesspänning i en mörk städskrubb.

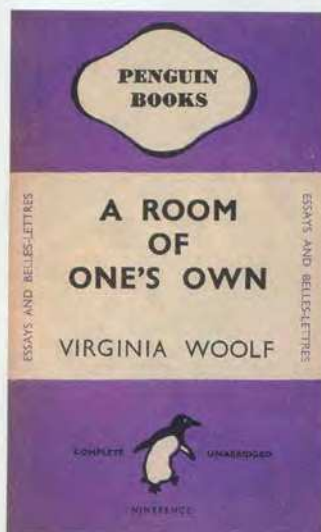
Undra på att Quasthoff har så mycket blues i rösten, för tonårstidens plåtåskor och hormonspel står han helt utanför trots att klasskamraterna verkligen försöker bry sig om honom. Om det finns en grundton av *Weltschmerz* redan hos barnet, så är det här den rotar sig i hans förledande vackra baryton. Kanske är det behovet att bli älskad som bidrar till att locka fram röstens vackraste färger – kanske den rörelsehindrades stora uttrycksbehov.

I BOKENS ANDRA tredjedel möter läsaren professor Quasthoff, som relaterar sin livserfarenhet till Schuberts sångcykler och till sina första operaroller. Men också här ser författaren utanför sig själv, och bidrar med dramatiserade gestaltningar av hur man levandegör romansrepertoaren... Utan om-svep berättar han också om tidiga jamsessions med brodern Misja i rökiga jazzklubbar och om inspirationen som han hämtar lika mycket från Stevie Wonder och Aretha Franklin som från Dietrich Fischer-Dieskau och Hans Hotter.

Här njuter Quasthoff också märkbart av att återge anekdoter – som den om dirigenten som förskrämt kallar på en högtalaranläggning när han ser den kortväxte solisten göra entré, och ryggar baklänges när hans önskemål om "fortissimo" resulterar i ett barytonalt rytande av avsevärd decibelnivå. Och påtaglig stolthet lyser igenom redogörelsen för hur samarbetet med Berliner-filharmonikernas chefdirigent Simon Rattle inleddes, och hur operadebuten leder vidare till Quasthoffs spektakulära tolkning av den blödande graalsväktaren Amfortas – efter det att sångaren kommit över sin motvilja mot Richard Wagner.

Avgörande för den stora livsglädje som mättar Quasthoffs röst med kropp och värme är ändå den kärlek som han har omkring sig, och det nya kapitel som giftermålet med en tysk journalist för ett par år sedan signalerar... Något av den kärleken lyste igenom i sångarens första framträdande i Stockholm i oktober, där han gestaltade skapelseberättelsen i Haydns oratorium. På något sätt får jag känslan av att en mer avrundad självbiografi väntar när professor Quasthoffs karriär senare i livet går ner i växel från dagens kombination av prestigekonsserter, sångundervisning och nästa års stora Lieder-tävling, som han själv instiftat. Den sammanfattningen är väl värd att vänta på.

SOFIA NYBLOM

Det västerländska kulturarvets förvaltare ...

BIBLIOFILI Även om man kan fråga sig hur många produkter relaterade till det engelska bokförlaget Penguin världen egentligen behöver, så är det svårt att motstå dem. De senaste åren har specialutgåvor, strandstolar (jo, faktiskt) och kafemuggar avlöst varandra (vissa dagar startar jag med *Great Gatsby*-muggen, medan andra känns mer som *Bonjour Tristesse*). Penguins logotyp är en av världens mest kända, och de flesta sammanhang där den dyker upp får genast en air av nå-

got stilfullt, brittiskt och högst åtråvärt. Till och med det senaste påhittet Penguin Dating ("Where book lovers meet") – en kontaktförmedling för människor som tycker att "senast lästa bok" är en avgörande upplysning om en potentiell blivande partner – känns som ett hyfsat civiliserat sätt att närtagga på.

Höstens skörd från förlaget innehåller (utöver de påkostade, kalvläder-inbundna utgåvorna av en handfull klassiker) *Seven Hundred Penguins*

– sju hundra Penguin-omslag, från starten 1935 fram till idag, samlade i en tjock bok. Där finns de klassiska omslagen som i princip bara består av titel, författare, Penguin-logotypen och några färgblock (orange för skönlitteratur, grönt för deckare, rött för reseskildringar), men även en uppsjö omslag med mönster och illustrationer, alltid tidstypiska och (nästan) alltid snygga. Utan tvekan höstens bästa blädderbok.

✧ **THERESE BOHMAN**

... och dess försvarare

KULTURKONSERVATISM Holländaren Rob Riemen startade 1994 institutet Nexus med det inte anspråklösa syftet att verka som ett ledande internationellt centrum för intellektuell reflektion och skänka inspiration till västerlandets kulturella och filosofiska debatt.

Rob Riemen är just nu aktuell med en liten bok, *Nobility of Spirit – a Forgotten Ideal*. Det är en tankediger essä i tre delar som ringlar sig fram på drygt 100 sidor med reflektioner som tar avstamp i Thomas Manns intellektuella utveckling efter första världskriget. Den handlar om inget mindre än de krafter som hotar respektive vidmakthåller den europeiska civilisationen.

Efter det första världskriget fanns det en utbredd känsla av att den europeiska humanismen var förbrukad som ideal och ledstjärna; nationalism, marxism, fascism, nazism och mysticism tog istället över, med känt resultat. Idag tycks de kvarvarande resterna av den europeiska humanismen ännu vara hotade av ovilja och oförmåga att stå upp för dess ideal – av identitetspolitik, relativism, krass materialism, snävt nyttotänkande och fundamentalism.

Hjältarna hos Riemen är Thomas Mann, Sokra-

tes, Spinoza, Albert Camus och andra som vågat stå upp för förnuftet trots de risker detta innebär i form av utfrysning, exil och död. Priset för att söka sanning och stå upp för

den europeiska civilisationens värden har – som redan exemplet Sokrates visar – ofta varit livet.

Riemen frågar sig om det inte borde vara de förnuftiga, andens aristokrater, de intellektuella, filosoferna som skall styra, som Sokrates tycks föreslå i Platons *Staten*? Men som Riemen kan

konstatera är det sannerligen inte ovanligt att de intellektuella stått i sold hos totalitära och förnuftsvidriga makter. Istället för att behålla sin integritet och oberoende söka sanningen frestas intellektuella lätt av politiska passioner och viljan till makt. Högkultur och intellektuell bildning visade sig inte alls utgöra något försvar mot 1900-talets totalitära barbari, som George Steiner påpekar i sitt förord till denna essä.

Riemens föreställning om de intellektuella är att dessa ej skall vara inriktade på det politiska, praktiska och materiella utan på det immateriella som konst, vetenskap och filosofi. En hållning som går på tvären mot den gängse synen på den intellektuelle som politiskt "engagerad" och "medveten". *The Nobility of Spirit* är en stridsskrift för vad som kan synas vara otidsenliga värden och dygder – den enskildes andliga och moraliska integritet, humanism, sanningssökande, andens aristokrati, den europeiska civilisationens kosmopolitiska och universalistiska anspråk – i polemik mot vad Riemen uppfattar som en glömska och ett avståndstagande av dessa värden i samtiden.

✧ **FREDRIK LÖJDQUIST**

Klassiska filosofer som Kant, Hegel eller de brittiska empiristerna intresserade sig sällan för teknik. Under 1900-talet har dock många filosofer, bland dem Martin Heidegger, diskuterat tekniken som hot eller möjlighet. Hans Ruin har läst några böcker i ämnet teknikfilosofi.

När tekniken styr människan

PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY

JAN-KYRRE BERG OLSEN OCH
EVAN SELINGER (RED.)
Automatic Press 2007

PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY THE TECHNOLOGICAL CONDITION

ROBERT C. SCHARFF OCH
VAL DUSEK (RED.)
Blackwell 2006

PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY AN INTRODUCTION

VAL DUSEK
Blackwell 2006

THE GODS AND TECHNOLOGY A READING OF HEIDEGGER

RICHARD ROJCEWICZ
Sunny Press 2006

Det tjugonde århundradet beskrivs ibland som en kamp mellan de stora ideologierna, där liberalism och kapitalism slutligen gick segrande ur striden med kommunism och fascism. Men ett annat sätt är att beskriva detta sekel är som en teknologisk kamp. Det var kampen om och med teknologin som avgjorde de stora kriget och de geopolitiska rivaliteterna, liksom det alltjämt är kring kontrollen och utnyttjan-

det av teknologin som världspolitiken kretsar idag. USA segrade i kapplöpningen om förmågan att behärska och utnyttja atomkärnans inneboende kraft. Det avgjorde definitivt andra världskriget och angav ramarna för den era som följde, kärnvapenåldern.

Avancerade tekniska artefakter formar livsvärlden för människor i de ekonomiskt utvecklade delarna av världen och i alla urbana miljöer, i form av bensinmotorer, television, mobiltelefoner, persondatorer och internet och överhuvudtaget i ett oavbrutet utnyttjande av elektrisk energi. Eller för att uttrycka det annorlunda: vad vi talar om som utveckling överhuvudtaget mäts i regel i termer av hur mycket teknologi vi har tillgång till i vår vardag. Med Sven-Eric Liedman kan man tala om den mjuka och den hårda upplysningen, där den förra handlar om institutionernas gradvisa rörelse mot större rättvisa och delaktighet och den hårda om tekniska framsteg. Men medan den politiska historien i viss mån fortfarande går i cirklar, utgör tekniken det säkraste riktmärket för människan att orientera sig efter när hon söker efter sin framtidskridande rörelse genom historien. Varje ny generation har tillgång till teknik

som den föregående bara kunde fantisera om. Tekniken blir så ett mått på tidens egen rörelse.

I denna genomgripande förvandling av livsvärlden ligger också en tilltagande känsla av hot. Kärnvapensprängningarna över Hiroshima och Nagasaki öppnade en avgrund i det kollektiva medvetandet: människan hade erövrat makten att förstöra jorden. När de av teknologin orsakade miljöproblemen började uppenbara sig på sextio-talet så växte upplevelsen av en teknikens inneboende demoni. Insikten växte därmed också om att tekniken som sådan kräver en egen analys. Den är inte blott verktyg som vi kan välja att göra vad vi vill med. Istället framstod den nu som en delvis autonom makt eller kraft, en självständig aktör som skapar historia och medvetande.

På femtiotalet började också "teknikfilosofin" eller "teknikens filosofi" på allvar taga gestalt. Från att ha varit en angelägenhet för de praktiska skikten av samhället, ingenjörer och hantverkare, blev tekniken nu något som inte bara förtjänade, utan som krävde en filosofisk analys på högsta nivå. Filosofer och samhällsvetare började vända sig mot tekniken som en ny teoretisk utmaning. På många håll

i världen etablerades särskilda institutioner och forskningscentra med denna inriktning, särskilt i USA, Kanada och Tyskland. Tidskrifter och bokserier grundades, och vid mitten av sjuttio-talet bildades ett världsomspännande "Society for the Philosophy of Technology". I Sverige har det funnits ansatser till en sådan diskussion, på vissa av de tekniska högskolorna, på KTH och på Tema T i Linköping, men jämfört med den angloamerikanska världen får det nog fortfarande sägas vara en eftersatt gren av filosofin här. Att filosofin själv blir teknisk, vilket i hög grad varit fallet här, är ju inte detsamma som att den också förmår eller ens eftersträvar att förstå det tekniska som sådant, snarare tvärtom.

Jan-Kyrre Berg Olsen är en yngre dansk forskare som tillsammans med en amerikansk kollega genomfört en delvis journalistisk uppgift att intervjua 25 ledande företrädare för det amorfa fältet teknikfilosofi, däribland Mario Bunge, Don Ihde, Bruno Latour och Isabelle Stengers. De har ställt samma frågor till alla, om hur de kom in på området, vad de ser som sina främsta bidrag och hur de ser på framtiden. Svaren som presenteras i boken *Philosophy of Tech-*

✱ Popgruppen Kraftwerk, maskinmässiga futurister.

nology blir till personligt hållna miniessäer som ger en förbluffande rik ingång till hela fältet.

De korta intervjuerna kan med fördel läsas tillsammans med den sjuhundrasidiga antologin *Philosophy of Technology* som ställts samman av de amerikanska filosoferna Robert Scharff och Val Dusek, som valt ut ett femtiotal texter

från Platon till Donna Haraway, med tonvikt på de senaste tjugo åren, och en del helt nyskrivet material. Val Dusek har också skrivit en introduktion till ämnet med samma titel, som delvis har karaktär av lärobok, men som i tolv kapitel ger en bra korta översikt över ett vidsträckt område som inbegriper såväl klassisk positivism som modern ekologi och socialkonstruktivism. Den

visar tydligt hur frågan om tekniken och den tekniska rationaliteten låter oss tänka samman åtskilda sidor av nittonhundratalets idéutveckling.

Hos enstaka tänkare genom historien har det självfallet funnits ett intresse för tekniken, och dess relation till vetandet. Det gäller redan hos Aristoteles och i modern tid

särskilt hos Bacon. Men före andra hälften av nittonhundratalet kan man knappast tala om något speciellt intresse hos filosofin för tekniken. Vare sig Kant, Hegel eller de brittiska empiristerna ägnar någon större uppmärksamhet åt tekniken som en självständig filosofisk tematik. Marx är den förste som öppnar en väg in mot denna fråga genom att peka ut den »

tekniskt-materiella utvecklingen som i viss mån styrande den historiska processen. En pionjär i sammanhanget är också Ernst Kapp, som med sin bok *Grundlinien einer Philosophie der Technik* från 1877 verkar ha varit den förste att mynta själva begreppskonstellationen "teknikfilosofi".

Det är dock egentligen först under nittonhundratalets första decennier, och framför allt i efterdyningarna av första världskriget, som intellektuella i Europa på allvar vänder sig mot tekniken som ett tema för sig, rentav som det kanske mest angelägna temat för en övergripande samhällsfilosofi. Tidigt skriver den ryske existensfilosofen Nikolaj Berdjajev, liksom spanjoren Ortega y Gasset, om tekniken. Men det är i Tyskland som frågan plötsligt seglar upp som en samlingspunkt för att tänka människans historiska öde och belägenhet. I *Människan och tekniken* från 1931 skriver Spengler med sin särpräglade blandning av motsägelser, bombastiska fraser och cynisk klarsyn om tekniken som en naturlig förlängning av den maktvilja som styr den "faustiska" kulturen.

I Spenglers visionära pamflett beskrivs hur tekniken kommer att ödelägga jorden och klimatet, liksom att den i händerna på Europas fiender kommer att leda till dess undergång, om inte Europa redan dessförinnan utplånar sig själv genom teknikfientligt svärmeri. Civilisationen har själv blivit en maskin, skriver Spengler, som vill göra allting maskinmässigt. Och i allt detta ser han ett obehagligt och tragiskt öde. I samma gest fördömer och bejaktar han vad som i grunden framställs som ett oavvisligt skeende. Följande år publicerar författaren och krigshjälten Ernst Jünger sin visionära social-filosofiska studie *Der Arbeiter* som skisserar en ny människotyp, som genom ett högre samgående med tekniken är på

väg mot ett planetariskt herravälde. Det är också under denna tid som Heidegger för första gången börjar rikta sitt intresse mot tekniken som samhällsfilosofiskt och ontologiskt problem, som utvecklas till ett centralt tema i hans arbeten från efterkrigstiden. Hans analys koncentreras till sist i tanken att moderniteten är präglad av *Gestell*, ett tillstånd där alla aspekter av verkligheten framträder som resurs för ett maximalt effektivt utnyttjande.

Men denna period är inte bara en tid för dystopiska visioner kring mänsklighetens oavvisliga öde. Det är också en tid då ingenjören träder fram som en ny samhällsidentitet, en funktionär med en positiv ambition att med tekniskt kunnande och vetenskaplig rationalitet reformera samhället.

I Sverige är denna utveckling särskilt tydlig, inte minst i kretsen kring Gunnar Myrdal. Den positivistiska filosofin med dess program för en strikt vetenskaplig filosofi var ju inte bara ett forskningsparadigm med högt ställda förhoppningar om en ny intellektuell era. Det är också en samhällsfilosofi som med ofta vänsterradikala förtecken ser sig som förtrupper i en mer rationell styrning av hela samhället. Inom dessa kretsar fanns föga till övers för dystopiska tolkningar av tekniken som bärande på en inneboende destruktiv kraft.

Däremot blir man också inom de teknikvänliga kretsarna tidigt varse att utvecklingen av tekniken har en tendens att följa en egen dynamik. Det blir även tydligt att tekniken har en tendens att frånta individens såväl hennes ansvar som ytterst sett hennes känsla av mening med sin aktivitet, i korthet att alienera henne. Därmed blir det av högsta vikt att filosofiskt åter skapa ett etiskt-politiskt ramverk kring den tekniska kulturen. Ernst Cassirer beskriver det i ödesmättade tongångar i en essä redan från 1931, som att

det handlar om att "återigen aktualisera tekniken som en frihetsidé".

Det är viktigt att ha med detta dubbla arv från mellankrigstiden för att förstå den mångfasetterade karaktären hos det som tar form som teknikfilosofi efter kriget och fram till idag. För i beskrivningen av teknikfilosofin i de aktuella böckerna, nämns denna viktiga förhistoria i Weimartyskland knappast alls. Den moderna anglo-amerikanska teknikfilosofin skriver i regel sin historia från femtiotalet och framåt, som just ett tänkande som tar form i skuggan av atomvapen och en begynnande informationsteknologi. Det är då som den franske filosofen Jacques Ellul publicerar sin banbrytande studie *Det teknologiska samhället*, som definierar det tekniska som ett autonomt skeende som eftersträvar maximal effektivitet. Det handlar med andra ord inte längre bara om artefakter och praktiker, utan ett komplext och svärgripbart samhällsligt fenomen.

Till vissa delar kan man också se hur teknikfilosofin följer den gränslinje som löper genom det filosofiska landskapet i stort, mellan en mer anglo-amerikansk "analytisk" och en mer tysk-fransk "kontinental" eller hermeneutiskt-fenomenologisk tradition. Inom den analytiska teknikfilosofin är man framför allt intresserad av att utveckla modeller för etisk utvärdering av teknik, samt för riskkalkyler och beslutsprocesser. Man arbetar snarare med tekniken än mot tekniken, åtminstone är det så man gärna ser på det egna arbetet. En vanlig beskyllning mot en mer kontinentalt orienterad teknikfilosofi är att den är "teknikfientlig" och att den därmed till sist blir irrelevant för ett samhälle som är så präglad av teknik och som därför snarare behöver metoder för att förstå och styra tekniken. I viss mån stämmer det att det inom den kontinentala teknikfilosofin finns

en mer kritisk grundinställning till den "instrumentella" rationalitet som man menar präglar det tekniska kunnandet och utövandet, och att "det tekniska" som sådant i dessa kretsar har en mer ominös klang. Det gäller också synen på själva tänkandet. Medan den analytiska filosofin från början varit mer inriktad mot att utveckla tekniskt-formella metoder för problemlösning så har den kontinentala alltid varit mer skeptisk till den formella logikens räckvidd utanför mycket begränsade problemområden. Samtidigt ska man vara medveten om att denna redan från början lite artificiella gränsdragning upplöses när man tittar på många av de faktiska positioner som intas i de aktuella böckerna.

Enligt den amerikanske filosofen Albert Borgmann, i Berg Olsens antologi, är det en gemensam erfarenhet för alla som arbetar inom fältet teknikfilosofi att tekniken inte längre kan ses som värdenneutral, utan att den tvärtom bär på värderingar som förtjänar att kritiskt belysas. Skapandet av ny teknik är sedan länge inte bara skapandet av behovstillfredsställelse, utan också ett skapande av behoven själva. Det innebär att tekniken inte bara införlivas i befintliga livsformer, utan att den alstrar livsformerna själva. Det är särskilt tydligt inom kommunikationsteknologin, där först televisionen och nu i en långt mer genomgripande väg internet är på väg att förvandla det kommunikativa rummet, genom att omförhandla gränserna mellan privat och offentligt, och därmed själva den scen där vi tar gestalt som subjekt och medborgare. Också inom medicinen driver tekniken fram etiska situationer och en etisk medvetenhet som tidigare inte funnits.

Ett särskilt problem inom teknikfilosofin gäller förhållandet mellan vetenskap och teknik. Enligt en klassisk föreställning så är teknik bara app-

licerad vetenskap. Det vill säga, först kommer en vetenskaplig upptäckt, och sedan kommer en teknisk applikation. Redan på trettioalet hävdade Heidegger att förhållandet snarare är det motsatta, att den moderna vetenskapen i grunden är teknisk, i den meningen att den utgår från en vilja att gå in och tekniskt manipulera naturen. Inom teknikfilosofin finns många som kritiserar denna tes, för att den undergräver föreställningen om att det ändå finns en sanning inom vetenskap som inte är bunden till nytta och manipulation. Men även bland kritikerna av denna tes finns idag en vidaspridd medvetenhet om att mycket av det vi kallar vetenskap idag snarare är ett slags utövad teknik. Den avancerade naturvetenskapen idag beroende av ny teknik för att komma vidare. Inom dessa vetenskaper är det tekniska innovationer som idag skapar själva fenomenen. Det mest extrema exemplet på detta är Cerns mångmiljardsatsning på en ny partikel-accelerator, vars enda uppgift är att producera fenomen för vetenskapen att studera.

En viktig fråga idag är hur vi ska formulera ett rationellt etiskt och politiskt tänkande som står fritt från det tekniska imperativet till ständiga fördjupade ingrepp, förändringar och utnyttjanden av naturen och människa. Kritikererna av den teknologiskt bestämda moderniteten, till vilka hör såväl Habermas som Foucault och Heidegger, om än från olika utgångspunkter, ifrågasätter denna möjlighet att på ett enkelt sätt stå fria i förhållande till detta imperativ. Tvärtom ser de hur en teknisk rationalitet kryper in i minsta skrymsle av livsvärlden och styr hur vi ser på och erfar det mänskliga som sådant. Inom teknosystemet riskerar människan själv, hennes kropp och själ, att förvandlas till något som det är vår uppgift att styra och manipulera, vilket den oerhörda använd-

ningen av psykofarmaka kan sägas vara ett exempel på.

En uppsats som har kommit att få en särskild ställning inom den teknikfilosofiska forskningen och debatten under de gångna femtio åren är Heideggers "Frågan om tekniken" från 1953, som från början framfördes som ett föredrag under ett symposium på Münchens tekniska högskola. Ingen enskild text har spelat en större roll i den teknikfilosofiska diskussionen under efterkrigstiden. Det innebär inte att dess teser omfattas av alla, eller ens av många. Tvärtom är den djupt omstridd, och ständigt på nytt förkastad som en missriktad analys. Men på ett märkvärdigt sätt upprätthåller den sin ställning som en kritisk samlingspunkt för diskussionen. Det framkommer tydligt i Dusek och Scharffs stora antologi, som trycker om den i dess helhet tillsammans med ett helt block av delvis nyskrivna kommentartexter. I deras personindex har Heidegger utan jämförelse flest uppslagsposter.

I boken *The Gods and Technology* tar sig Richard Rojcewicz an denna uppsats i en tvåhundra-sidig närläsning av den tjugosidiga texten. Premissen för hans argument är att vi trots femtio år av tolkningsarbete inte har nått upp till en punkt där vi kan sägas ha överskridit Heideggers analys, utan att vi fortfarande försöker komma till rätta med vad som tänks där. I viss mån är jag beredd att ge honom rätt. Det mesta som sagts om denna uppsats är missriktat, i synnerhet den vanliga kritiken om att Heidegger bara är teknikfientlig, nostalgisk och tillbakablickande, eller att han skulle förordaa fatalistisk hållning till det tekniska. Heidegger söker aktivt en hållning som ska låta oss leva mitt i ett tekniskt präglad samhälle, men utan att det tekniska styr vårt tänkande. Det är på ett plan ett försvar för en kontemplativ, etiskt djupt rotd livshållning som han me-

nar hotas av det slags rationalitet som präglar den tekniska vetenskapligheten. Rojcewicz lyfter också med rätta fram denna sida av Heideggers analys, framför allt i de avslutande kapitlen av boken.

På vägen dit gör han samtidigt också Heidegger många otjänster. I ett berömt uttalande från mitten av sextioalet sade Heidegger att "endast en gud kan rädda oss". Rojcewicz gör detta och andra uttalanden om guden och gudarna till utgångspunkt för sin analys och tvekar inte att likställa "varat" hos Heidegger med guden. Det är en tvivelaktig sammankoppling, som definitivt inte är grundad i uppsatsen om teknikens väsen och som kapslar in hans tänkande i ett dogmatiskt hölje som strider mot radikalteten i dess ansats.

Vad Rojcewicz samtidigt missar i sin analys, och som till sist kanske är det viktigaste i hela Heideggers filosofiska metod, är hans sätt att utöva tänkandet som ett arbete i och på språket självt. Hos Heidegger är det teoretiska innehållet och själva formen alltid sammankopplad. Det handlar inte bara om stil, utan om ett aktivt undergrävande och omskapande av begreppen, som tvingar tanken att konfrontera sig själv i en djupare mening än när den bara vänder sig utåt mot det som ska förstås och använder språket. Hans ökänt svårtolkade stil handlar om en vilja att göra något med språket i själva användandet av språket. Och någonstans här tror jag en viktig förklaring ligger till att hans text, trots dess ålder och i vissa avseenden förlegade exempel, fortsätter att utöva en sådan dragningskraft på den samtida debatten. Den låter förstå att en fri uppgörelse med den instrumentella och resultatavkrävande hållning som förknippas med "det tekniska" är något som måste börja på den individuella tankens nivå.

✶ HANS RUIN

Storpolitik och stormästare

WHITE KING AND RED QUEEN

HOW THE COLD WAR WAS
FOUGHT ON THE
CHESSBOARD

DANIEL JOHNSON

Houghton Mifflin 2008

Det kalla kriget som tog vid strax efter det heta krigets slut 1945 varade upp emot ett halvt sekel. Halvvägs på denna riskabla stråt, i oktober 1962, under Kubakrisen, var mänskligheten nära en katastrof men undgick den. Efter Sovjetunionens fall har en mindre livsfarlig form av kallt krig tonat fram. Rysslands växande ekonomiska resurser och ledningens ökade självkänsla har här samspelt med en polismakt som livskraftigt överlevde Stalinkommunismens sammanbrott.

Det här långa förloppet har nu skildrats av Daniel Johnson med en överraskande aspekt: schackspelets. Boken heter *White King and Red Queen. How the Cold War Was Fought On the Chessboard*. Författaren som är son till den friskspråkige och utmanande idéhistorikern Paul Johnson har flera av sin fars förträffliga egenskaper: en lidelse för att ta reda på vad som hänt under ytan, en förmåga till briljant sammanfattning och en fångslande berättarstil.

Tanken att parallellt följa dessa två aktiviteter, det stilla grubblandet över schackbrädet och den högröstade terrorbalansens åthävor, förefaller till en början överraskande. Men vi ser snart att de djupt ingripit i varandra. I prestigekampen med västdemokratierna blev det för Sovjetmakten viktigt att etablera en spelplan som kunde vikariera för den infrusna militära uppgörelsen och som kunde demonstrera systemets överlägsenhet. Men det som Daniel Johnson berättar om är främst det dolda inbördeskrig där Sov-

✱ Den blivande världsmästaren Bobby Fischer spelade här schack mot 21 vuxna spelare, 13 år gammal. Han vann 19 av partierna, spelade en remi och förlorade ett.

FOTO: SCANPIX

jetstaten övervakade sig själv och där dess lemmar sargade varandra. Det har blivit idéhistoria och personhistoria i en spännande syntes. Över de schackliga händelserna faller den politiska slagskuggan tung och de personliga tragedierna är många. Men det är också historien om en motståndsrörelse som omsider blev politisk kamphandling.

Innan schacket politiserades hade dess centrala spelplatser legat västerut. London, Paris och Berlin var metropolerna, och även från USA kom ett tillflöde av mästare. Tsarens Ryssland var också med på noterna och flera stora turneringar hölls i Petrograd och Moskva. Men efter bolsjevikernas seger uttunnades de schack-

liga resurser som fanns där. En rad av landets bästa spelare, de flesta judiska, sökte sin tillflykt i Västeuropa. Det kunde man till en början inte göra mycket åt, men sedan regimen stabiliserats spärrades vägarna ut ur det tusenåriga lyckoriket. Under tiden växte det fram en inestängd men omsorgsfullt skolad kader av unga elitspelare. Den förste av dem var Michael Botvinnik, född 1911, småningom världsmästare, beundrad av Stalin och beundrad av Stalin, och följaktligen en vital överlevare på detta slagfält; han blev sedermera lärare både för Karpov och Kasparov. Han är en i raden av de ryska stjärnor som figurerar i detta livsfarliga maktspel där politiska och personliga aggressioner blandades men där ändå den rent schack-

liga sovjetiska övermakten konsoliderades.

Lenin hade varit en passionerad schackspelare, liksom Tolstoj, Turgenjev och Gorkij, och efter dem hade en rad musiker och konstnärer ägnat spelet sin lidelse. Stalin själv spelade och understödde – på sitt sätt – schacket. Hans handgångne man Nikolai Krylenko var länge schackets diktator och utrensare, tills han själv 1938 fick dela det öde han berett så många andra. Stalin tröttnade på honom. Vid den tiden hade skådeprocesserna i Moskva pågått ett antal år, samtidigt med att stora internationella schackturneringar obekymrat avlöste varandra utanför Kremls murar. Västerlandets insikt i vad som hände var miserabel.

Med Stalins död 1953 blev läget något ljusare. Det gick nu inte lika lätt att låta människor försvinna. Och inom den nomenklatura som hade elit-schack som yrke kunde tillvaron vara angenäm, här rådde helt andra lagar än för vanliga sovjetmedborgare. Stormästarna fick resa till fjärran länder, de hade hög lön och kunde ta hem ett avsevärt bagage – förutsatt att de visste vilka regler som gällde. Några KGB-agenter följde ju alltid med på resorna, vakade över spelarnas fritid och rapporterade hem. Varje seger som en sovjetmästare vann där ute var en seger för systemet och ett nederlag för kapitalismen. Det gällde att vara på topp. Det kalla kriget var sovjet-schackets stöttepelare.

Vad Daniel Johnson berättar om är – med ett undantag – en rysk-sovjetisk schackhistoria och dess gestalter. Undantaget är amerikanen Bobby Fischer. I de länder där schacket var sport, tävling, tankeäventyr och nöje var myndigheternas och massmedias intresse länge mycket måttligt. Den ryska hegemonin var kompakt och några politiska eller ideologiska vinster stod inte att inhösta för demokratierna på detta område.

Men situationen ändrades sedan den unga stjärnan Robert James Fisher framträdde under 1950-talet. Hans häpnadsväckande framgångar kombinerade med aggressiva anti-sovjetiska fanfarer ryckte med sig både folkopinion och ledare i USA. Hans paranoidea drag var då ännu relativt kontrollerade och hans spel bar aldrig spår av dem. När han 1972 i Reykjavik slog den ryske gentlemannen Boris Spasskij och blev världsmästare var schacket för första och kanske sista gången en världshändelse.

I Sovjet fick utfallet långtgående verkningar. Räfst och rättarting följde, och småningom kunde man skönja en polarisering inom denna dittills homogena underdanighet. Se-

dan Fischer lämnat schacktro-
nen ledig tog den regimtrogne
Anatolij Karpov hand om den,
och nu följde en mäktig svit av
maratonlånga och delvis bisar-
ra uppgörelser mellan olika as-
piranter inom Sovjet, alla lad-
dade med bakomliggande po-
litiska, etniska och personliga
konflikter. Bland aktörerna var
Viktor Kortjnoj länge den som
mest lät tala om sig. Han var på
modernet judisk, på fädernet av
polsk adel, en kombination som
innebar risker också för en min-
dre självständig person. Hans
långa kamp mot Brezjnevs och
Andropovs efterstalinska makt-
system ägnas ett par fängslande
kapitel, de visar hur enskilda
människors motstånd nu äntli-
gen började ge utdelning.

Kortjnojs exempel sporrade
Garri Kasparov, armenier
från Azerbajdzjan, också han
av judisk börd och rikt begåvad
med sina meningars mod. Han
kom att under mer än 20 år do-
minera de schackliga arenorna
och samtidigt hävda en oppo-
sitionell profil, först mot Gor-
batjov, sedan mot Putin. Han
spelade under 1980-talet fem
världsmästerskap mot Karpov,
154 partier, och segrade knappt;
det var is och hetta, anpassning
och uppror som här möttes. Sce-
nerna från dessa möten var inte
längre bara hemlandet utan lika
ofta världsstäder i Europa och
USA, och arvodena hade vuxit
långt utöver de sovjetiska ran-
sonerna.

Garri Kasparov blir till sist hu-
vudpersonen i denna spännan-
de berättelse. Hans överlägs-
na schackbegåvning gav honom
ett relativt stort spelrum när det
gällde mycket känsliga frågor om
frihet och människovärde, och
han begagnade detta spelrum
till det yttersta. Slutligen offra-
de han också schacket för ett änu
mer angeläget mål: friheten
i Ryssland. Idag är han det enda
alternativet till Putins maktsys-
tem. Han är redan en historisk
gestalt, både på schackets och
storpolitikens spelplatser.

✪ KNUT AHNLUND

Spekulativt om antika "samkönade äktenskap"

THE GREEKS AND GREEK
LOVE

A RADICAL REAPPRAISAL OF
HOMOSEXUALITY IN
ANCIENT GREECE

JAMES DAVIDSON

Weidenfeld & Nicolson 2007

Den erotiska kärlekens be-
handling i västerländsk
litteratur, musik och konst är
ett nästan oändligt stort tema
för den som vill greppa det his-
toriskt. Men även mera flyktiga
nedslag ger mycket att begrun-
da både vad gäller likheter och
olikheter på det amorösa om-
rådet. Ta exempelvis en passa-
ge ur den engelske romantikern
William Hazlitts *Liber Amoris* –
eller den nya *Pygmalion*, som då
den skrevs på 1820-talet upp-
rörde kritiker och författarkol-
leger på grund av "självförned-
rande och vämjelig" osedlig-
het: "Jag var stungen av skorpi-
oner; det kröp i mig; jag kvävdes
av vrede; hennes förakt brän-
de mig som flammor; min livs-
kraft (hennes himmelska när-
varo) berövades mig; jag kunde
inte andas och låg kvar, flämtan-
de efter luft och liv. [...] mi-
na känslor var döda som sten;
mitt blod var smält bly: mina
tankar eld."

Texten med dess tenor av erot-
isk passion och utsatthet på-
minner om det antika Grek-
lands litteratur – Sappfos realis-
tiska skildring av den olyckliga
kärlekens fysiska symptom el-
ler den rika flor av kärleksepi-
gram tillägnade åtrådda, onä-
bara eller trolösa kärleksobjekt.
Mycket känns tidlöst i det gre-
kiska materialet, men en sak är
radikalt annorlunda: om en text
som Hazlitts hade skrivits i an-
tikens Grekland, hade den trolig-
en varit tillägnad en person av
samma kön som dess författare,
och sannolikt en som var avse-
värt yngre.

Antik, särskilt grekisk, sexu-
alitet har utgjort ett marginali-
serat tabuområde, eller en häg-
rande oas, för många i modern
tid. Här är det främst just "gos-
sekärleken" eller pederastin
(den så kallade "grekiska kär-
leken"), eller över huvud taget
homo- och bisexualiteten bland
grekerna som för generationer
av akademiker, skollärare och
bildningssökande, jämte alle-
handa moralister i kristen tra-
dition, har utgjort en stötesten
och ett irritationsmoment. Den
antika grekiska generationsö-
verskridande homosexualite-
ten har dock även idealiserats i
form av "pedagogisk Eros" och
"platonisk kärlek", som man har
menat var en speciell, upphöjd
typ av gossekärlek, vilken tog
sig uttryck i en äldre mans svär-
miska engagemang för en vack-
er yngling – gärna i pedagogiskt
eller i övrigt socialt initierande
syfte – och som i regel inte led-
de till sexuella handlingar. Ex-
emplen på sådan idealiserande
tolkning av de i text och bild-
konst mycket vanliga beläggen
för samkönad kärlek och be-
undran av i regel yngre mäns
kroppar är följande yttrande av
den engelska 1800-talspoeten
och kritikern John Addington
Symonds:

"Jag kommer att använda
termen grekisk kärlek (*Greek
Love*), varmed jag förstår en
passionerad och entusiastisk
bindning mellan en man och
en yngling – en bindning som
samhället erkände och den of-
fentliga meningen värnade om
och vilken, fastän den inte var
fri från sensualism, aldrig urar-
tade i ren lössläpphet."

Antiktolkare på 1900- och
2000-talen har sökt att re-
dogöra för "den grekiska sed-
vänjan" på andra sätt. Mest
genomslag har filologen Ken-
neth Dover (*Greek Homosexu-
ality* 1978) och filosofen Michel
Foucault (*Sexualitetens historia*
1978-86) fått. Var för sig etabla-
rade de bilden av grekisk sexua-
litet som präglad av kategorier-
na "aktiv" och "passiv". Den

viktiga skiljelinjen mellan ac-
cepterat sexuellt beteende och
tabugick, menade de, vid rollen
som aktiv (penetrerande) part
och passiv (penetrerad). Av
en vuxen, fri man förväntades
att han var den dominerande,
initiativtagande parten samt
iakttog dekorum. Kvinnor och
unga män skulle däremot för-
hålla sig passiva. Kärleksför-
hållanden män emellan var per
definition asymmetriska i frå-
ga om ålder och status samt i
regel obeständiga. Andra fors-
kare har tecknat en mera kom-
plexerad bild av antikens sexu-
alitet, snarare lik vår egen tids,
fast med andra tabun. Thomas
K. Hubbard påpekar i *Homosexu-
ality in Greece and Rome* (2003)
att det finns dokumenterade re-
lationer mellan jämnåriga yng-
re såväl som äldre män och att
"det inte rädde större konsen-
sus på detta område under an-
tiken än i vår tid!"

I sin monografi *The Greeks and
Greek Love* ger sig antikhis-
torikern James Davidson i kast
med ett stort projekt. Han för-
söker göra rättvisa åt det kom-
plexa och mångfasetterade fe-
nomen som han menar att gre-
kisk samkönad kärlek var. Där-
vid polemiserar han öppet mot
Dovers, Foucaults och deras
efterföljares, som han menar,
snedvridna teorier präglade av
"sodamani", eller med andra
ord, besatthet av frågan om
sexuell dominans och anal pe-
etration. Davidson menar att
detta synsätt är ensidigt, ana-
kronistiskt och bygger på sen-
tida bedömares idiosynkra-
sier. Själv introducerar han is-
tället termen homobesotted-
ness (ungefär "homofascina-
tion"), som han definierar som
en passion och ett starkt intres-
se män emellan, och i synnerhet
för yngre män. Det genomsyra-
de den antika grekiska kulturen
men, understryker han, tog sig
inte nödvändigtvis sexuella ut-
tryck och i synnerhet inte såda-
na präglade av "maktpenetra-
tion" à la Dover och Foucault.
Antik samkönad kärlek kunde, »

FOTO: SCANPIX

framhåller Davidson, vara både ömsint, reciprok och långvarig, rent av äktenskapsliknande.

Det är en diger volym Davidson skrivit – över sexhundra sidor späckade med fakta och med intrikata resonemang, som syftar till att genomlysadengrekiska samkönade kärleken i all dess nyansrikedom och stundtals geografiska variation. Här får vi bland annat veta att vackra ynglingar i Aten ägnades veritabel idoldyrkan och till och med hade egna "supporters", ungefär som en fan club av modernt datum, samt att det på Kreta fanns en bröllopsliknande ritual som formaliserade förhållandet mellan en äldre och en yngre man. Frapperande är att den bild av den grekiska kärleken som Davidson vill ersätta sextio- och sjuttioalsteoretikernas med väsentligen tycks innebära ett återvändande till den äldre, romantiska synen på denna som inte primärt handlade om sex. Och den verkar minst lika tidsbunden som Dovers och Foucaults approach, i det att den läser in i det mångtydiga grekiska materialet sådant som många bejakar idag: nedtoning av sex mellan personer med olika generationstill-

hörighet och betoning av långvariga, äktenskapsliknande homosexuella förhållanden. Med Davidsons ansats hamnar grekerna åter på piedestal och vi är tillbaka i det gamla marmoridealet, om än i något modernare tappning!

Mycket talar för övrigt mot Davidsons nygamla tes om en mjukare och mindre sexorienterad "homofascination". I Aristofanes komedier finns många skämt som handlar om analsex, inte minst med yngre män. Och en krassare hedonistisk anda, kan man tycka, uttrycks i följande epigram, där en gosseälskare beklagar att "kärleksobjekten" numera är bortskämda och inte nöjer sig med enklare, gammaldags uppvaktning:

"Förr kunde man erövra närliggande gossar med en vaktel, en boll eller ett par tärningar. Numera vill de ha sötsaker och pengar – äldre tiders leksaker duger inte längre. Ni vänner av pojkar (*paiderastai*), hitta på något nytt!"

Även om Davidsons utläggningar är underhållande så blir resonemangen ofta ytterst spekulativa. Ett exempel på detta är hans tolkningsförslag av Xenofons uttalande om homosexualitet i Sparta, där den-

ne påtalar lagstiftarens ogillande av "beröring av en pojkes kropp" och kravet att gosseälskare ska hålla sig på samma avstånd från sina tillbedda som "föräldrar från barn" och "bröder från bröder". Här menar Davidson nämligen att det skulle kunna handla om sex genom kläderna och jämförelse med kärlek mellan samkönade kärlekspartners, som kunde kallas "bröder" eller "kamrater" (*hetairoi*), även om han inte utesluter att Xenofon ville vilseföra sina läsare.

Davidson betraktar sin forskningsuppgift som ett slags "arkeologi", men ibland blir hans tolkningar så luftiga och halsbrytande att man undrar om han verkligen menar allvar.

Tanken förs osökt till den mycket infekterade akademiska debatten för något år sedan kring den rätta tolkningen av de arkeologiska fynden i Hisarlik/Troja, som föranledde frågan: Får man spekulera hur fritt som helst inom ämnen som arkeologi och historia och hur skiljer man en seriös tolkning från "Schaumschlägerei" (tolkning i syfte att väcka sensation)?

✱ EVA-CARIN GERÖ

En bok som tar anden ur läsaren

ANDENS FENOMENOLOGI

G. W. F. HEGEL

ÖVERSÄTTNING BRIAN MANNING

DELANEY OCH SVEN-OLOV

WALLENSTEIN

Bokförlaget Thales 2008

En del av filosofins klassiska verk har sin status inte bara på grund av den betydelse som de haft, utan även på grund av att de besitter karismatiska kvaliteter. Två exempel på karismatiska verk är Hobbes *Leviathan* och Wittgensteins *Tractatus*. Dessa har en förmåga att trollbinda sin läsare på ett sätt som gör att han eller hon dröjer kvar eller ständigt på nytt återvänder till dem. Vilken text man fastnar för skiftar förvisso från person till person. För min del var det Hegels *Andens fenomenologi* (*Phänomenologie des Geistes*).

Under en lång följd av år var jag fullständigt bergetagen av detta verk.

Jag började med att läsa sönder och samman Bailles gamla engelska översättning, varefter jag övergick till Millers betydligt nyare. Snart nog vände jag mig emellertid till det tyska originalet, som jag läste i Suhrkamp's, Ullsteins och Meiners utgåvor. En mycket speciell dag var då jag upptäckte att Lunds universitetsbibliotek är i besittning av ett exemplar av originalutgåvan av *Phänomenologie des Geistes* från 1807.

Så sent som vid mitten av 1980-talet förelåg ännu inte någon översättning av hela texten till något av de skandinaviska språken, utan man fick nöja sig med brottstycken av skiftande kvalitet. Detta förhållande ändrades först 1999 när en norsk översättning utkom. Några år senare följde en dansk översättning och nu har en svensk översättning utkommit.

För den svenska översättningen av *Andens fenomenologi*

svarar Brian Manning Delaney och Sven-Olov Wallenstein. Av de båda är Wallenstein välkänd för en svensk publik, med både en stor översättargärning bakom sig och ett mångfasetterat eget filosofiskt skriftställarskap. Det är utan tvekan en viktig kulturgärning som gjorts. Förutom de båda översättarna bör även alla de personer som på ett eller annat sätt varit behjälpliga vid arbetet rosas. Resultatet är en mycket vacker bok som man önskar många läsare.

Alla filosofintresserade vet att Hegel inte är någon lätt nöt att knäcka – och även att översätta honom är en uppgift med hög svårighetsgrad. Hegel var inte någon lysande stilist, och detta gäller inte minst för det första av hans huvudverk, *Andens fenomenologi*. Den som översätter honom måste försöka hitta en balans mellan trohet mot originalet, tillförlitlighet och läsbarhet. Så vitt jag kan bedöma saken har Manning Delaney och Wallenstein i hög grad hittat en sådan balans. Texten ger ett tillförlitligt intryck och den går definitivt att läsa, med förbehållet att Hegel aldrig är lätt att läsa. Det var för övrigt rentav Hegels åsikt att den traditionella satsformen, med dess subjekt och predikat, inte är särskilt väl lämpad för att framställa filosofiska sanningar.

Förutom översättningen av Hegels text innehåller *Andens fenomenologi* den korta presentation av sitt arbete som Hegel själv lät publicera hösten 1807, samt ett förord av de båda översättarna och en kort kommentar till översättningsproblematiken. Man har klokt nog avstått från att förse Hegels text med kommentarer som till exempel försöker bena upp de många anspelningar på diverse filosofiska och litterära verk som man återfinner där. Det är här lätt att hamna i spekulationer och gissningar. Manning Delaneys och Wallensteins förord ger en mycket kompetent introduk-

✱ Friedrich Hegel.

tion till Hegels text. Den som så vill kan där förskaffa sig en första överblick innan han eller hon påbörjar sin egen läsning. Man har, även i detta fall klokt nog, undvikit att belasta förordet med referenser till forskningslitteraturen, utan nöjer sig med att lyfta fram argumentationsgången samt peka på en del ställen och sammanhang som inbjuder till olika tolkningar.

Andens fenomenologi har liknats både vid en bildningsroman, vars huvudperson på sin väg gör skiftande erfarenheter, och vid en odysse, där huvudpersonen efter diverse irrfärder slutligen ankrar sin hemmahamn. Bokens huvudperson är vad Hegel kallar det "naturliga medvetandet". Detta undersöker sitt eget vetande, gör bestämda erfarenheter rörande det sanningsanspråk som det reser för sitt vetande och drivs från en gestalt till en annan. Det hemsöks inte bara av tvivel utan drivs ända till förtvivlan och dess väg blir till en "sig fullkomnande skepticism". Författaren, det vill säga Hegels, bidrag är att ordna dessa erfarenheter till en systematisk helhet. Det hela börjar som en något ovanlig men dock igenkännbar kunskapsteori, men snart nog introduceras en praktisk dimen-

sion och begrepp som begär, kamp, arbete och erkännande. Och så småningom börjar historiska epoker och händelser att passera revy: den antika statsstaten, den absoluta monarkin, den franska revolutionen. I detta sammanhang stöter man även på tydliga referenser till Sofokles tragedi *Antigone* och Diderots dialogroman *Rameaus brorson*. Senast här börjar man definitivt att undra vad det egentligen är för slags bok som man läser.

Mot slutet av sitt förord sätter Manning Delaney och Wallenstein fingret på en springande punkt när det gäller hur vi idag kan förhålla oss till *Andens fenomenologi*. Den väg som det naturliga medvetandet tillryggalägger leder från den "sinnliga vissheten" till det "absoluta vetandet". Det senare uttrycket torde låta om inte direkt stötande så åtminstone oroväckande för dagens läsare, vana vid kontextualiseringar och relativismer av allahanda slag. Med det absoluta vetandet har man nått en position eller utgångspunkt som är på nivå med det hegelska systemet, och därav den inledningsfunktion som *Andens fenomenologi* var tänkt att inneha.

Enligt Hegels självförståelse är hans system just inte ett

perspektiv bland andra möjliga perspektiv. Hegel är på intet sätt någon perspektivist och han är inte heller någon historicist, även om hans filosofi är genomsyrd av ett historiskt tänkande. Det absoluta vetandet är "the view from nowhere", en objektiv position eller ett centralperspektiv som inte låter sig rationellt övertrumpas. Detta är ett för vår tid svårsmält anspråk. Därför är många av dagens mest inflytelserika Hegel-läsningar så kallade "deflationary readings" som försöker att tona ner det metafysiska inslaget. Och denna typ av icke-metafysiska läsningar söker sig med förkärlek till *Andens fenomenologi* eftersom man där menar sig finna hållpunkter för en sådan läsning. Vad man tycker sig finna är en form av social kunskapsteori som kretsar kring gemensamma praktiker, med sina åtaganden och berättiganden, och om hur vi uppnår en viss "likemindedness", om hur vi rör oss i "a space of reasons" där vi ger och tar argument och förhandlar fram gemensamma rationalitets- och sanningskriterier. Här kan nämnas namn som Robert Brandom, Terry Pinkard och Robert Pippin.

Jag är personligen mycket tilltalad av denna typ av läsningar. Men det finns enligt mitt förmenande en gräns bortom vilken de tenderar att bli osanna gentemot Hegel. Exakt var denna gräns går är dock allt annat än lätt att fastställa. Men om man å andra sidan syftar till en aktualisering av Hegel, som också innebär att man går bortom honom, ja rentav tar strid med honom i viktiga avseenden, så är denna typ av läsning fullt legitim. Som jag ser det är detta bland det bästa som man kan göra med Hegel idag. Att än idag vara påverkad av Hegel är fullt möjligt, att vara hegelian i den bemärkelse som en C. L. Michelet eller vår egen J. J. Borelius är däremot omöjligt.

✱ CARL-GÖRAN HEIDEGREN

Världskrigets minsta beståndsdelar

Peter Englunds nya bok behandlar första världskriget utifrån en rad människor, vilkas liv påverkades radikalt av kriget.

**STRIDENS SKÖNHET
OCH SORG
FÖRSTA VÄRLDSKRIGET
I 212 KORTA KAPITEL
PETER ENGLUND
Atlantis 2008**

Den ledande sovjetiske historikern Michail Pokrovskij kritiserade en gång den traditionella ryska historieförskrivningen för att bara koncentrera sig på närgångna porträtt av historiens aktörer. Om man kommer för nära historien, varnade Pokrovskij, ser man bara ansikten, motiv och intentioner. Då försvinner möjligheten att få syn på de större historiska strukturer och processer som i grunden, och oftast utan att de människor som agerade i samtiden visste om det, har omskapat vår värld. Vad den sovjetiske historikern konkret hade i tankarna var oktoberrevolutionen, som han var rädd skulle reduceras till en händelseräcka bland många andra, om histori-

kern inte iakttog tillbörlig distans till sitt ämne.

I Peter Englunds nya bok *Stridens skönhet och sorg* är det en med den ryska revolutionen samtidig händelseräcka, första världskriget, som står i centrum. Det är av allt att döma ingen bok som skulle ha funnit nåd inför sovjethistorikernas ögon. Det är nämligen just den lilla människan och hennes upplevelser, tankar och handlingar i det stora kriget som Englund ägnar all uppmärksamhet. Underifrånperspektivet är framträdande, men inte i den socialhistoriska, kollektivistiskt inriktade och historiematerialistiskt uttolkade tappning som var Michail Pokrovskij, och som varit nära nog allenarådande också i svensk historievetenskaplig forskning under decennier.

En svensk socialhistoriker försöker som en pedagogisk eftergift fånga läsarens uppmärksamhet på sitt verks allra första sidor genom att berätta om ett enskilt, till ämnet knutet människoöde, men låter sedan den riktiga och viktiga historien ta vid, den i vilken den lilla människan fullständigt dukar under för storskaliga processer med omänskliga benämningar som disciplinering, socialisering och modernisering.

Som medveten kontrast till detta hävdvunna sätt att

skriva vetenskaplig historia håller Englund kvar den lilla människans perspektiv genom alla de drygt 600 sidorna, i fler än 200 små kapitel byggda kring några av världskrigets enskilda, hittills okända människoöden. Några av dem framträder bara någon enstaka gång, andra tillåts återkomma från krigets första år till slutet på livet eller kriget.

Bland huvudpersonerna märks den tyska skolflickan Elfriede Kuhr, den ryska sjuksköterskan Sophie Botjarskij och den venezuelanske äventyraren Rafael de Nogales som i brist på intresse från andra krigförande stater anmälde sig som frivillig i den osmanska armén. Med den lilla historien följer en detaljrikedom som ibland kan vara svåruthärdlig, som när läsaren på mer än två sidor får ta del av en soldats utrustningslista.

Den stora historien, däremot, möter läsaren företrädesvis genom årskronologier och noter som då och då får växa ut till möten mellan det lilla och det stora i historien. Någon gång hamnar krigets små individer fysiskt inom räckhåll för den stora krigshistorien, den man läser om i historieläroböcker och översiktsverk om första världskriget. Den som är intresserad av Englunds stora perspektiv på första världskriget får hålla tillgodo

med hans text i *Populär historia* (10/2008) som utkom samtidigt som boken.

Men ligger det då inte något i Pokrovskij's kontrafaktiska kritik? Med sitt mycket medvetet valda perspektiv gör Englund onekligen första världskriget till en händelseräcka bland andra, om än osedvanligt blodig och traumatisk för de individer som framträder i persongalleriet. Den historiska berättelsens intrig är osynlig, eller måste inhämtas på annat håll. Den "stora" historiska tanken att första världskriget var en "urkatastrof" som inte bara mer eller mindre rätlinjigt gick över i andra världskriget utan därtill kom att sätta sin prägel på resten av 1900-talet, får av naturliga skäl föga eller inget utrymme.

När Englund i sin geografiskt väl spridda exposé hamnar i osmanska riket och låter Rafael de Nogales bli ögonvittne till ungturkarnas folk mord på rikets armeniska befolkningsminoritet, hamnar tolkningen från individhorisonten farligt nära ett kalsuparperspektiv där rysktillvända armenier och armenierfientliga turkar blir lika skyldiga till våldsspiralen. Först när han i senare kapitel återvänder till brottsplatsen och låter de Nogales få syn på ett berg av armeniska och

✱ Framryckning med döden i vitögat.

FOTO: KEYSTONE-FRANCE/IBL BILDBYRÅ

assyrisk-syrianska lik, blir det tydligt att våldet var framkallat och tämligen ensidigt utövat av den turkiska övermakten. Att inledningen av folk-mordets våldsspiral i hög grad står i förbindelse med entente-makternas misslyckade försök att landstiga på Gallipolihalvön blir inte heller så uppenbart,

trots att en av Englands utvalda gestalter deltar också där. Ytterligare en tänkbar kritik med traditionellt vetenskaplig udd kan vara att Englands historier inte är svar på ställda frågor till det förflutna. Varför han valt att belysa just dessa mestadels unga människors krigshistorier, om de representerar nå-

got annat än sina egna livsöden, och om man kunde ha tagit bort hälften av dem utan att boken förlorat i kraft, får vi inget tydligt svar på.

Nu är detta knappast kritiska synpunkter som Englund tar åt sig särskilt mycket av. Han annonserar redan i bo-

kensförord att han skriver anti-historia och hyser en "melankolisk skepsis" över det traditionella historievetenskapliga perspektivet. Det är sannolikt den ovannämnda socialhistorien han förhåller sig skeptisk till, men kanske i lika hög grad den svepande politiska händelsehistorien eller den ansiktslösa »

diskursanalys som numera styr mycket avhandlingsskrivande. Dessutom är det inte självklart att Englund verkligen skriver anti-historia, eftersom den biografiska analys som i många år haft dödskallemärkning i historieforskningen idag är högsta mode, som ett av många vittnesbörd om att den tidigare så absoluta gränsdragningen mellan populär och vetenskaplig historia håller på att luckras upp. Till denna förvandling har Englund aktivt bidragit. Han har också, redan genom sin berättelse från 1988 om den svenska stormaktens undergång i Poltava, i högsta grad bidragit till att göra fascinationen för kriget och intresset för militärhistoria vetenskapligt rumsrena.

Därtill skall läggas att det individuella och inlämnade perspektivet som Englund anlägger är särdeles verkningsfullt när det gäller vissa aspekter av första världskriget. Man skulle till och med kunna säga att perspektivet är kongenialt med ämnet: första världskriget utkämpades till stora delar av enskilda soldater med gevär och bajonett som såg fienden i vitögat och saknade det massiva understöd av massdödande förintelseteknologi som kännetecknat senare krig. Historiedramatiken förstärks av att slumpfaktorn och generalstabernas militära och krigskabinettens politiska spel hade en stor och ofta förödande roll för krigets utveckling.

För Englund är det viktigt att visa krigsförloppets fundamentala öppenhet, att det krig som "hans" individer utkämpade inte var bestämt av det resultat som ofta hör till berättelsen om det stora kriget. Denna principiella samtidshistoriska hållning har han fångat i två eleganta sentenser: "Oundvikligt blev det här kriget först i den stund det betraktades som oundvikligt", och "Ovissheten är krigets natur, ovetbarheten dess medium". Därtill var föreställningarna om det goda kriget än-

nu starkt förhärskande. Särskilt diskrepansen mellan å ena sidan krigets högstämt patriotiska mobiliseringsretorik, som dröjde kvar särskilt i det civila krigssamhället, men också hos många soldater i fält under flera år, å andra sidan den monotoni, gråhet och vilshenhet som präglade livet i skyttegravarna eller i väntsalarna i krigets periferier, har väl sällan skildrats med större empati än av Englund. Att han är en utmärkt personskildrare med ett genuint intresse för de individer som hamnat i hans synfält, och att han stilistiskt förmår göra dem full rättvisa, bidrar till att göra boken till god läsning.

I vissa avseenden är Englund ändå trogen de vetenskapliga ideal som han tillägnat sig i Uppsala. Utan att göra bruk av historikernas traditionella referenssystem är han mycket mån om att demonstrera att berättelserna är autentiska och historiskt korrekta, byggda på kvarlevor som brev och dagböcker. Till autenticitetskänslan hör den nämnda detaljrikedomen, ett språkligt och begreppsligt intresse för hur människor uppfattade och uttryckte kriget, och ett stort antal långa, ofta välvalda citat från de historiska aktörerna. Icke desto mindre utnyttjar han också den poetiska friheten till att skapa stämningar och dramatik och att på ett mästertligt sätt åskådliggöra de existentiella grundfrågor som det stora kriget satte på sin spets. Om detta är anti-historia, behöver vi mycket sådana historier. Den fråga man ändå till sist ställer sig är om den nödvändigtvis måste stå i motsättning till en historia som erbjuder större sammanhang. Det måste vara möjligt för historikern att både göra rättvisa åt skyttegravskriget på dess egna, individuella och samtida villkor, och att svara upp mot vårt sentida behov av en meningsfull och skapande berättelse om 1900-talets urkatastrof.

★ KLAS-GÖRAN KARLSSON

Då biskopen var en auktoritet

ANDELIVETS AGITATOR

J.A. EKLUND,

KRISTENDOMEN

OCH KULTUREN

JOHAN SUNDEEN

Norma Bokförlag 2008

Idag har flertalet svenskar nog svårt att namnge landets ärkebiskop. Religionen har hamnat i medias kugga eftersom den anses utgöra en fredad sfär, som bör hållas fri från politisk inblandning. Under 1900-talets första decennier kunde däremot en biskopsutnämning bli en nationell angelägenhet. Då var kyrkans främsta företrädare ofta starkt politiserande.

På den reaktionära sidan återfanns lundabiskopen Gottfrid Billing, som även satt i riksdagen. Även lulebiskopen och högermannen Olof Bergqvist delade sin tid mellan stift och riksdag. På 1930-talet beträdde två biskopar, Sam Stadener och Tor Andrae, ecklesiastikministerposten i kortlivade borgerliga ministärer. De uppfattades emellertid mer som fackmän än som politiker.

Klart politiserande men på ett annorlunda sätt var Karlstadsbiskopen Johan Alfred Eklund, ärkekonserverativ men ingen partiman som Billing. Om Eklund finns nu en idéhistorisk avhandling från Lund, författad av Johan Sundeen, med titeln *Andelivets agitator*. Det rör sig om en intellektuell biografi, där åsiktsprofilen grundligt skärskådas. Utanför framställningen hamnar själva biskopsgärningen, mer än tre decennier lång, och privatlivet, med nio barn, men den delen har en gång förtjänstfullt behandlats av en yngre kollega till Eklund, Växjöbiskopen Elis Mal-

destrom.
I sin memoär skriver Tage Erlander om sin gymnasistid i Karlstad i första världsk-

krigets slutskede. Han bereddes tillträde till biskopsgården, då han var jämnårig med en av Eklunds söner. På lördagsaftnarna förekom sammankomster, av delvis religiös karaktär som kunde övergå i allmänfilosofiska och till och med politiska diskussioner. Biskop Eklund fann nöje i att själv ge sig in i debatten och delgav omgivningen åsikter, som nog av gymnasisterna uppfattades som en smula nattständna. Med Tysklands krigsnederlag rasade hans världsbild samman, skriver Erlander. Det avgörande brottet i mänsklighetens historia var för honom, fortsätter han raljerande, utgivandet av Rousseaus *Emile*, varur emanerade franska revolutionen, längre fram på svensk botten Fridtjuf Bergs stavningsreform och värst av allt Värner Rydén, folkskollärare och socialdemokratisk ecklesiastikminister, som var i färd med att avskaffa katekesläsningen.

Eklund, som vuxit upp i gammalkyrklig miljö på västgötasklätten, tillbringat ungdomsåren som skaradjäkne och gjort en snabb karriär inom teologiska fakulteten och därpå prästbanan, hade mött ett Uppsala där naturvetenskaperna gick till stormangrepp mot de kristna dogmerna och där den kulturradikala föreningen Verandi verkade provocerande. Den sekularisering och modernisering, som följt i upplysningens spår var honom förhatlig. I den traditionen inrangerades 80-talsradikalismen liksom Verandi. Biskopen räknade Karl Staaff och Hjalmar Branting liksom Fridtjuf Berg som lärjungar till Georg Brandes, "den danske juden". Stänket av antisemitism är omisskännligt men därom var han knappast ensam i samtiden.

Hos Eklund fanns ett avståndstagande från upplysningsidéerna, av såväl franskt som engelskt snitt och i förlängningen från det liberala liksom det socialistiska tankegodset.

✪ För Biskop Eklund var demokrati ett otyg.

det andliga hemlandet och han stod inte främmande för den militanta aktivism och grumliga germanismideologi som då florerade. Under bondetåget och borggårdskriget stod han avgjort på monarkins sida. Eklund hade också gjort sig känd som upphovsman till den nationalistiska, i viss mån krigsförhärskande psalmen "Fädernas kyrka", som trots sin popularitet nu utmönstrats ur vår psalmbok. Världskrigets utgång upplevde Eklund som en *Götterdämmerung*. Helt främmande stod han inför Versaillesfreden och USA:s president Woodrow Wilsons ideal om att göra världen "safe for democracy".

Mot denna bakgrund vore det inte orimligt att befara att mörkermannen Eklund skulle visa någon förståelse för de regimer som kom till makten i Italien och Tyskland, det land han kände sig befreundad med. Eklund följde emellertid inte i Sven Hedins eller Fredrik Bööks spår. Istället ställde han just dessa vid skampålen och framstår själv, som Sundeen förmedlar bilden, som en otvetydig antinazist. Här hade han hjälp av sin historiska kringssyn.

I motsats till lundateologin, som renodlade det religiösa, var han under mellankrigstiden engagerad i den kulturella och samhällseliga utvecklingen i bred mening. Det var på det mer politiska området han lät publicera sig, med böcker och artiklar. Den naturalism och materialism han bekämpade förde han tillbaka till härskare som Caesar och Napoleon. Den senares uppstigande till makten ägnade Eklund en hel bok. Det var revolutionens draksädd som bäddat för dessa diktatoriska makthavare på samma sätt som för samtidens politiska monster, Lenin, Stalin, Mussolini och Hitler. I samtliga fall rörde det sig om despotier, utan spår av andlig och ideell grund.

Likt en annan person som ursprungligen var teolog, Torgny Segerstedt, närde Eklund under 1920-talet en skepsis mot demokratin, som riskerade att utvecklas till demagogiskt majoritetsvälde. För Eklund förbands den svenska regimförändringen med "kärringvälde", ett på konservativt håll inte sällan använt uttryck mot de kvinnor som engagerade sig i freds- och rösträttskampen. Ellen Key stod inte högt i Eklunds värdering och även för det egna stiftets världskändis, Selma Lagerlöf, stod han främmande. Långt mer uppskattade han en annan värmlänning, Erik Gustaf Geijer med sin åtminstone före avfallet speciella personlighetsfilosofi. Eklunds allra sista skrift ägnades just Geijer. >>

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

Johann Strauss i Wiens stadspark

NYÅRSFIRANDE I WIEN

Flyg: 28/12-08 - 2/1-09
Wienerfilharmonikernas TV-sända Nyårskonsert
i Gyllene salen på Musikverein!
Kejsarbalen på slottet Hofburg!
Staatsoper! Volksoper! Spanska Ridskolan! Grinzing!

MÖT VÅREN I LISSABON

Flyg/buss: 1/3 - 5/3 2009
Färgstarka miljöer! Rikedom på konst! Opera! Konsert!

RUNDRESA I ANDALUSIEN

Flyg/buss: 14/3 - 21/3 2009
Malaga! Sevilla! Cordoba! Granada!

I PILGRIMERNAS FOTSPÅR

Flyg/buss: 6/4 - 14/4 2009
Bilbao - Burgos - Leon - Ponferrada -
Santiago de Compostela, Spanien

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Flyg / Buss: 28/4 - 3/5 2009
Historia! Konst! Opera! Balett! Stadsrundturer!

RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA OCH BALETT I KIEV OCH ODESSA

Flyg och nostalgiskt tåg: maj 2009
Kiev - Poltava - Gammalsvenskbyn - Krim -
Sevastopol - Jalta - Baktiseraj - Odessa.

Svenska Kulturresor AB

Tel 040-10 35 70, Fax 040-30 33 45,
www.kulturresor.se info@kulturresor.se

Sin kyrkliga gärning fick Eklund avsluta på ett värdigt sätt och i försoningens tecken. Den svenska psalmboken av 1937 var i mycket Eklunds verk och det skedde i gott samarbete med ecklesiastikministern Arthur Engberg, en gång marxist och elev till värdenihilisten Axel Hägerström.

Då Eklund höll sin avgångspredikan i Karlstads domkyrka på våren 1938 fanns även Engberg på plats. Och Eklund utnyttjade tillfället för att angripa potentater som Mussolini och Hitler. Efteråt visade Engberg sin uppskattning. Inför de hot som förestod behövde det svenska folkhemmet stärka sin andliga beredskap. I Saltsjöbadsavtalets år lät sig även motsatserna förenas.

✶ BERT MÅRALD

*Prenumeration
på Axess
magasin
– en perfekt
julklass.*

www.axess.se/julklass

Om konsten att springa och skriva

WHAT I TALK ABOUT WHEN
I TALK ABOUT RUNNING

HARUKI MURAKAMI

ÖVERSÄTTNING: PHILIP GABRIEL
Harvill Secker 2008

Den brittiske författaren Somerset Maugham lär en gång ha hävdat att rakning, så länge den upprepas med tillräckligt täta intervall, är att betrakta som filosofi. Med andra ord: oavsett hur mondäna vissa sysslor än kan te sig döljer de alltid större skeenden, djupare insikter. De blir till kontemplation, stunder av eftertanke – en lisa för själen.

Trots väsenesskillnaden ligger det nära till hands att beskriva också den regelmässiga skrivakten i metaforiska termer. Svaret på frågan om vilken metafor som lämpar sig bäst skiftar naturligtvis med författaren, men för japanen Haruki Murakami – med bland annat storsäljande romaner som *Kafka on the Shore* och *The Wind-Up Bird Chronicle* i verkförteckningen – är det långdistanslöpning som ringar in tillvaron, både som motsvarighet till Maughams rakning och som en liknelse till arbetet vid skrivbordet.

I den bok som på engelska fått

titeln *What I Talk About When I Talk About Running* – sannolikt en parafras på Raymond Carvers legendariska novellsamling *What We Talk About When We Talk About Love* – utreds denna relation ur en rad mer eller mindre kuriösa aspekter. Att skildra förhållandet till löpning, påpekar Murakami, är även ett sätt att göra reda för sitt liv. Därav undertiteln, *A Memoir*. Men resonemanget kan vidgas ytterligare. Tänk maratonlopp, tänk tanken som gör att löparen förstår uthärda fyrtyrtvå kilometer: "Pain is inevitable. Suffering is optional." Och här kommer den springande punkten: denna dyrköpta devis kunde lika gärna gälla för romanskrivandet. Vad det ytterst handlar om är att bestämma sig, för på samma sätt som maratonloppet är romanskrivandet en kamp mot de egna begränsningarna. Det finns – för att använda en kliché – inga genvägar till ett bra resultat eller en god berättelse. Först som sist är det primära inte att överträffa de andra maratonlöparna och författarna, utan enbart sig själv: "Exerting yourself to the fullest within your individual limits: that's the essence of running, and a metaphor for life – and for me, for writing as well."

Murakamis hållning kan tyckas en aning kokett – skulle han verkligen acceptera, säg, femhundra sålda exemplar

av en roman så länge den uppfyllde de egna högt ställda kvalitetskraven? Är självrespekt alltid viktigare och större än folkets kärlek? Indirekt påstår han det, men för en författare som är översatt till fyrtyrtvå språk och läst i ännu fler länder är ju försäljningssiffror knappast något bekymmer. Man kan liksom kosta på sig ädla principer i hans position.

Med detta sagt framstår Murakami i de flesta andra avseenden som en insiktsfull person. Han ser tillbaka på sin tid som nattklubbssägare och aspirerande författare med stor ödmjukhet, och förnekar inte heller den privilegierade situation han idag befinner sig i. Det är välkommet i ett så självupptaget yrke som författarens, där sinne för proportioner är påfallande ovanligt. Om det mesta där handlar om det inre – de storslagna historierna – förefaller det nödvändigt att inordna sig under andra krafter – kroppens – för att finna en balans. Nu är det som bekant inte frågan om något genomsnittligt motionerande i fallet Murakami, utan om ett högst målmedvetet och närmast maniskt tränande för att överträffa sig själv i nästa maraton. Men ändå.

I den resonerande dagboksform som författaren valt för sin framställning är det omväxlande från Kauai på Hawaii, Tokyo i Japan och Cambridge i USA som de både smärtsam-

Bygg din kunskapsbank med Vetenskapsrådets pocketböcker

ÄR DU RÄDD FÖR TERRORISM ELLER FRA-LAGEN?

I Vetenskapsrådets nya bok *Hotbilder och hjärnspeken* – forskare om terrorism berättar forskare om hotet om terrorism i dag och konsekvenser av kriget mot terrorismen.

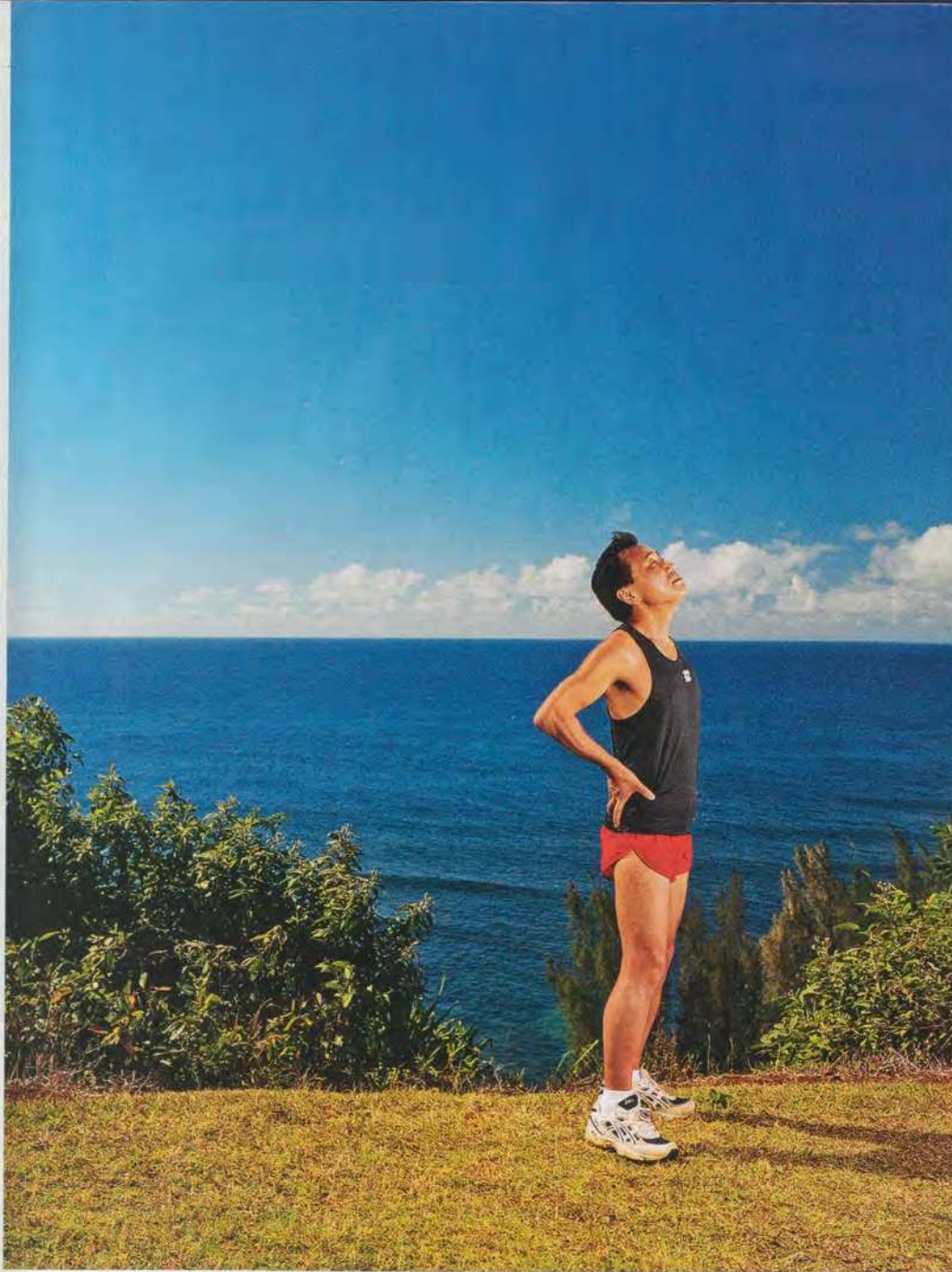
Hur har vårt öppna samhälle och demokratin påverkats sedan terrorattentaten 2001? Vilka lagändringar

har införts och hur påverkar dessa vår integritet? Vilket pris betalar vi medborgare för att stilla vår rädsla för terrorism?

Pris: 65 kr (30 kr för gymnasieskolor)

Beställ Vetenskapsrådets Pop-böcker på www.vr.se/pop eller i bokhandeln.

✧ Haruki Murakami i viloläge.

FOTO: GREGG SEGAL

bara riktigt inbitna löpare utbyter när de hastigt passerar varandra, sättet de lyssnar på varandras andhämtning för att utrona exakt hur orubblig den andre är. Eller känslan som inträder när författaren känner att en historia verkligen bär, när karaktärerna börjar ta form, samt den stillsamma tillfredsställelse som uppstår i det ögonblick en människa bryter igenom sina inbillade begränsningar och kommer ut på andra sidan. Där är Murakamis stringens som allra mest uppenbar, där har denna bok sitt obestridliga existensberättigande.

Och för ett verk av den här typen – som ska tilltala såväl specialintresserade som den genomsnittlige Murakamiläsaren – är förmågan att entusiasmera inte oväsentlig. Den är rentav avgörande. Om varken skrivande eller löpning försvävat en tidigare finns nog ändå möjligheten att man får avgörande impulser av *What I Talk About When I Talk About Running*. Med risk för att övertolka samtidskontexten kan man dessutom fråga sig om det verkligen är en slump att en smärt skrift om den fysiska träningens betydelse för den psykiska välmågan – skriven av en världsberömd författare – publiceras just nu. I en tid då marknaden formligen svämmar över av livsstilsmagasin och hälsoguider erbjuder Murakamis bok onekligen ett okonventionellt och mycket initierat alternativ. Men det kommer givetvis inte an på varje läsare att lägga särskild vikt enkom vid relationen mellan löpning och skrivande. Med lite vilja går det mycket väl att läsa in andra dikotomier – ande/materia, natur/kultur, öst/väst etcetera. Även här finns således grund för regelmässig oenighet. Vid det här laget borde det emellertid råda relativ enighet kring att vi alla har något att lära av Maughams uppfordrande påstående: av varje vaneakt blir det till sist en filosofi.

✧ ROBERTH ERICSSON

ma och upplyftande insikterna när läsaren. Å ena sidan memoarbok, å den andra en sorts språkligt genomarbetad löparlogg med geografisk spännvidd. Stilen är otvungen och flyhänt, smidigt anpassad till sitt ämne. Skildringen löper hela tiden längs en noga utstakad stig, vilket stundtals gör den enahanda fokuserad på löpningens rent fysiologiska sidor. Samtidigt – och det kan svära mot vad man ofta uppfattar som sympatiskt hos Murakami – är boken bemängd med reservationer och förklenande inpass, som om det fanns en skam i hela pro-

jektet. Det är mycket formuleringar av typen "kind of interesting", "sort of laid-back", "pretty decent", "I'm the type of person who..." genom hela boken. Ibland får man känslan av att Murakami inte tycker att den historia han berättar är värd att berättas. Varför då överhuvudtaget berätta den?

Det som faktiskt gör infallsvinkeln unik är ju just hur sällsynt det är med idrottsutövare av Murakamis kaliber bland de litterära potentaterna. Av inhemska exempel erinrar man sig höjdhopparen Per

Olov Enquist och fotbollsspelaren Björn Ranelid, fast de lade till skillnad från den snart sextioårige japanen sina respektive skor på hyllan för ganska länge sedan. Murakami tycks ännu inte hysa några sådana planer, lika lite som han planerar att göra avkall på sin mångåriga vana att skriva varje dag. Löpningen är, liksom skrivandet, en grundpelare i hans liv och vardag.

I de passager som detta faktum naglas fast – när författaren så att säga vågar ta risken att luta sig mot dessa två fundament – fångas jag på allvar. Beskrivningen av de blickar som

Svart tog färgen ur medeltiden

BLACK

MICHEL PASTOUREAU
ÖVERSÄTTNING JODY GLADDING
Princeton University Press 2008

Färgen svart har slagits ur underläge ända från tider-
nas begynnelse, konstaterar
den franske historikern Michel
Pastoureau i *Black – The History
of a Color*. De flesta skapelsemy-
ter beskriver svart som ett slags
ur- och icke-tillstånd. Innan nå-
got annat fanns, fanns svart.
Med ljuset skapades det goda,
och svart är dess motsats.

Genom historien har svart
både setts som en färg bland
andra, och som själva motsat-
sen till färg. Uppdelningen blev
tydlig när boktryckarkonsten
slog igenom och alla bilder som
cirkulerade i samhället plöts-
ligt övergick till att vara svart-
vita (en drastisk skillnad i jäm-
förelse med "den mörka medel-
tiden", som sprakade av färg).

När Isaac Newton lansera-
de sin teori om färgernas spek-
trum i mitten på 1600-talet och
svart inte ingick, började dess
status som färg inom konst och
mode att dala. Från renässans-
sens mörka mästare – Caravag-
gio, La Tour, Rembrandt – blev

konstnärernas paletter gradvis
ljusare, för att nå sin kulmen i
och med den pastellfärgade ro-
kokon.

Efter romantiken mörknade
det dock snabbt igen. Pastour-
eau använder Goethe som illus-
tration: från den unge Werthers
blå kappa, till de betydligt mör-
kare kostymerna i *Faust*. Svart
hade något av en glansperi-
od under den senare delen av
1800-talet.

Statslandskapet förändra-
des, arbetare flyttade inomhus
till fabriker, användningen av
kol och olja förmörkade himlen
och man började till och med
gräva ner de kommunala trans-
porterna i tunnlar under mar-
ken. Mörkret blev lika med var-
dag, och sol och ljus blev en lyx
för de privilegierade. Även om
svart än idag bärs vid begravn-
ingar, är färgen snarare för-
knippad med allvar än med sorg
och lidande. Svart är en färg att
bli tagen på allvar i.

Pastoureaus bok är bara del-
vis konsthistorisk. Snarare är
den en rikt illustrerad kultur-
historia, en berättelse om hur
religion, ekonomi, politik och
estetiska ideal tagit sig uttryck
i en färg. För några år sedan ut-
kom *Blue* av samma författa-
re. Nu är det bara att hoppas på
uppföljarna White, Red, Green
och Yellow.

✱ THERESE BOHMAN

Kultureliten i nazismens grepp

THE SHAMEFUL PEACE

FREDERIC SPOTTS
Yale University Press

V i har flera skäl till tacksam-
het över att Sverige inte be-
funnit sig i krig på nästan 200 år.
Ibland var det nära ögat, senast
1940 då tyskarna stod för dörren.
Men låt oss kontrafaktiskt leka
med tanken på det motsatta för-
hållandet. Hur hade den tidens
svenskar betett sig under ock-
upation? Antagligen på samma
sätt som medborgarna i de län-
der som nazisterna behärskade:
varken bättre eller sämre.

Men en grupp som särskilt
skulle ha prövats hade varit
konstnärer och intellektuel-
la. Hur fortsätter man en verk-
samhet som har frihet som för-
utsättning under ofria och för-
nedrande omständigheter?

Frederic Spotts bok *The Shameful Peace: How French Artists and Intellectuals Survived the Nazi Occupation* (2008) visar att
Hitler mycket väl förstod kul-
turens ställning i Frankrike och
att han istället för att kväsa dess
utövare med brutalt och öppet
våld erbjöd smicker, samarbete
och möjlighet till fortsatt lön-
samma karriärer. Strategin var

att pacificera och underminera
franskt kulturliv och på läng-
re sikt ersätta det med tysk, det
vill säga nazistisk, "kultur".

Som många före honom gör
Spotts rent hus med den under
lång tid officiellt försvarade
lögn om ett ärorikt nationellt
motstånd. Sanningen var att
många fransmän fann sig väl till
rätta under sina nya herrar. Vad
han däremot är först med att be-
lägga är hur det beteendet ock-
så gick igen bland dem som hade
till uppgift att upprätthålla och
försvara sitt lands konstnärliga
arv och traditioner.

Vissa flydde landet, vissa an-
passade sig, gjorde motstånd,
hårdade ut, begick förräderi el-
ler utförde hjältedåd i det lilla.
De flesta försökte bara överleva.

Efter kriget följde ansvarsut-
krävande och straff. Frederic
Spotts ser igenom indignation-
en och kraven på hämnd i sum-
mariska rättsprocesser som ib-
land var rena utrensningar. Hur,
frågar han, kan en artist och in-
tellectuell hållas ansvarig för si-
na åsikter? När och hur blir en
idé eller ett ställningstagande,
om än vedervärdiga, straffbara
handlingar gentemot samhäl-
let? Det officiella Frankrike val-
de de enkla svaren och lösning-
arna – och bidrog till att försva-
ra och bevara sin egen skuld och
förnedring.

✱ MATS WIKLUND

Medarbetare i detta nummer

✱ **KNUT AHNLUND** Professor i lit-
teraturvetenskap och före detta
medlem av Svenska Akademien.

✱ **KARL-OLOV ARNSTBERG** Pro-
fessor i etnologi.

✱ **MATS BERGSTRAND** Chef för
DN Debatt och författare.

✱ **THERESE BOHMAN** Litteratur-
kritiker i *Aftonbladet* och redaktör
på Axess.

✱ **NICHOLAS CARR** Journalist och
författare.

✱ **BJÖRN CEDERBERG** Dokumen-
tärfilmare och författare.

✱ **ANDREAS DANIELSEN** Skribent
och diplomat.

✱ **INGER ENKVIST** Professor i

spanska vid Lunds universitet.

✱ **ROBERTH ERICSSON** Frilans-
skribent och redaktör på *Tidning-
en Kulturen*.

✱ **EVA-CARIN GERÖ** Professor i
antik grekiska vid Stockholms uni-
versitet.

✱ **HELENA GRANSTRÖM** Förfat-
tare och doktorand i matematik vid
Stockholms universitet.

✱ **JOHAN HAKELIUS** Skribent.

✱ **ANN HEBERLEIN** Teol dr.

✱ **CARL-GÖRAN HEIDEGREN**
Professor i sociologi vid Lunds uni-
versitet.

✱ **MATTIAS HESSÉRUS** Doktorand
i historia vid Uppsala universitet.

✱ **KLAS-GÖRAN KARLSSON** Pro-
fessor i historia vid Lunds univer-
sitet.

✱ **ARNE LAPIDUS** Frilansjourna-
list i Mellanöstern.

✱ **JOHN LLOYD** Chef för Reuters
Institute i Oxford och är medar-
blande redaktör för *Financial Times*.

✱ **FREDRIK LÖJDQUIST** Minister
vid Sveriges ambassad i Wien.

✱ **LARS MELIN** Docent i nordiska
språk vid Stockholms universitet.

✱ **BERT MÅRALD** Före detta uni-
versitetslektor i historia vid Luleå
tekniska universitet.

✱ **SOFIA NYBLOM** Musikkritiker i
Svenska Dagbladet och programle-

dare på Axess TV.

✱ **BO ROTHSTEIN** Professor i
statsvetenskap vid Göteborgs uni-
versitet.

✱ **HANS RUIN** Professor i filosofi
vid Södertörns högskola.

✱ **MARIELOUISE SAMUELSSON**
Journalist.

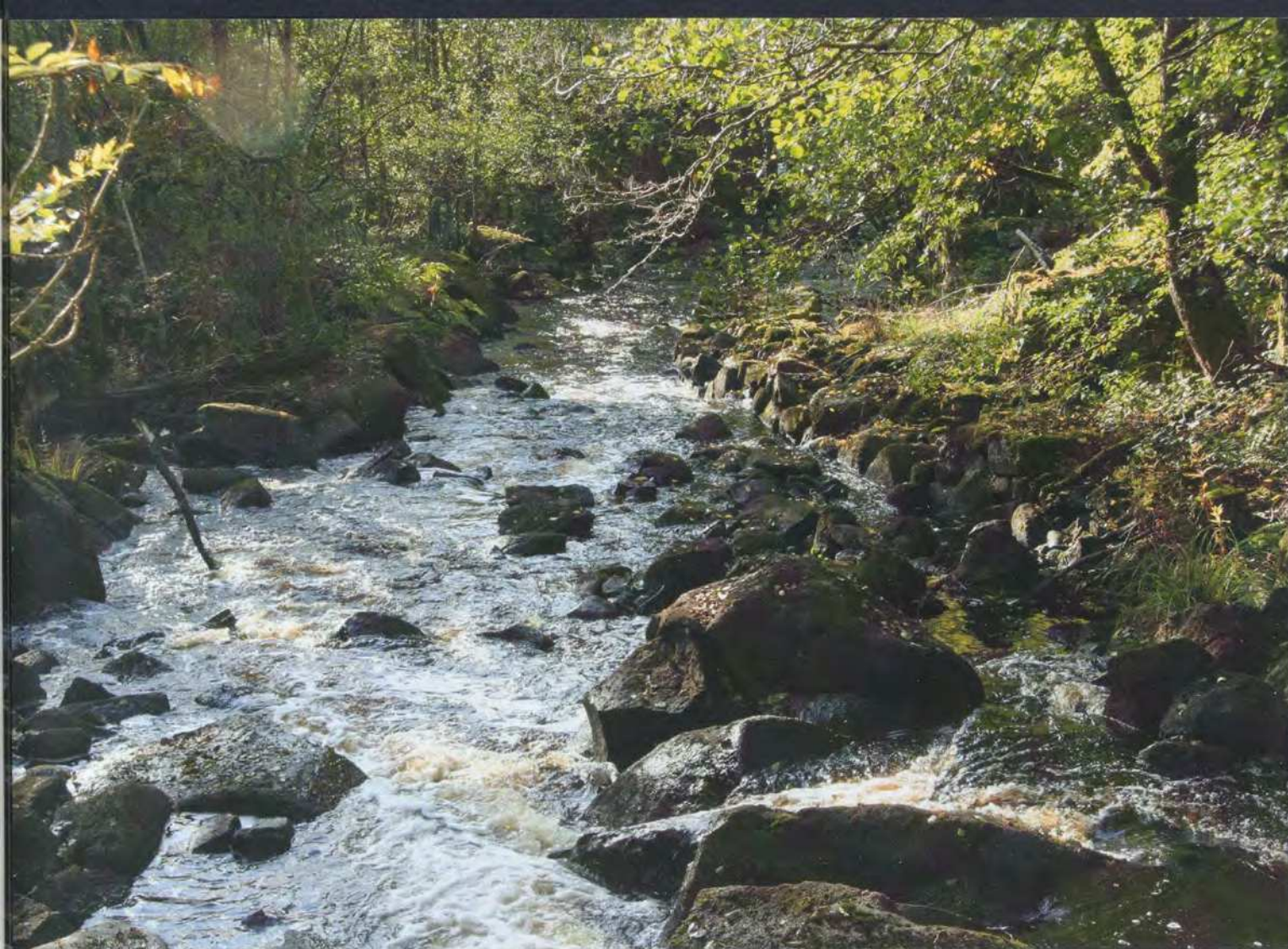
✱ **PÄR SANDIN** Fil dr i grekiska.

✱ **NATHAN SHACHAR** Journalist
och författare.

✱ **ASLE TOJE** Fil dr, utrikespolitisk
forskare och författare.

✱ **JOHAN WENNSTRÖM** Frilans-
skribent.

✱ **GUNNAR WETTERBERG** Sam-
hällspolitisk chef på Saco.

Resa i Sverige

Resa i Sverige är en nyproducerad svensk dokumentärserie där filmaren Mats Harrysson tar oss med på en resa i det gamla Sverige som fortfarande lever. **Fredagar klockan 20.00.**

AXESS TV

www.axess.se

B Sverige porto betalt

AVSÄNDARE:
PRESSDATA AB

Box 610
832 23 FRÖSÖN

KUNGLIGA BIBLIOTEKET
UL

BOX 5039
10241 STOCKHOLM

101609
10240

LOKAL
AXE/2008/9

Upptäck företagsamhetens historia

Företagsamheten.se berättar historien om människorna som vågade satsa på sina idéer. Många lyckades och deras företag lever vidare än idag. Andra lyckades mindre bra, men deras uppfinningar kom att spridas via andra modiga företagare.

Upptäck sekler av svensk företagshistoria på www.foretagsamheten.se. Där kan du läsa mer om entreprenörer, företag och företagsamma regioner som på olika sätt gjort Sveriges ekonomiska utveckling möjlig.

www.foretagsamheten.se

SVENSKT NÄRINGS LIV
CONFEDERATION OF SWEDISH ENTERPRISE